

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

DAVRANIŞSAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN VERGİ UYUM ANALİZİ

İrem DİDİNMEZ

Doktora Tezi

Ankara, 2018

DAVRANIŞSAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN VERGİ UYUM ANALİZİ

İrem DİDİNMEZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

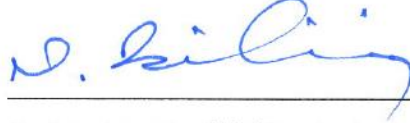
Maliye Anabilim Dalı

Doktora Tezi

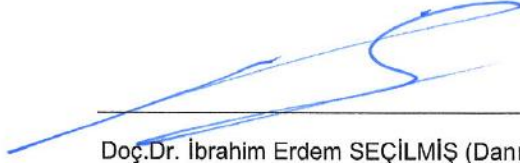
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

İrem DİDİNMEZ tarafından hazırlanan "Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi" başlıklı bu çalışma, 27 Aralık 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nurettin BİLİCİ (Başkan)

Doç. Dr. İbrahim Erdem SEÇİLMİŞ (Danışman)

Prof. Dr. Necmiddin BAĞDADIÖĞLU

Prof. Dr. A. Tarkan ÇAVUŞOĞLU

Doç. Dr. Cenker GÖKER

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27 Aralık 2017

İrem DİDİNMEZ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- **Tezimin/Raporumun 27.12.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

27 Aralık 2017

İrem DİDİNMEZ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. İbrahim Erdem SEçİLMİş danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

İrem DİDİNMEZ

ÖZET

DİDİNMEZ İrem, Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi, Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Bu çalışmasının hedefi, Türkiye’de vergi uyumunu yerleşik ve davranışsal iktisat perspektifinden karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu amaçla melez bir tasarım hazırlanmıştır. Caydırıcılık modeli ve deneysel tekniklere ilişkin bileşenleri eşanlı olarak içeren özgün nitelikte melez uygulama aracılığıyla çeşitli hipotezler sınanmıştır. Analiz sonuçları sosyo-psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisinin standart model çerçevesinde vurgulanan caydırıcılık odaklı etkenlerden daha kuvvetli olduğunu işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler:

Vergi uyumu, Davranışsal iktisat, Kamu maliyesi, Türkiye

ABSTRACT

DİDİNMEZ İrem, An Analysis of Tax Compliance from the Perspective of Behavioral Economics, PhD Dissertation, Ankara, 2018.

The goal of this study is to study tax compliance in Turkey from the perspective of mainstream and behavioral economics, comparatively. To achieve this aim, a hybrid design is introduced. A number of hypotheses are tested by this novel hybrid approach which uses the components of the deterrence and experimental model, simultaneously. The results indicate that the influence of socio-psychological factors on the tax compliance is stronger than the factors which are prioritized by the deterrence model.

Keywords:

Tax compliance, Behavioral economics, Public finance, Turkey

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
BİLDİRİM.....	İİ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİİ
ETİK BEYAN.....	İV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	XI
TABLolar DİZİNİ.....	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ	XIV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
VERGİ UYUMU	3
1.1. GİRİŞ.....	3
1.1.1. Vergiden Kaçınma.....	8
1.1.2. Vergi Kaçırma	9
1.2. VERGİ UYUMU	10
1.2.1. Vergi Uyum Süreci (Mükellef Odaklı)	11
1.2.1.1. Allingham-Sandmo Yaklaşımı (ASY).....	12
1.2.1.2. Sosyal Psikolojik Yaklaşım (SPY)	21

1.2.2.	<i>Vergi Uyum Süreci (İdare Odaklı)</i>	26
1.3.	VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER	34
1.3.1.	<i>Ekonomik ve İdari Faktörler</i>	34
1.3.1.1.	Gelir, Vergi Oranı, Cezalar ve Vergi Denetimi	34
1.3.1.2.	Vergi İdaresi.....	39
1.3.1.3.	Vergi Sistemlerinin Yapısı.....	41
1.3.1.4.	Vergi Mükelleflerinin Kamu Harcamalarını Algılama Düzeyi.....	43
1.3.2.	<i>Demografik Faktörler</i>	44
1.3.2.1.	Yaş	44
1.3.2.2.	Cinsiyet ve Medeni Durum	45
1.3.2.3.	Eğitim Düzeyi ve Meslek.....	47
1.3.2.4.	Dini Faktörler	48
1.3.3.	<i>Sosyo-Psikolojik Faktörler</i>	48
1.3.3.1.	Kültürel Faktörler.....	49
1.3.3.2.	Sosyal Faktörler	50
1.3.3.3.	Politik Faktörler	52
1.4.	GENEL DEĞERLENDİRME	54
	İKİNCİ BÖLÜM	56
	DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE KAMU MALİYESİ İLİŞKİSİ	56
2.1.	GİRİŞ	56
2.2.	DAVRANIŞSAL İKTİSAT	56
2.2.1.	<i>Temel Kavramlar</i>	61

2.2.2.	<i>Tarihçe</i>	65
2.2.2.1.	Eski Dönem Davranışsal İktisat.....	66
2.2.2.2.	Yeni Dönem Davranışsal İktisat	68
2.2.3.	<i>Metodoloji</i>	69
2.3.	DAVRANIŞSAL KAMU MALİYESİ	74
2.3.1.	<i>Davranışsal Kamu Maliyesinin Kökenleri</i>	74
2.3.1.1.	Mali Yanılsama.....	78
2.3.1.2.	Vergi Uyumu	80
2.4.	GENEL DEĞERLENDİRME	83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		84
TÜRKİYE UYGULAMASI		84
3.1.	GİRİŞ	84
3.2.	VERGİ UYUMUNA İLİŞKİN YAZIN TARAMASI	86
3.2.1.	<i>Standart Yaklaşım Kapsamındaki Görgül Araştırmalar</i>	86
3.2.2.	<i>Davranışsal Yaklaşım Kapsamındaki Görgül Araştırmalar</i>	95
3.3.	ÖRNEKLEM ÖZELLİKLERİ	98
3.4.	UYGULAMA İÇERİĞİ	101
3.5.	VERGİ AHLAK SKOR ANALİZİ	102
3.6.	HİPOTEZLER VE MODELLER	105
3.6.1.	<i>Model 1</i>	105
3.6.2.	<i>İleri Veri Analizi</i>	112
3.6.3.	<i>Model 2</i>	121

3.6.4. <i>Toplulaştırılmış Analiz Sonuçları</i>	123
3.7. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME ÇIKTILARI	124
3.8. GENEL DEĞERLENDİRME	126
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	130
EK 1: ANKET ÇALIŞMASI	163
EK 2: ORJİNALLİK RAPORU	172
EK 3: ETİK KURUL İZİNİ	173

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ASY: Allingham-Sandmo Yaklaşımı

ESS: Avrupa Sosyal Araştırması (European Social Survey)

EVS: Avrupa Değerler Araştırması (European Values Survey)

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fond)

IRS: ABD Gelir İdaresi (Internal Revenue Service)

ISSP: Uluslararası Sosyal Araştırma Programı (Internal Social Survey Programme)

SPM: Sıralı Probit Modeli

SPY: Sosyal Psikolojik Yaklaşım

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)

TCMP: Vergi Mükellefi Uyum Ölçüm Programı (Taxpayer Compliance Measurement Program)

TOS: Mükellef Kanaat Anketi (Taxpayer Opinion Survey)

UNU-WIDER: The United Nations University World Institute for Development Economics Research

WVS: Dünya Değerler Anketi (World Values Survey)

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Vergilerin İşlem Maliyetlerinin Analizi	31
Tablo 2. Ekonomik Değişkenlerin Vergi Uyumuna Etkisi	37
Tablo 3. Otonom ve Düşünsel Sistem.....	61
Tablo 4. Yazın Taraması I	93
Tablo 5. Yazın Taraması II	98
Tablo 6. Örneklemin Demografik Özellikleri.....	100
Tablo 7. Örneklemin Gelire İlişkin Özellikleri.....	101
Tablo 8. Güvenilirlik Analizi	103
Tablo 9. Vergi Ahlak Skoru.....	103
Tablo 10. Shapiro- Wilk ve Shapiro- Francia Normallik Sınamaları	104
Tablo 11. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 1. Versiyon	106
Tablo 12. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 1. Versiyon	107
Tablo 13. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 2. Versiyon	107
Tablo 14. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 2. Versiyon	108
Tablo 15. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 3. Versiyon	109
Tablo 16. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 3. Versiyon	110
Tablo 17. Toplaştırılmış Sonuçlar.....	110
Tablo 18. %15 Vergi Oranı için Kodlama Şablonu	113
Tablo 19. Sonuçlar	114
Tablo 20. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 1 Sonuçları.....	116

Tablo 21. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 2 Sonuçları.....	117
Tablo 22. Beyan Skorları	117
Tablo 23. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 3 Sonuçları.....	118
Tablo 24. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları- KAS ve VUB Arasındaki Ayrışma.....	119
Tablo 25. Vergi Uyumu Tam Olan Birey Yüzdesi	121
Tablo 26. Model 2 Sonuçlar.....	122

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Caydırıcı Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi.....	20
Şekil 2. Vergi Uyum Davranış Modeli	23
Şekil 3. Vergi İklimi	27
Şekil 4. Kaygan Zemin	29
Şekil 5. Beklenti Teorisinin Değer Fonksiyonu.....	72
Şekil 6. Vergi Ahlak Skoru Dağılımı.....	104
Şekil 7. Vergilerin Doğru Beyan Edilme Eğilimi	113
Şekil 8. HE Dağılım.....	115
Şekil 9. DE Dağılım.....	115
Şekil 10. Vergi Uyum Beyanı (VUB).....	118
Şekil 11. KAS ve VUB Arasındaki Ayrışma.....	119

GİRİŞ

Kamu kesiminin öncelikli hedefi toplumsal gönenci arttırmaktır. Vergileme stratejisi bu hedefe özgülmiş bir maliye politikası aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle sosyal refahı yükseltecek bir vergileme politikası belirlenmesi siyasi otorite için kritik önem arz etmektedir. İlgili alanda tecrübe edilen en büyük problemlerden biri kamu kesimince yerleşik ekonomik modeller çerçevesinde geliştirilen vergisel düzenlemelerin çoğu zaman arzu edilen toplumsal hedeflere ulaşmakta yetersiz kalmasıdır. Vurgulanan hedef sapması planlanan toplumsal refah düzeyine erişilmesini engellemekte ve sosyal huzursuzluk yaratmaktadır.

Son yıllarda işaret edilen hedef-sonuç uyumsuzluğun önüne geçilmesi için araştırmacılar tarafından alternatif araçlar önerilmektedir. Bu araçlardan öne çıkan bir tanesi de davranışsal iktisat yaklaşımıdır. Davranışsal iktisat yaklaşımı, yerleşik ekonominin temel kabullerinden biri olan rasyonel birey varsayımını, gerçekte uyuşmadığı için eleştirmektedir. İlgili çerçevede vergi mükelleflerinin salt rasyonel ekonomik bireylerden öte bilişsel, güdüsel ve duygusal niteliklere sahip varlıklar olarak algılanması genelde vergileme politikası özelde vergi uyumu alanında pek çok yeni açılıma olanak verecek bir girişimdir.

Vergiden kaçınma ve vergi kaçınma şeklinde tezahür eden vergi uyumsuzluğu tüm dünyada kamu kesimince tecrübe edilen temel problemlerden biridir. Vergi adaletini bozarak toplumsal ahenge zarar veren vergi uyumsuzluğu sadece gelir politikalarını değil kamu harcama stratejilerini de etkilemekte ve toplumsal refah hedeflerinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Ancak yerleşik iktisadi düşünce hala uyum hususunda mevcut problemleri ortadan kaldıracak çözümler türetebilmiş değildir. Bu nedenle son zamanlarda pek çok iktisatçı vergi uyum analizleri için davranışsal yöntemleri tercih etmeye başlamıştır. Bu kapsamda davranışsal iktisat yaklaşımınca önerilen deneysel metodolojinin vergi uyum problemleri için alternatif çözümler geliştirmek için katkı verebileceği öne sürülmektedir. Caydırıcılık odaklı yerleşik vergi uyum modelleri yerini giderek sosyo-psikolojik faktörlere önem veren davranışsal vergi uyumu analizlerine bırakmaktadır. Bu tez çalışmasının amacı da işaret edilen dönüşüm sürecine katkı yapmaktır.

İlgili çerçevede tez çalışması üç bölüm olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde vergi uyumu kavramına ilişkin teorik temeller yerleşik ekonomik teori ve davranışsal yaklaşım bakış açısıyla irdelenmiştir. İkinci bölümde tarihsel ve metodolojik bir bağlamda davranışsal iktisat ve davranışsal kamu maliyesi alanlarının kökenleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise kurgulanan melez nitelikteki görgül uygulama ve yarı yapılandırılmış mülakatlar çerçevesinde katılımcıların

vergiye dair karar ve tutumları irdelenmiştir. Son bölümde kullanılan yöntem ekonomik ve davranışsal eğilimleri eşanlı analiz etmeyi olanaklı kılan özgün bir tasarımıdır. Senaryo odaklı analiz çıktıları ile beyan esaslı irdeleme sonuçlarının karşılaştırılmasını sağlayan bu metodun öncü niteliği ile alana katkı vermesi hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİ UYUMU

1.1. GİRİŞ

Kamusal mal ve hizmetlerin özel sektör ajanları tarafından optimal düzeyde sağlanamaması piyasa mekanizmasının kaynakları etkin tahsis etmesini olanaksız kılmaktadır. Kamu ekonomisi teorisi çerçevesinde cevabı aranan temel soru “kamusal mal ve hizmetlerin varlığı nedeniyle tecrübe edilen bu piyasa başarısızlığının kim tarafından ve nasıl ortadan kaldırılabileceğidir”. İlgili kapsamda önerilen çözüm yollarından en çok öne çıkanı kamu kesiminin pareto-etkin kaynak tahsisinin gerçekleştirilmesinde aktif rol oynaması gerekliliğine vurgu yapan alternatiftir. Bu seçenek kamu kesimi tarafından kamusal mal ve hizmet sağlanması zorunluluğunu işaret ederek kamu kesiminin kaynak ihtiyacını meşrulaştırmaktadır. Dışlanamazlık ve rakip olmama niteliklerini taşıyan toplumsal nitelikteki ortak ihtiyaçların tarihsel izlekte giderek artması devletleri vergi, resim, harç vb. adlar altında çeşitli kaynaklardan gelir elde etmeye yöneltmiştir. Sosyo-ekonomik evrim sürecinde zorunlu ve karşılıksız nitelikteki vergiler diğer kamu gelirleri karşısında giderek ön plana çıkmıştır. Hâlihazırda vergiler modern kamu maliyesi teorisi çerçevesinde en önemli kamu geliri olarak nitelendirilmektedir (Kirchler ve Alm, 2012).

Verginin nerede doğduğuna ilişkin net bir bilgi bulunmamasına rağmen vergilemenin temelleri eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarına dayandırılmaktadır (Carlson, 2005, s. 3). Özel mülkiyet kavramının gelişmesi feodal beyleri kamu ihtiyaçlarını karşılamak için katkı yapmaya yöneltmiştir. Bu çerçevede mülk gelirleri asıl kamu kaynağı olarak kabul edilmiş ve vergiler bağış niteliğinde bir katkı olarak gönüllülük esasıyla alınmıştır (Nadaroğlu, 1992, s. 218). Orta çağın ikinci döneminde ise özellikle savaş harcamalarının ve ihtiyaçların artması gönüllü bir ödeme olan verginin zorunlu bir katkıya dönüşmesine neden olmuştur (Sağbaşı, 2010, s. 7). İlk dönemlerde bedenen çalışma karşılığı alınan vergiler daha sonra aynı bir nitelik kazanmış; günümüzde ise nakdi bir kaynak haline dönüşmüştür (Şen ve Sağbaşı, 2016, s. 7-9). 1600’lü yıllarda olağan bir kamu geliri haline gelen vergi; 1700’lü yıllarda “vatandaşlık görevi” olarak nitelenmiş; 1800’lü yıllarda ise sürekli bir kamu geliri karakterini kazanmıştır (Şen ve Sağbaşı, 2016, s. 8). Son tahlilde modern ekonomi çerçevesinde vergiyi, para ile ödenen, zorunlu, karşılıksız, hukuki kurallar kapsamında alınan bir kamu geliri olarak betimlemek olanaklıdır. (Nadaroğlu, 1992).

Günümüzde en önemli kamu finansman kaynağı olarak kabul edilen verginin pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasında en kapsamlısı Nadaroğlu'na (1992) aittir. Nadaroğlu'na göre *“Vergi, devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin geniş anlamdaki kamusal faaliyetlerinin gerektiği harcamaları karşılamak ya da kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ve yasal esaslara uymak kaydıyla hukuki cebir altında özel bir karşılık vaadi olmaksızın geri vermemek üzere gerçek kişilerle gerçek olmayan kişilerden aldıkları para tutarıdır* (Nadaroğlu, 1992, s. 213).”

Medeniyet tarihinin ilk evrelerinde önemli bir gelir kaynağı olarak kabul edilmeyen (bağış niteliği öne çıkan) vergiler, klasik devlet anlayışındaki değişiklikler ve sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşümler sonucunda kamu gelirlerinin neredeyse %70-80'ini oluşturan ve zorunlu olarak alınmaya başlanan bir gelir kaynağı haline dönüşmüştür (Akdoğan, 2009, s. 103). Bu süreçte vergiler salt mali bir enstrüman olma niteliğini yitirerek aynı zamanda çeşitli iktisadi, sosyal ve kültürel amaçlarla da toplanır hale gelmiştir.

Günden güne önemi artan vergiler, iktidar ve vergilendirme yetkisine dair düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. İlgili çerçevede vergilemeye ilişkin çeşitli düzenleyici işlemler ihdas edilmeye başlanmıştır. 1215 yılında kralın vergilendirme yetkisini sınırlandırmak amacıyla hazırlanan “Magna Carta Libertatum” hukuk tarihinde ilk anayasal metin olarak kabul edilmektedir (Öncel ve diğerleri, 2013, s. 2). Bu sürecin sonunda “Temsilsiz vergi olmaz” düşüncesi ön plana çıkmış ve vergilerin kanuniliği ilkesi temel vergi ilkelerinden biri olarak gündeme gelmiştir (Öncel ve diğerleri, 2013, s. 3).

İktisat bilimi çerçevesinde vergilemeye ilişkin temeller Adam Smith tarafından atılmıştır. Smith 1776 yılında yayınlanan eseri *Ulusların Zenginliği*'nde adalet, kesinlik, iktisadilik ve belirlilik olmak üzere vergilendirmeye ilişkin 4 temel ilkeden bahsetmiştir (Wagner, 2007, s. 140). Tarihsel süreçte Smith tarafından işaret edilen ilkelere açıklık, uygunluk, esneklik, tarafsızlık, kanunilik gibi yeni ilkeler de eklenmiştir (Eğilmez, 2016, s. 52). Bu ilkeler arasında en ayrışik betimlemeler adalet ilkesinin niteliğine ilişkindir. Bu uzlaşmazlığın temel nedeni değer yargılarının adalet içkin olmasıdır.

Adalet insanların değer yargılarına göre değişen soyut ve sübjektif bir olgudur (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 229). Vergi adaleti de benzer şekilde coğrafya, kültür ve zamana göre değişen göreceli bir kavramdır. Bu nedenle genel geçer bir “vergi adaleti” algısından bahsetmek mümkün değildir. İktisatçılar vergi adaleti kavramı ile temel olarak dağıtıcı adaleti işaret etmektedir. Dağıtıcı adalet *“Bir toplumda para ve bu şekilde bölüştürülebilir nitelikteki şeylerin (şan, şeref, unvan, servet ve*

ekonomik değeri haiz diğer Őeyler) toplum üyeleri arasında, herkesin yeteneği ve toplum içerisindeki statüsüne uygun olarak dağıtılmasını öngören adalet türüdür (Bah, 2001, s. 86)''.

Vergi adaleti algısının Őekillenmesinde oran, gelir ve yük dağılımı, muafiyet ve istisna yaygınlığı, ceza ve af uygulamaları vb. pek çok faktör etkilidir (Kitapçı, 2013, s. 165-166). Bu faktörleri göz önüne alarak değerlendirme yapan mükellef kendini diğer vergi mükellefleri ile karŐılaŐtırmakta ve sistemin adil olup olmadığına karar vermektedir. Mükellef giriŐtięi muhakeme sonucunda sistemin adaletsiz olduğuna dair bir varęıya ulaŐılırsa vergiye karşı direnmekte ve çeşitli tepkiler geliştirmektedir. Bu tepkiler sıklıkla vergiden kaçınmak ve vergi kaçırmak Şeklinde tezahür etmektedir. Adaletsizlik algısının köklüleŐmesiyle artan vergi kaçıрма ve vergiden kaçınma eğilimi vergi gelirinin önemli ölçüde azalmasına neden olmaktadır (Spicer ve Becker, 1980). Vergiye karşı geliştirilen tepkiler kamu hizmetinin sürekliliğini tehdit ettiği için modern siyasal örgütlenmelerin en temel problemlerinden biridir. Vergi sisteminin adaletsiz olduğunu düşünen mükellefler vergi matrahını aŐındırarak vergi erozyonuna neden olmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 181-183).

Vergi sisteminin adalete ilişkin niteliği, vergi kültürünün ve vergi ahlakının temel belirleyicilerinden biridir (Nerré, 2008, s. 154). Vergi kültürü ve vergi ahlakı; vatandaşların vergi ödeme konusundaki istekliliklerini betimlemek için kullanılan kavramlardır. Vergi kültürü bir ülkede vergi uyumunun olup olmadığı konusunda da önemli bir göstergedir. Herhangi bir zorunluluk duymadan vergilerini kanunlara uygun bir Şekilde ödeyen toplumlarda vergi uyumundan bahsetmek mümkündür (James ve Alley, 2002, s. 32). Cullis ve Lewis'e (1997, s. 310) göre vergi uyumu, vergi kanunlarına uygun Şekilde davranılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Vergi oranları, cezalar, denetim ve gelir gibi unsurların değişmesi vergi kültürünü etkilemekte mükellefin vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarını deęiŐtirmektedir (Nerré, 2008, s. 154). Vergiye karşı olan algı, tutum ve davranışlar aynı zamanda mükelleflerin vergi ahlakı üzerinde de belirleyicidir (Alm ve Torgler, 2006, s. 224).

Vergi ahlakı da vergi kültürü gibi zamana, coğrafyaya ve toplumsal dinamiklere göre oldukça değişkenlik gösteren bir kavramdır (Alm ve Torgler, 2006, s. 243). Vergi ahlakı alanındaki araştırmalarının kökeni Köln Vergi Psikolojisi Okulu'na (1960-1970) dayanmaktadır (Torgler, 2003a, s. 4). Bu okulun önemli temsilcilerinden Schmölders'e göre vergi ahlakı vergi uyumunun önemli bir bileŐenidir (Torgler, 2003a, s. 5). Vergi ahlakı, içsel bir vergi ödeme güdüsüdür ve insanların devlete destek olma isteğine dayanmaktadır (Doerrenberg ve Peichl, 2013). Diğer bir ifadeyle, içsel bir motivasyon niteliğindeki vergi ahlakı; mükelleflerinin herhangi bir dışsal baskıya maruz kalmadan gönüllü olarak vergi ödemesi anlamına gelmektedir. Vergi uyumunun

önemli bir bileşeni olan ahlak, mükelleflerin devletle olan ilişkilerini belirleyen temel unsurlardan biridir. Vergi ahlakının gelişmesi için mükelleflerinin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devlete güvenmesi, diğer bir deyişle devletin vatandaş için çalıştığına inanması gereklidir (Tosuner ve Demir, 2009, s. 2-3). İlgili perspektifte Feld ve Frey (2007, s. 115) vergi ahlakını, mükelleflerin aldıkları kamu hizmeti karşılığında ödedikleri bir bedel, bu bedelin ödenmesi için gerekli olan yasal prosedürler ve vergi mükellefleri ve vergi idaresi arasındaki ilişkinin bir fonksiyonu olarak ele almışlardır.

Torgler'e (2003a) göre vergi ahlakı bakımından vergi mükellefleri, sosyal vergi mükellefi (social taxpayer), içgüdüsel vergi mükellefi (instinct taxpayer), dürüst vergi mükellefi (honest taxpayer) ve vergi kaçakçısı (tax evader) olarak dörde ayrılmaktadır. Sosyal vergi mükellefi, sosyal normlara fazla değer atfeden ve toplumdaki diğer bireylerin davranışlarından etkilenen diğerleri vergi ödemediğinde vergi ödemesi gerektiğini düşünen vergi mükellefi grubudur. İçgüdüsel vergi mükellefi herhangi bir zorunluluk hissetmeden isteyerek ve gönüllü olarak vergisini ödeyen vergi ödeme sorumluluğu taşıyan vergi mükellefidir. Dürüst vergi mükellefi, vergisini ödemesi gereken zamanda ve ödemesi gereken biçimde ödeyen vergi mükellefidir. Bu tip vergi mükellefleri için vergi oranı, vergi cezaları, denetim gibi faktörlerin vergi ödeme üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Her şart ve koşulda vergi ödemeleri gerektiğini düşünürler ve genellikle vergi kaçırmazlar. Vergi kaçakçısı grubunda yer alan vergi mükellefleri ise her hal ve şartta fırsat bulduğunda vergi ödemeyen vergi ahlakı düşük olan mükelleflerdir (Torgler, 2003a, s. 27). Vergi ahlakı vergi uyumunun önemli bir belirleyicisidir. Vergi ahlakı yüksek olan mükellefler genellikle vergi uyumu yüksek olan bireylerdir. Bu nedenle vergilerini yerinde ve zamanında ödeyerek yükümlülüklerini yerine getirmektedirler (Roth ve diğerleri, 1989, s. 21).

Vergi ahlakı yüksek olan bireyler vergilerini zamanında ve eksiksiz bir biçimde öderken vergi ahlakı düşük olan bireyler genellikle vergilerini daha az ödemek veya hiç ödememek için yasal ve/veya yasal olmayan yollara başvurumaktadırlar (Saruç, 2015, s. 17). Bu noktada kamu kesimi tarafından sosyo-ekonomik hedeflerle uyumlu maliye politikaları geliştirilmesi ancak ve ancak mükelleflerin vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarının doğru değerlendirilmesi halinde olanaklıdır (Kitapçı, 2013, s. 19).

Modern vergi sistemlerinin dikkat çeken bir problemi olan vergiden kaçınmayı/vergi kaçırmayı hem rasyonel ajanın faydasını/kârını maksimize etme uğraşının bir çıktısı hem de adaletsizliğe karşı geliştirilen bir tepki olarak yorumlamak mümkündür. İşaret edilen tepkiler süreç içerisinde yaygınlaştıkça adaletsizliği daha da arttırarak vergiye karşı olan direnci beslemektedir. Bu noktada vergiye karşı geliştirilen tepkilerin mi adaletsizliği perçinlediği yoksa artan adaletsizlik

algısının mı vergiye karşı direnci arttırdığı belirsizleşmektedir. Ancak açık olan nokta toplumsal gönenci azaltan vergi adaletsizliği ile mücadele edilmesi gerekliliğidir.

Vergiden kaçınmaya/vergi kaçırmaya ilişkin güncel istatistikler incelendiğinde vergi uyumsuzluğu kaynaklı sosyal refah kaybının küresel ölçekte öne çıkan bir problem olduğu gözlemlenmektedir. The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER) tarafından 2017 yılında yayınlanan bir araştırmaya göre vergiden kaçınma nedeni ile gelir kaybeden ülkeler arasında ilk sırada (mutlak olarak) Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yer almaktadır (Cobham ve Janský, 2017).

Yılda 189 milyar Dolar kurumlar vergisi kaybı ile gayri safi milli hasılasının %1,13'ne eşdeğer bir geliri yitiren ABD'yi; 66,8 milyar Dolar kurumlar vergisi kaybı ile Çin ve 47 milyar Dolar kurumlar vergisi kaybı ile Japonya izlemektedir. Daha sonra sırası ile Hindistan (41,2 milyar Dolar), Fransa (19,8 milyar Dolar), Almanya (15 milyar Dolar), Avustralya (6,1 milyar Dolar), İspanya (5,5 milyar Dolar), Güney Kore (1,1 milyar Dolar) ve Birleşik Krallık (1,1 milyar Dolar) gelmektedir. Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund¹/IMF) ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development/OECD) ülkelerinin yıllık toplam vergi gelirlerinin % 2 ile 3'ü arasındaki bir kısmını kaybettiklerini öngörmektedir. Bu rakamın gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde daha da yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

Tax Justice Network² tarafından 2011 yılında yayınlanan bir rapora göre ise vergi kaçakçılığı nedeni ile tüm dünyada tecrübe edilen yıllık gelir kaybı yaklaşık olarak 3,1 trilyon Dolar'dır. Bu süreçte küresel gayri safi milli hasılanın (GSMH) yüzde 5,1'i civarında bir miktarın sisteme hiç dahil olmadığı belirlenmiştir. Vergi kaçakçılığı nedeni ile gelir kaybeden ülkeler arasında ABD 337 milyar Dolar ile mutlak anlamda birinci sıradadır. ABD'yi, Brezilya ve İtalya takip etmektedir.

Türkiye için istatistikler incelendiğinde ise vergi kayıp ve kaçığının en temel göstergelerinden olan beyan dışı kalan matrahın potansiyel matraha oranının 2004 yılı için % 46 olduğu belirlenmiştir (Akbey, 2014). 2005 yılı için ise vergi kaybının gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) oranının % 39, 37 civarında olduğu hesaplanmıştır (Erkuş ve Karagöz, 2009). Son dönemlerde ise kayıt dışı ekonominin gelişimi ile paralel olarak %28-30 bandında bir kayıp öngörülmektedir (Elgin, 2012).

¹ <https://www.statista.com/chart/8668/the-global-cost-of-tax-avoidance/> (Erişim: 8 Kasım 2017).

² <http://www.nytimes.com/2011/11/26/business/global/26iht-tax26.html> (Erişim: 8 Kasım 2017).

Aktarılan istatistiksel göstergeler vergi uyumsuzluğunun toplumsal gönenci önemli ölçüde törpülediğini işaret etmektedir. Sosyal refahın artırılması yönünde katkı yaratacak bir vergilendirme stratejisinin geliştirilebilmesi ancak vergi uyumunun temellerinin detaylı şekilde irdelenmesi ile olanaklıdır. Bu nedenle takip eden alt bölümlerde önce vergiden kaçınma daha sonra vergi kaçırma süreçleri ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.1.1. Vergiden Kaçınma

Mükellefler daha az vergi ödemek için yasal veya yasal olmayan yollara başvurmaktadır. Bu yöntemlerden yasal olanlarına vergiden kaçınma adı verilmektedir. Mükellefler tarafından sıklıkla tercih edilen vergiden kaçınma, ekonomik aktivitelerin daha az vergi ödeyecek şekilde düzenlenmesidir (Hindriks ve Myles, 2006, s. 2). Vergiden kaçınmada mükellefler yasal çerçevede vergiyi doğuran olayın ortaya çıkmasını engelleyecek tercihler yaparak veya kanunlardaki boşluklardan yararlanarak vergi yükünü azaltma yoluna gitmektedir (Cowell, 1985, s. 166). Paranın zaman içindeki değerini dikkate alan vergi mükellefleri ödeyecekleri vergiyi erteleyerek; farklı vergi türlerine ilişkin düzenlemeleri dikkate alarak; daha az vergi ödemeyi sağlayacak yöntemi tercih ederek; vergi arbitrajına neden olarak vergiden kaçınmaktadır (Stiglitz ve Rosengard, 2015, s. 751).

Vergiden kaçınma üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde mükellefler verginin uygulandığı mal ve hizmeti tüketmemeyi tercih etmektedir (DeCicca ve diğerleri, 2013, s. 1130). Örneğin, kamu otoritesi sigara, alkol gibi negatif dışsallığı olan malları yüksek düzeyde vergilendirerek mükellefleri vergiden kaçınmaya özendirilmektedir (DeCicca ve diğerleri, 2013, s. 1130-1131). Bir diğer vergiden kaçınma yöntemi ise vergi mükelleflerinin vergi uygulanacak mal ve hizmetleri stoklamaları ile ortaya çıkmaktadır (Şen ve Sağbaşı, 2016, s. 175). Üçüncü yöntemde ise vergi mükellefleri vergi uygulanmayan veya düşük vergi oranı uygulanan bölgelerde yaşamayı tercih ederek bu yerlerde gelir elde etmektedir (Tiebout, 1956, s. 417). Son dönemlerde özellikle uluslararası şirketler bu yöntemle başvurarak şirket merkezi olarak vergi cenneti ülkeleri seçmekte ve vergi matrahının önemli ölçüde azalmasına neden olmaktadır (Şen ve Sağbaşı, 2016, s. 175).

Vergiden kaçınma yasal bir davranış olmasına rağmen yine de hazine gelir kaybı meydana getirmektedir (Rosen ve Gayer, 2010, s. 371-372). Bu nedenle vergiden kaçınmanın azaltılması için vergi kanunlarının hukuki boşluklara yer vermeyecek şekilde düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir.

1.1.2. Vergi Kaçırma

Vergi kaçırma mükelleflerin daha az vergi ödemek veya hiç vergi ödememek amacıyla başvurduğu yasa dışı bir yoldur (Torgler, 2003a). Bu faaliyet çerçevesinde mükellefler ödeyecekleri vergi miktarını azaltmak ve hiç vergi ödememek amacıyla isteyerek hileye başvurmaktadır (Alm , 2013)³. Vergi mükellefleri genellikle çift muhasebe kaydı tutmak, sahte fatura düzenlemek, defter ve kayıtları tahrip etmek, kayıt dışı üretim yapmak vb. yöntemlerle vergi kaçırmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 176-177).

Vergi adaletsizliğinin temel nedenlerinden biri olarak nitelenen vergi kaçırma aynı zamanda vergi erozyonuna⁴ da neden olmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 177). Böylece kamu gelirleri aşınmakta türevsel olarak ise kayıt dışı ekonominin hacmi genişlemektedir. Bu nedenle vergi kaçırma tüm dünyada öncelikli olarak tartışılan ekonomik problemlerden biridir. Belli bir noktadan sonra kayıt dışı ekonomi ile vergi kaçırma arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü belirsizleşmekte ve vergi kaçırma eğilimi giderek kemikleşmektedir.

Vergi kaçırma hem dolaylı hem dolaysız vergiler için söz konusu olsa da dolaylı vergilerde vergi kaçırmaya, beyan yolu ile toplanan dolaysız vergilere kıyasla daha az rastlanmaktadır (Nadaroğlu, 1992). Özellikle az gelişmiş ülkelerde beyana dayalı vergilerde vergi kaçırma oranının yüksek olduğu görgül olarak da gözlemlenmektedir (Albayrak ve diğerleri, 2016, s. 257).

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma kavramları esas olarak birbirinden farklıdır; ancak birbirinin ikamesi ya da tamamlayıcısı olabilmektedir (Stiglitz, 2003, s. 679). Vergiden kaçınma ve vergi adaleti arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yönüne dair sorunsal; vergi kaçırma ve vergi adaleti ilişkisi için de geçerlidir. Vergiden kaçırma kimi zaman vergiye dair bir direnç olarak ortaya çıksa da süreç içerisinde vergi adaletini daha fazla bozan bir unsur haline dönüşebilmektedir.

Vergi kaçırmanın pek çok nedeni olmasına rağmen bir ülkede vergi kaçırma düzeyinin yüksek olması genellikle vergi oranları ve vergi cezaları ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle optimal denetim ve cezanın belirlenmesi önem arz etmektedir (Hindriks ve Myles, 2006, s. 1); ancak vergi kaçırma davranışının sosyolojik ve psikolojik yönü de vardır. Bireyler genellikle içinde

³ Ancak bazı ayrıksı durumlarda mükelleflerin bilinçsiz şekilde hatalar yaparak da (örneğin, gelir beyannamesini yanlış doldurarak) vergi kaçırdıkları gözlemlenmektedir (Lewis, 1982).

⁴ Vergi erozyonu, hukuki boşluklar, enflasyon, vergi harcamaları gibi nedenlerle vergi matrahının aşındırılmasıdır (Saruç, 2015, s. 26).

buldukları toplumun sosyal normlarını dikkate alarak davrandıkları için vergi kaçırma ile ilgili analizler yapılırken toplumsal yapının da incelenmesi gerekmektedir.

Vergi kaçırmaı etkileyen ekonomik ve psikolojik pek çok faktörün varlığı vergi kaçırmanın doğru bir şekilde ölçülmesini zorlaştırmaktır (Rosen ve Gayer, 2010, s. 371). Ayrıca vergi kaçırma doğası gereği gizli bir aktivitedir (Slemrod ve Yitzhaki, 2002). Bu nedenle farklı yöntemler geliştirilerek vergi kaçırma düzeyi doğru olarak ölçülmeye çalışılmaktadır. Vergi kaçırmanın ölçülmesi için en yaygın kullanılan yöntemler doğrudan ve dolaylı ölçüm yöntemleridir (Alm, 2013). Doğrudan ölçümde genellikle anketler, vergi denetim raporları, laboratuvar deneyleri ve alan çalışmaları gibi araçlardan faydalanılmaktadır (Weber ve diğerleri, 2014, s. 8-9). Dolaylı ölçüm yöntemlerinde ise sıklıkla makroekonomik değişkenlere (kayıt dışı ekonomiye dair göstergelere) dayanarak ölçüm yapılmaktadır (Alm, 2013).

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma eğiliminin azaltılması toplumsal refahı önemli ölçüde arttıracak bir girişimdir. Ekonomi açısından önemli kayıplara neden olan vergiden kaçınma ve vergi kaçırmanın en aza indirgenmesi için vergi otoritelerinin kendi ülkelerinin ekonomik, kültürel, sosyo-politik yapısına uygun şekilde vergi sistemlerini düzenleyerek mükelleflerin vergi uyumunu arttırmaları gerekmektedir. Bu nedenle vergi uyumunun belirleyicilerinin ve bileşenlerinin ayrıntılı olarak irdelenmesi büyük önem arz etmektedir. Takip eden bölümde ilgili hususa odaklanılacaktır.

1.2. VERGİ UYUMU

Vergi uyumu kavramı çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Juan ve diğerleri (1994); Hofmann ve diğerleri (2008); Cullis ve diğerleri (2012); Alm (2013) ile Bobek ve diğerleri (2013) vb. pek çok yazar vergi uyumunu, vergi kanunlara gönüllü olarak uyum gösterilerek verginin ödenmesi şeklinde ifade etmişlerdir. Bu perspektiften vergi uyumunu, bireyleri gönüllü olarak üzerine düşen vergiyi ödemeye iten içsel bir motivasyon olarak betimlemek mümkündür (Kirchler ve Wahl, 2010, s. 1). Vergi uyumunu daha geniş ele alan Roth ve diğerlerine (1989, s.2) göre ise vergi uyumu, vergi beyannamelerinin, vergi kanun ve yönetmeliklerine göre uygun zamanda ve eksiksiz bir biçimde verilmesi anlamına gelmektedir.

Vergi kanunlarının ihlal edildiği veya vergi ödeme işleminin vergi kanunlarına uygun şekilde yapılmadığı, mükelleflerin vergi ödemekten kaçındığı durumda ise vergi uyumunun karşıtı olan vergi uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır (Kirchler ve Wahl, 2010, s. 3). Bu durum, vergi boşluğu (tax gap) ile sonuçlanmaktadır. Modern kamu maliyesinin en öne çıkan problemlerinden biri olan

vergi boşluğu, teorik vergi yükümlülükleri ile vergi hasılatı arasındaki farkı ifade etmek için kullanılmaktadır (Weber ve diğerleri, 2014, s. 6). Vergi uyumunun tam olarak sağlanabilmesi için vergi boşluklarının olmaması gerekmektedir.

Vergi uyumu tek yönlü bir kavram değildir; kamu maliyesinden etiğe, hukuktan psikolojiye, ekonomiden siyasete pek çok boyutu vardır. Bu durum araştırmanın disiplinler arası boyutuna işaret etmektedir. Ancak vergi kamusal mal ve hizmetlerin ana finansman kaynağı olduğu için vergi uyumunun mali boyutu diğer yönlerin önüne geçmektedir. Mali perspektiften bakıldığında yüksek vergi uyumunun; vergilendirilebilir kapasiteyi ve vergi gelirlerini olumlu yönde etkileyerek daha üst bir toplumsal refah düzeyine ulaşmayı olanaklı kılacağı varsayılmaktadır.

Vergi uyum süreci literatürde temel olarak mükellef perspektifinden araştırılmaktadır. Ancak vergi uyumu, mükellef ile vergi idaresi arasındaki ilişkinin bir çıktısı olarak algılandığında (Kirchler ve Alm, 2012, s. 1); her iki paydaşın ayrıntılı olarak irdelenmesi daha sağlıklı bir analizi olanaklı kılacaktır. Bu nedenle tez çalışmasında vergi uyum dinamiklerinin kökenleri mükellef ve idare açısından farklı bölümlerde incelenecektir.

1.2.1. Vergi Uyum Süreci (Mükellef Odaklı)

Vergileme süreci iktisadi, sosyal, kültürel ve mali yönleri olan çok boyutlu bir süreçtir. Mükellefin vergi karşısında takındığı tavır vergiyi nasıl algıladığına bağlı olarak değişmektedir. İnsanların yaşadığı toplumun koşulları ve kültürel yapısı, uygulanan vergi sisteminin adaletli olup olmadığına yönelik bakış açısı, vergi kanunlarının şeffaflığı, açıklığı ve anlaşılabilirliği, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi faaliyetlerin düzeyini etkilemektedir. Vergi uyumunun; vergi oranları, vergi kanunları, vergi mükellefi, mükellef davranışları, vergi denetmenleri, vergi cezaları, vergi denetimi, vergi ahlakı, sosyal normlar, adalet ve benzeri pek çok bileşeni mevcuttur (Feld ve Frey, 2007, s. 115-116).

Vergi uyumunda asıl hedef herhangi bir vergi kaybına neden olmadan vergi ödeme işleminin gerçekleştirilmesidir. Yazında vergi uyumunun nasıl geliştirileceğine ilişkin alternatif yaklaşım ve yöntem önerileri mevcuttur. Alternatif çalışmaların ayrışık bileşenlere atfettiği önem de farklılaşmaktadır. Bahsedilen yaklaşımları iki temel grupta toplulaştırmak mümkündür. Tarihsel süreçte ilk ortaya çıkan ve yazında yaygın şekilde kabul gören yaklaşım yerleşik iktisat⁵ teorisi

⁵ Yerleşik iktisadi, belirli bir zamanda öne çıkan akademisyenlerin görüşlerini yansıtan, genel kabul gören ve ders kitaplarında okutulan iktisat olarak tanımlamak mümkündür. Yerleşik iktisat ifadesi genellikle pek çok araştırmacı tarafından ortodoks iktisat, neoklasik iktisat, ana akım iktisat ve modern iktisat kavramları ile dönüşümlü olarak kullanılmaktadır (Eren, 2012; Seçilmiş, 2017).

çerçevesinde şekillenen “Allingham-Sandmo Yaklaşımıdır (ASY) ⁶”. Allingham ve Sandmo tarafından 1972 yılında ortaya atılan ve Yitzhaki’nin katkılarıyla geliştirilen bu model “rasyonel beklentiler hipotezi” çerçevesinde şekillenmiştir. Alandaki standart model olan ASY temel olarak vergi mükelleflerinin üzerlerine düşen vergi yükünü tam olarak ödemeleri için vergi kanunlarının nasıl hazırlanması gerektiğini; kayıp ve kaçakların ortaya çıktığı durumda ise bunların nasıl azaltılacağını araştırmaktadır (Allingham ve Sandmo 1972; Yitzhaki 1974).

Vergi uyum sürecini araştırmak amacıyla üretilmiş ikinci tip çalışmaların odağında ise sosyal ve psikolojik faktörler yer almaktadır. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren davranışsal iktisat perspektifinden geliştirilen bu araştırmalar vergi uyumu literatüründe davranışsal kökenlere önem atfeden ikinci bir yaklaşımın şekillenmesine neden olmuştur (Kirchler 2007). Davranışsal yaklaşımı benimseyen bilim insanları daha çok sosyo-psikolojik bileşenleri irdelemekte ve deneysel yöntemlere başvurmaktadır. Bu tip araştırmalar yazında “Sosyal Psikolojik Yaklaşım (SPY)⁷” adı altında toplulaştırılmaktadır.

Takip eden alt bölümde bahsedilen yaklaşımların analiz kurguları detaylı olarak aktarılacak; böylece vergi uyum araştırma tekniklerinin ayrışik kökenleri irdelenecektir. Öncelikle ekonomik yaklaşım olarak bilinen ASY; daha sonra ise ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal, psikoloji ve demografik faktörleri de analizlere dahil eden SPY incelenecektir.

1.2.1.1. Allingham-Sandmo Yaklaşımı (ASY)

Vergi uyumu ile ilgili en eski ve bilinen yaklaşım rasyonel beklentiler teorisi çerçevesinde beklenen fayda teorisi üzerine şekillenen Allingham-Sandmo yaklaşımıdır.

Bu yaklaşım Becker (1968) ile Tulkens ve Jacquemin’in (1971) çalışmaları esas alınarak geliştirilmiştir. Becker’e (1968) göre bireyler yasa dışı faaliyette bulunmadıklarında elde ettikleri kazanç (fayda) ile yasa dışı faaliyet ortaya çıktığında ödenecek cezanın (maliyet) analizini yaparak; yasa dışı faaliyette bulunup bulunmayacaklarına karar vermektedir. Bu çerçevede bireylerin yasa dışı faaliyetlere iştirak etme kararlarını bir fayda-maliyet analizi çıktısı olarak betimlemek olanaklıdır. Bu yaklaşımı vergi uyumuna uyarlayan Allingham ve Sandmo vergi kaçaklığının boyutu ile cezalar ve denetim ihtimali arasında negatif bir ilişki olduğunu öne

⁶ ASY literatürde Allingham-Sandmo-Yitzhaki modeli, klasik model, standart yaklaşım/model, ekonomik model, yerleşik model, caydırma modeli vb. şekillerde de adlandırılmaktadır. Çalışmada bu ifadeler dönüşümlü olarak kullanılacaktır.

⁷ Sosyal psikolojik yaklaşım literatürde davranışsal yaklaşım, ahlaki duygular teorisi vb. şekillerde de adlandırılmaktadır. Çalışmada bu ifadeler dönüşümlü olarak kullanılacaktır.

sürmüşlerdir (Torgler, 2003a, s. 4). Vergi denetim ve cezalarının yüksek olduğu durumda vergi kaçaklığı azalırken; vergi denetim ve cezalarının az olduğu durumda vergi kaçaklığı artmaktadır. Bu teoriye göre mükellefler yasal yollardan elde ettikleri gelirleri (faydaları) ile yasal olmayan faaliyetlerde bulunmaları sonucunda karşı karşıya kalacakları ceza miktarını (maliyetleri) karşılaştırmaktadır. Bir başka deyişle mükellefler, fayda maliyet analizi yaparak vergi kaçırmanın beklenen faydası vergi kaçırmanın maliyetinden yüksek olduğunda vergi kaçırmaktadır (Becker, 1968, s. 169-170).

Cezalandırılma ihtimalini göz önünde bulundurarak belirsizlik altında karar veren mükellefler için iki farklı davranış şekli vardır (Allingham ve Sandmo, 1972, s. 324): a) gelirin tamamını beyan etmek; b) gelirden daha azını beyan etmek.

Mükellef gelirinden daha azını beyan ettiğinde vergi denetimi yapılması halinde mükellefin vergi kaçırdığı tespit edilirse mükellefin faydası gelirinin tamamını beyan ettiği duruma göre daha az olacak; vergi denetimi yapılmazsa gelirinin tamamını beyan ettiği duruma göre daha iyi durumda olacaktır (Allingham ve Sandmo, 1972, s. 324). ASY'nin temel varsayımları şunlardır:

- Vergi mükellefleri Von Neuman-Morgenstern fayda fonksiyonuna sahiptir.
- Bireyler belirsizlik altında karar vermektedir.
- Bireyler beklenen faydalarını maksimize etmektedir.
- Bireyler riski sevmemektedir.
- Marjinal fayda her zaman pozitifdir.

ASY mükelleflerin akılcı karar verdiğini kabul etmektedir. ASY'ye göre (Weber ve diğerleri, 2014, s. 11-12);

- Bireyler rasyoneldir. Bu nedenle faydalarını maksimize edip maliyetleri minimize edecek şekilde karar vermektedirler.
- Denetlenme olasılığının artması bireylerin daha az risk almasına neden olmaktadır.
- Mükelleflerin vergiye tabi gelirlerini doğru bilmektedir. Vergi idaresi ise ancak mükellef tarafından aktarılan bilgiye vakıftır.
- Mükellefler gelirini bildirmediğinde veya eksik bildirdiğinde bu idarece fark edilirse mükellef vergiyi ödemek mecburiyetindedir.

Modeli özet olarak aşağıdaki şekilde aktarmak olanaklıdır:

Gerçek gelir W , dışsal olarak verilmektedir. W vergi mükellefi tarafından bilinmekte; fakat vergi idaresi tarafından bilinmemektedir. Vergi oranı sabittir ve θ ile gösterilmektedir. X beyan edilen geliri göstermektedir. Vergi otoritesi p olasılıkla vergi mükellefini incelemekte ve mükellefin gerçek gelirini tespit edebilmektedir. Vergi otoritesi mükellefin vergi kaçırıldığını tespit ederse mükellef $(W-X)$ kadarlık beyan edilmeyen gelir üzerinden; π kadar ceza ödeyecektir. Π , θ 'dan daha büyüktür.

Modelde ceza oranı ve vergi kanunları kanun yapıcılar tarafından belirlenmektedir. Ceza oranı θ vergi mükellefi için belirsizdir. Bu durumda mükellef fayda maksimizasyonu amacıyla hareket edecek ve beyan ettiği gelir olan X miktarını şu şekilde belirleyecektir:

$$E[U]=(1-p)U(W-\theta)+pU(W-\theta X-\pi(W-X)) \quad (1)$$

$$Y=W-\theta \quad (2)$$

$$Z=W-\theta X-\pi(W-X)$$

Denklemin birinci dereceden türevi alındığında;

$$\frac{dE[U]}{dx} = -\theta(1-p)U'(Y) + (\theta - \pi)pU'(Z) \quad (3)$$

Denklemin ikinci dereceden türevini alındığında;

$$D=\theta^2(1-p)U''(Y)+(\theta-\pi)^2pU''(Z)<0 \quad (4)$$

(4)'teki durum ancak fayda fonksiyonunun içbükey olduğu varsayımı ile sağlanır.

Bu varsayım altında beklenen fayda fonksiyonunun $X=0$ ve $X=W$ noktaları için X 'e göre kısmi türevleri aşağıda aktarılmaktadır (beklenen marjinal fayda X ile azalmaktadır).

$$\left. \frac{dE(U)}{dx} \right|_{x=0} = -\theta(1-p)U'(W) - (\theta - \pi)pU'(W(1 - \pi)) > 0 \quad (5)$$

$$\left. \frac{dE(U)}{dx} \right|_{x=W} = -\theta(1-p)U'(W(1 - \theta)) - (\theta - \pi)pU'(W(1 - \theta)) < 0 \quad (6)$$

Bu koşullar şu şekilde de yazılabilir;

$$p\pi > \theta[p + (1-p)(U'(W)/U'(W(1 - \theta)))] \quad (5')$$

$$p\pi < \theta \quad (6')$$

(6') beyan edilmeyen gelir sonucu katlanılacak maliyet cari orandan daha düşükse vergi mükellefinin cari gelirinden daha az geliri beyan edeceği anlamına gelmektedir. (5')'nde yer alan köşeli parantezin içi pozitifdir ve birden küçüktür.

(7)'de s değerinin dahil edildiği beklenen fayda fonksiyonunu tekrar yazılmıştır; s vergi kaçakçılığının tespiti sonrasında bireyin toplumda kaybedeceği itibarı sembolize eden bir değerdir.

$$E[U] = (1 - p)U(Y, s_0) + pU(Z, s_1) \quad (7)$$

$U(Y, s_0) > U(Y, s_1)$ olduğu varsayımı altında birinci dereceden türev;

$$-\theta(1 - p)U_1(Y, s_0) - (\theta - \pi)pU_1(Z, s_1) = 0 \quad (8)$$

Bu denklemde U_1 fayda fonksiyonunun gelire göre türevidir. $X < W$ 'dir.

$$p\pi < \theta \left[p + (1 - p) \frac{U_1(W(1-\theta), s_0)}{U_1(W(1-\theta), s_1)} \right] \quad (9)$$

Bu aşamadan sonra diğer önemli bir etap aktarılan analize risk unsurunu eklemektir.

ASY'nin asıl amacı beyan edilen gelirin, gelir, vergi oranı, cezalar ve denetlenme ihtimalinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede ASY, insanların rasyonel hareket ederek belirsizlik altında karar almasına dayanan beklenen fayda teorisi öngörüsü ile ilişkili olarak vergiye uyum davranışını incelemektedir (Kahneman ve Tvesky, 1979, s. 263). ASY'de risk durumu Arrow-Pratt risk alma değerinin sonuçlara dahil edilmesi ile analiz edilmektedir. Bireyler risk alma kararını; risk sevmeme durumunun düzeyine göre alınmaktadır. Risk sevmeme durumu artan, sabit veya azalan olabilmektedir.

Arrow- Pratt risk alma değerinin sayısal gösterimi aşağıda aktarılmaktadır;

$$RA(Y) = -\frac{U''(Y)}{U'(Y)}$$

$$RR(Y) = -\frac{U''(Y)Y}{U'(Y)}$$

$$X=Y,Z$$

Modelde risk almama gelirin azalan fonksiyonudur. Arrow-Pratt, risk almaktan hoşlanmayan mükelleflerin daha yüksek gelire sahip olduklarında daha fazla risk almayı göze alacaklarını iddia etmektedir. Diğer bir deyişle, $X > Y$ 'dir. Buna göre:

$$\frac{\partial X}{\partial W} = \frac{1}{D} [\theta(1-p)U''(Y) + (\theta - \pi)pU''(Z)] \quad (11)$$

Bu denklem şu şekilde de yazılabilir:

$$\frac{\partial X}{\partial W} = -\frac{1}{D} \theta(1-p)U'(Y) \left[-\frac{U''(Y)}{U'(Y)} + (1-\pi) \frac{U''(Z)}{U'(Z)} \right]$$

Bu da

$$\frac{\partial X}{\partial W} = -\frac{1}{D} \theta(1-p)U'(Y) [RA(Y) - (1-\pi)RA(Z)] \quad (12)$$

Denklem (11)'de ceza oranını ifade eden $\pi \geq 1$ ise; türevin işareti pozitif olacaktır. Bu da gelir arttığında beyan edilecek gelirin artacağını ifade etmektedir. Artan risk sevmeme durumu varsayımı kabul edilirse sonuç pozitif olacaktır.

ASY'nin bir diğer üzerinde durduğu konu gerçek gelir arttıkça beyan edilen gelirin yüzde olarak değişimidir. Bu durumu aşağıdaki aktarılmaktadır:

$$\frac{\partial \left(\frac{X}{W} \right)}{\partial W} = \frac{1}{W^2} \left(\frac{\partial X}{\partial W} W - X \right)$$

(11) ve (4) bir arada değerlendirilirse;

$$\frac{\partial \left(\frac{X}{W} \right)}{\partial W} = \frac{1}{W^2} \frac{1}{D} [\theta(1-p)U''(Y)W + (\theta - \pi)(1-\pi)pU''(Z)W - \theta^{2(1-p)}U''(Y)X - (\theta - \pi)^2 pU''(Z)X]$$

$$\frac{\partial \left(\frac{X}{W} \right)}{\partial W} = \frac{1}{W^2} \frac{1}{D} [\theta(1-p)U''(Y)Y + (\theta - \pi)pU''(Z)Z]$$

Birinci derecen türev alınırsa;

$$\frac{\partial \left(\frac{X}{W} \right)}{\partial W} = \frac{1}{W^2} \frac{1}{D} \theta(1-p)U'(Y) [RA(Y) - RA(Z)] \quad (13)$$

(13)'ün işareti risk sevmeme durumuna göre değişecektir.

Risk sevmeme durumu şu şekilde ifade edilebilir;

$$RA(Y) > RA(Z)$$

Artan risk sevmeme durumu söz konusu olduğunda gelir arttıkça daha fazla gelir beyan edilecektir. Tam tersi durumda yani azalan göreceli risk sevmeme durumu söz konusu olduğunda ise beyan edilen gelir, gelir arttıkça azalacaktır.

ASY'ye göre mutlak risk sevmeme durumuna bağlı olarak vergi oranı beyan edilen geliri etkileyecektir;

$$\frac{\partial X}{\partial \theta} = -\frac{1}{D} X [\theta(1-p)U'(Y) + (\theta - \pi)pU''(Z)] \\ + \frac{1}{D} [(1-p)U'(Y) + pU'(Z)]$$

Bu durum şu şekilde de ifade edilebilir:

$$\frac{\partial X}{\partial \theta} = -\frac{1}{D} X \theta(1-p)U'(Y) [RA(Y) - RA(Z)] \\ + \frac{1}{D} [(1-p)U'(Y) + pU'(Z)] \quad (14)$$

Azalan marjinal fayda varsayımı ile $+\frac{1}{D} [(1-p)U'(Y) + pU'(Z)]$ ifadesi negatif olacaktır.

$\frac{\partial X}{\partial \theta} = -\frac{1}{D} X \theta(1-p)U'(Y) [RA(Y) - RA(Z)]$ ifadesi yani mutlak risk sevmeme azalan olduğunda pozitif; sabit olduğunda sıfır ve artan olduğunda negatif olacaktır. Burada genellikle sonuç gelir etkisi⁸ ve ikame etkisi⁹ nedeniyle belirsizdir. Vergi oranlarının artması vergi kaçırmayı daha cazip hale getirdiğinden ikame etkisi negatif olacaktır.

Ceza oranının vergi kaçırma kararını nasıl etkilediği aşağıdaki denklem yardımıyla açıklanabilir;

$$\frac{\partial X}{\partial \pi} = -\frac{1}{D} (W - X)(\theta - \pi)pU''(Z) - \frac{1}{D} pU''(Z) \quad (15)$$

Terimler pozitif olduğu için ceza oranı arttığında vergi kaçırma azalacaktır.

⁸ Gelir etkisi, vergi mükelleflerinin gelirlerinin azalması sonucunda mevcut durumunu korumak için daha fazla çalışmasını ifade etmektedir (Stiglitz, 1969).

⁹ İkame etkisi, vergi mükelleflerinin gelirlerinin azalması sonucunda daha az çalışmayı tercih etmesidir (Stiglitz 1969).

$$\frac{\partial X}{\partial p} = \frac{1}{D} [-\theta U'(Y) + (\theta - \pi)U'(Z)] \quad (16)$$

Artan risk sevmeme durumunda beyan edilen gelir, gelir arttıkça artmakta; sabit risk sevmeme durumunda beyan edilen gelir, gelir miktarından etkilenmemekte; azalan risk sevmeme durumunda ise beyan edilen gelir, gelir arttıkça azalmaktadır. Risk sevmeme durumu varsayımları bulunmadığı sürece ASY'nin sonuçları ortaya koyulamayacaktır.

ASY'ye göre (Franzoni, 2008, s. 7-8);

- Vergi cezaları arttıkça mükellefler vergiye daha fazla uyum sağlamaktadır. Denetimlerin ve vergi cezalarının yüksek olması mükellefin gelirinin daha büyük bir kısmını beyan edip daha az vergi kaçırmaya neden olmaktadır.
- Mükellefler rasyonel olduğu için beklenen fayda maliyetten daha düşükse, diğer bir ifadeyle vergi cezaları ve denetimleri yeterli düzeyde değilse mükellefler vergi kaçırmaya yönelecektir.
- Denetlenme ihtimalinin artması bireylerin daha az risk almasını dolayısıyla vergiye uyumlu hareket etmesini teşvik edecektir.
- Vergi cezaları düşük olduğunda mükellef kayıp-kazanç karşılaştırması yaparak hileli yollara daha sık yönelecektir. Mükellefin vergi kaçırmaması için vergi cezalarının yüksek olması gerekmektedir.
- Mükellefin beyan etmediği gelir vergi idaresi için kayıp anlamına gelmektedir.

Süreç içerisinde ASY üzerine çalışan araştırmacıların bir kısmı modeli geliştirmiş ve güncellemiştir. İlgili hususta en önemli katkıyı yapan bilim insanlarından biri de Yitzhaki'dir. Yitzhaki'ye (1974, s. 201-202) göre vergi oranının artması beyan edilen geliri düşürecektir. Çünkü vergi cezaları kaçırılan vergi miktarı üzerinden ödenirse ikame etkisi ortaya çıkmamaktadır. Ancak vergi oranlardaki artış sonucu gözlemlenen gelir etkisiyle beyan edilen gelir artmaktadır. Bu durum azalan risk sevmeme durumunda vergi oran artışının kaçırılan vergi miktarını azaltmasını sağlayacaktır¹⁰. Ek olarak, ASY'nin aksine Yitzhaki'ye (1974) göre ceza oranı vergi oranına bağlı olduğu için gelir etkisi nedeniyle vergi oranı arttıkça beyan edilen gelirin artmaktadır. Çünkü bireyler daha az risk alacaktır. Azalan risk sevmeme durumunda mükellef daha az risk alarak beyan ettiği gelir miktarını arttıracaktır (Yitzhaki, 1974; Sandmo, 2005).

¹⁰ Ek olarak modelde devlet tarafından arzı çoğaltılan kamu hizmetlerine paralel olarak artmayan vergi oranının mükellefin vergi kaçırma eğilimini kuvvetlendireceğine işaret etmektedir. Çünkü bu şartlar altında mükellef vergi kaçaklığının kamu hizmeti miktarını etkilemediğini düşünecektir (Cowell ve Gordon, 1988, s. 320).

Allingham-Sandmo tarafından ortaya koyulan ve Yitzhaki tarafından geliştirilen model pek çok araştırmacı tarafından irdelenmiştir. Mütetkip çalışmaların kimi bulguları modelin vargılarını desteklerken kimileri aksini işaret etmektedir. ASY'ye göre bireyler rasyonel hareket ederek beklenen faydalarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Mükellef tercihinin kökenindeki temel itki yakalanma korkusudur (Allingham ve Sandmo, 1972, s. 134). Andreoni ve diğerleri (1998); Slemrod ve Yitzhaki, (2002) ile Blackwell'in (2007) ASY'yi destekler nitelikteki vargıları; vergi cezalarının ve vergi denetimlerinin yüksek olduğu durumda vergi kaçakçılığının daha az olacağını işaret etmektedir. Christiansen (1980) ise bireylerin risk sevmeme durumunun azalan olması durumunda ceza oranının artmasının vergi kaçakçılığını azaltacağını vurgulamıştır. Diğer bir ifadeyle cezaların caydırıcı olacak kadar büyük olması gerektiğine dair bulgular elde etmiştir. Witte ve Woodbury'ye (1985) göre vergi kaçakçılığıyla mücadelede asıl önem arz eden denetim oranının yüksekliğidir. Yazarlara göre cezaların artırılması denetim oranı artışı kadar caydırıcı değildir. Murphy'ye (2004, s. 188) göre vergi mükellefleri ancak ağır para cezası, hapis cezası vb. yaptırımlarla karşılaştıklarında vergiye uyum davranışı göstermekte ve vergi idaresinin kurallarına uymaktadır.

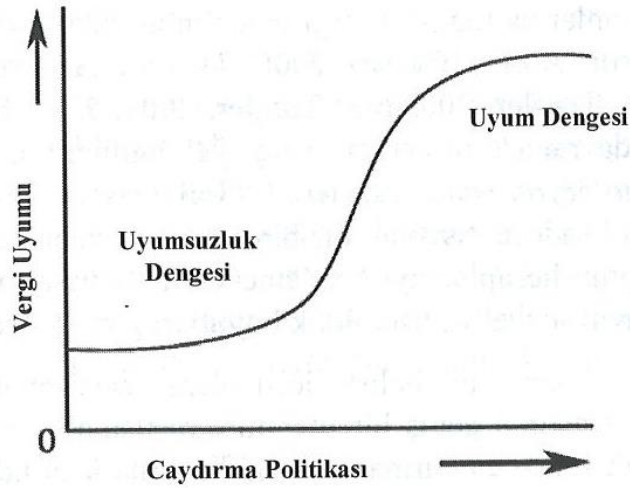
ASY, vergi mükelleflerinin vergiye uyum davranışını caydırma psikolojisi ile açıklamaktadır (Yurdakul, 2013, s. 13). ASY vergi uyum davranışını sadece cezalandırılma ve denetlenme olasılığına indirgeyen bu yaklaşımı ve rasyonel birey varsayımı nedeni ile pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir.

Spicer ve Lundstedt (1976); Friedland (1982); Elffers ve diğerleri (1987) ile Varma ve Doob (1998) yoğun vergi denetiminin her zaman yüksek vergi uyumunu beraberinde getirmeyeceği yönünde bulgular elde etmişlerdir. Balassone ve Jones (1998) risk sevmeme durumunun artış eğilimi göstermesi durumunda vergi oranı artışlarının beyan edilmeyen gelir miktarının yükseltebileceğini vurgulamıştır. Yazarlar ek olarak düşük malların varlığı halinde risk sevmeme eğiliminin değişebileceğini öne sürerek Yitzhaki'nin sonuçlarının doğru olmayabileceğini işaret etmiştir. Çalışmada vergi oranı artışının mükellefleri daha az vergi kaçırmaya yönlendirmesinin ancak cezaların artması ve risk sevmeme eğiliminin düşmesi halinde olanaklı olduğunu belirtilmektedir.

Graetz ve Wilde (1985); Alm ve diğerleri (1992); Pommerehne ve Frey (1992), Slemrod ve diğerleri (2001); Feld ve Frey (2002); Alm ve McKee (2006) ile Bergman ve Nevez (2006) vergi denetimlerinin seyrek, vergi cezalarının düşük, vergi oranlarının ise yüksek olduğu ülkelerde vergi uyumunun düşük olduğunu öne süren ASY'nin vargılarıyla uyuşmayan sonuçlar elde etmişlerdir. Örneğin, Frey ve Torgler (2007); Alm ve Gomez (2008) ile Lisi ve Pugno (2011)

çalışmalarında düşük denetlenme ve cezalandırma oranlarına rağmen vergi uyumunun yüksek olabileceğine dair bulgular elde etmişlerdir. Benzer şekilde Güth ve diğerleri (2005) vergi denetimlerinin seyrek olduğu durumlarda bile mükelleflerin vergiye uyum sağladıkları gözlemlemişlerdir. Stainer ve diğerleri (1997) ise insanların genellikle dürüst davranarak üzerine düşen vergi yükünü doğru beyan ettiklerini saptamıştır. Lederman (2003), vergi denetimleri, vergi cezaları, vergi oranları gibi unsurların caydırıcı faktörler olduğunu onamıştır. Yazara göre bu faktörler uygulamanın ilk evresinde vergi uyumunu artırmaktadır. Ancak ilerleyen evrelerde bu faktörlere atfedilen önemin artarak devam etmesi vergi uyumunu düşürmektedir. Bu durum temel nedeni vergi yükümlülerin uygulamalara karşı dirençlerinin kademeli olarak gelişmesidir (Feld ve Frey, 2002). Aktarılan sürece ait görsel Şekil 1’de sunulmaktadır:

Şekil 1. Caydırıcı Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Kaynak: Lederman, 2003, s. 1510

Vergi denetim ve cezalarının vergi uyumu üzerindeki önemli rolü pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Ancak literatürde son yıllarda kuvvet kazanan yaygın görüş sadece denetim ve ceza üzerine odaklanan ASY ve benzeri yaklaşımların gerçek hayatta gözlemlenen mükellef uyum davranışlarını açıklamak için yeterli olmadığı yönündedir (Dean ve diğerleri, 1980; Lewis, 1982; Roth ve diğerleri, 1989; Feld ve Frey, 2002; Cullis ve diğerleri, 2007). Bu nedenle günümüzde pek çok araştırmacı görgül olarak yeterli desteği bulamayan ASY yerine davranışsal, sosyo- psikolojik, demografik ve kültürel faktörler üzerine şekillenen sosyal psikolojik yaklaşıma odaklanmaktadır.

1.2.1.2. Sosyal Psikolojik Yaklaşım (SPY)

SPY temel olarak vergi uyumu üzerinde ekonomik, sosyal ve psikolojik faktörlerin rolüne odaklanmaktadır. ASY'nin vergi uyumunu açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesi bu teorinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ahlaki duygular teorisi¹¹ üzerine şekillenen SPY, rasyonel beklentiler teorisinin işaret ettiği ekonomik faktörlere ek olarak sosyolojik, psikolojik, demografik, hukuki, siyasal, yönetsel, kurumsal vb. pek çok bileşenin vergi uyum kararı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Klasik ASY ile yapılan analizlerde insanların rasyonel davrandığı kabul edildiği için genellikle vergi kaçakçılığı daha düşük tahmin edilmektedir (Cullis ve diğerleri, 2007, s. 2). Bu ayrışmayı aşmak amacı ile pek çok araştırmacı süreç içerisinde salt ekonomik vergi uyum analizine bilişsel, psikolojik, ahlaki ve sosyal bileşenleri eklemiş ve vergi uyumu analizini daha gerçekçi hale dönüştürmeye çabalamışlardır (Andreoni ve diğerleri, 1998).

SPY çerçevesinde geliştirilen araştırmaları iki grup altında toplulaştırmak olanaklıdır. (Cullis ve diğerleri, 2007). İlk grupta ASY'nin eksiklerini tamamlamak amacıyla geliştirilen ve vergi uyum analizine sosyal, psikolojik, kültürel faktörleri dahil eden çalışmalar yer almaktadır. İkinci grup ise karar alma sürecinde bireylerin bilişsel sapmalarının etkisini ortaya koyan araştırmaları barındırmaktadır.

1. grup: Vergi uyum davranışına sosyo-psikolojik faktörleri dahil eden çok sayıda çalışma vardır (Alm ve Torgler, 2006; Anderson ve Tollison, 1992; Brewer ve Schenider, 1990; Cialdini ve Trost, 1998; Erard ve Feinstein, 1994; Bobek ve diğerleri, 2013; Grasmick ve Bursick, 1990; Kirchler, 2007). Spicer (1986) modeli birinci grup çerçevesinde öne çıkan temel bir sürümdür. Araştırmacı salt ekonomik odaklı bir yaklaşımın yeterli olmadığını işaret ederek yeni bir model kurgulamıştır. Önerdiği tasarımda klasik modelin bileşenleri ile psikolojik unsurları bütünlüştürmüştür. Bu çerçevede insanların dürüst davrandığı varsayımı altında vergi uyumu; beklenen vergi kazancı (expected tax gain), beklenen ceza miktarı (expected punishment for evasion) ve psikolojik maliyetlerin (psychic costs) bir fonksiyonudur. Modele göre insanlar psikolojik maliyet çerçevesinde karar verirken hem toplumdaki diğer insanların tutumlarını hem de devletin kendisine ve toplumun diğer üyelerine karşı olan davranışlarını göz önüne almaktadır. Psikolojik maliyetler vergi kaçırma ve vergi kaçırma sonucu ortaya çıkan finansal maliyetlerle ilişkilidir. Örneğin, psikolojik maliyetler, insanlar, toplum tarafından vergi kaçırması nedeniyle ayıplandığında artmaktadır (Hashimzade ve diğerleri, 2012). Bu çerçevede yazar caydırma

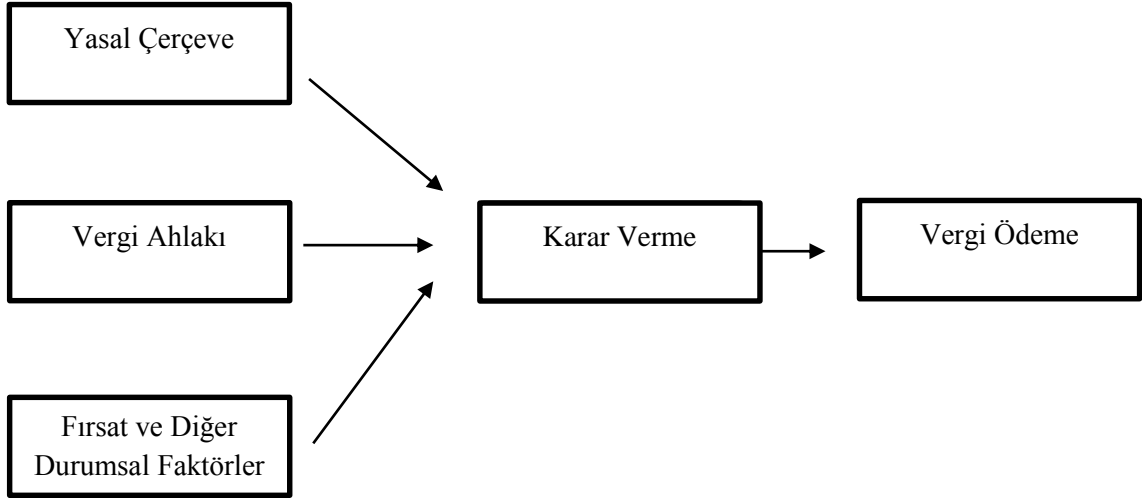
¹¹ Ahlaki duygular teorisine göre -vergi uyum kararını verirken- bireyin tek hedefi faydasını maksimize etmek değildir. Bireylerin algı, tutum ve davranışları da vergi uyum kararı üzerinde belirleyicidir (Zak, 2011, s. 53).

politikaları uygulamadan da mükellefin vergiye uyum sağlamasının olanaklı olduğunu işaret etmektedir. Örneğin, vergi mükellefleri, vergi idaresinin tüm vergi mükelleflerine aynı şekilde davrandığı algısına sahip olduğunda veya niteliği yüksek kamusal mal sunulması durumunda vergi uyumunu artırmaktadır (Hashimzade ve diğerleri, 2012).

Song ve Yarbrough'un (1978) çalışması da vergi uyumuna psikolojik unsurları özgün şekilde dahil ederek literatürde dikkat çeken diğer bir öncü çalışmadır. Yazarlar görgül araştırmalarında ABD'de federal gelir vergisi hasılatını etkileyen faktörleri irdelemişlerdir. Çalışmada orta gelir grubundaki vatandaşların üzerlerine düşen vergi yükünden rahatsız olmalarına rağmen vergi idaresine güvendikleri gözlemlenmiştir. Vatandaşlar benzer koşullarda yaşamını sürdüren bireylerin kamu finansmanına katılım ve kamu harcamalarından faydalanma hususlarında özdeş olduklarına inanmaktadır.

Yazarlar çalışmaları çerçevesinde Kuzey Karolina'da vergi beyannamesi hazırlayan 640 haneye anket uygulamışlardır. Araştırmanın vargıları vergiye gönüllü uyum davranışı üzerinde üç faktörün etkili olduğunu işaret etmektedir. Bunlar; hukuki düzen, vergi ahlakı ve diğer durumsal unsurlardır (gelir düzeyi, vergi oranı, işsizlik oranı vb.). Hukuki düzenin alt bileşenleri arasında; devletin kanunları uygulamada etkin olması, kanunların meşruluğu ve ihdas edilen kanunların toplumsal meşruiyeti sıralanabilir. Vergi ahlakı ise yazarlar tarafından insanların vergiye karşı tutum ve davranışları olarak betimlenmektedir. Araştırmacılara göre vergi uyumunun önemli bir belirleyicisi olan vergi ahlakı ile vergi uyumu arasında doğrudan ve çift yönlü bir etkileşim vardır. Durumsal unsurlar vergi ahlakını belirlemekte; hukuki düzen ise belirlenmiş olan vergi ahlakını güncellemektedir. Yazarlar aktarılan ilişkilerden yola çıkarak Şekil 2'de aktarılan vergi uyum davranışının basit modelini kurgulamışlardır:

Şekil 2. Vergi Uyum Davranış Modeli

Kaynak: Song ve Yarbrough, 1978, s. 444

Song ve Yarbrough'a (1978) göre vergi ahlakının tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki boyutu vardır. Tutumsal boyutun belirleyicisi bireylerin vergisel yükümlülükleri yerine getirmeye olan ahlaki yatkınlığıdır. Vatandaşların vergi idaresinin adil işlediğine inandıkça bireysel vergi ödeme yatkınlığı yükselmektedir. Davranışsal boyutu şekillendiren ise vergi mükelleflerinin hukuki düzenlemeler karşısında sergilediği vergi uyum davranışdır. Yasal çerçeve (davranışsal boyut), vergi ahlakı (tutumsal boyut), fırsat ve diğer durumsal faktörler arasındaki ilişki nihai vergi ödeme kararını belirlemektedir (Bakınız Şekil 2).

Alandaki diğer bir öncü eserde; Akerlof ve Kranton (2010) bireylerin fayda fonksiyonlarını, klasik vergi uyum analizlerinin varsayımlarından farklı şekilde kurguladıklarını öne sürmüştür. Yazarlara göre bireyler sadece parasal bileşenlere önem atfetmez; parasal unsurlara ek olarak kişisel tercihler ve normlar da bireylerin fayda fonksiyonları içinde yer almaktadır. Bu tercih ve normların temel belirleyicisi ise toplumsal ilişkiler ağıdır (Akerlof ve Kranton, 2010). Bu nedenle vergi uyum davranışı da dahil olmak üzere tüm bireysel ekonomik kararları irdelemek için öncelikle bireyin kimlik ve normlara atfettiği değeri araştırmak elzemdir. Yazarlara göre insanlar vergileme benzeri davranış odaklı hususlarda karar alırken sadece ceza, denetim gibi dışsal motivasyonlara odaklanmamakta ek olarak saygı, itibar, norm gibi içsel motivasyonlara da önem atfetmektedir. Bu nedenle içsel motivasyonları yadsıyan bir yaklaşım ile vergi uyum davranışının dinamiklerini çözümlenmek olanaklı değildir.

Yukarı üç temel sürüm çerçevesinde temelleri paylaşılan 1. grup çalışmaların ortak noktası psikolojik faktörlerin vergi uyum davranışı üzerindeki belirleyici niteliğine odaklanmalarıdır.

İlgili kapsamda 1. grup çalışmalar psikolojik bileşenlere karar alma sürecinde oynadıkları aktif rol nedeni ile büyük değer atfetmektedir (Murphy, 2007)¹².

2.grup: SPY çerçevesinde vergi uyumunu açıklamaya çalışan ikinci grup eserler karar alma sürecine odaklanmaktadır. İlgili çerçevede tasnif edilen çalışmaların temel motivasyonu rasyonel karar almayan diğer bir ifadeyle vergi ödeyen bireylerin tercih sürecini şekillendiren unsurları çözümlenmektedir (Alm ve diğerleri, 1992; Frey ve Eichenberger, 1989). Bu çalışmalarda insanların her zaman maddi güdülerle karar almamasından hareketle içsel faktörlere büyük önem atfedilmektedir (Frey ve Meier, 2004). İlgili kapsamda Cullis ve diğerleri (2007) bencil ve rasyonel “homo economics” un yerini “homo realitus”a bıraktığını ifade etmektedir. Yazarlar tarafından irdelenen sınırlı rasyonel “homo realitus” her zaman kendi çıkarını maksimize etme güdüsüyle hareket etmeyen iktisadi bir aktördür.

2.grup kapsamında vergi uyum davranışını irdeleyen çalışmalar genellikle iki boyutlu bir araştırma çerçevesine sahiptir. Bu boyutlar beklenmeyen fayda teorisi (non-expected utility theory) ve sosyal etkileşimdir (social interaction) (Hashimzade ve diğerleri, 2012). Beklenmeyen fayda teorisi ve sosyal etkileşim genellikle birlikte ele alınmakta ve birbirini etkilemektedir. Beklenmeyen fayda teorisi, risk ve belirsizlik altında verilen kararları ağırlıklandırılarak insanların her zaman rasyonel hareket etmediklerini ve faydalarını maksimize edecek kararlar almadıklarını ortaya koymaktadır¹³. Sosyal etkileşim ise insanların yaşadıkları sosyal çevreye bağlı olarak karar aldıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bireyler buldukları çevre geçerli olan sosyal normlar çerçevesinde toplumsal prestijlerini düşünerek hareket etmektedir (Hashimzade ve diğerleri, 2012).

Yukarıda aktarılan iki boyutlu bağlamda insanların süreçteki tüm bileşenleri sistematik olarak algılamaları olanaklı değildir. Bu nedenle bireyler genellikle karar alma süreci sonunda katlanacakları maliyetleri yanlış hesaplamaktadır (Alm, 2013). Tecrübe edilen yanılığın mali yanılısama, farkındalık, ihtimallerin yanlış ağırlıklandırılması vb. pek çok nedeni olabilir. 2. grup çalışmalarda gözlemlenen bu ayrışmanın temel nedeni araştırma kurgusunun neoklasik standart tercih teorisinden farklılaşmasıdır.

Vergi uyum davranışını bilişsel perspektiften irdeleyen çalışmaların kökeninde beklenmeyen fayda yaklaşımı yer almaktadır. Bu yaklaşımın temelleri beklenti teorisine (prospect theory) ve çerçeveleme etkisine (framing effect) dayanmaktadır (Jackson ve Hatfield, 2005; McCaffery ve Baron, 2004). Beklenti teorisinin mimarları olan Kahneman ve Tversky (1979) ekonomik

¹² İlgili kapsamda tüm mevcut araştırmaları içeren ayrıntılı literatür taraması üçüncü bölümde aktarılacaktır.

¹³ Beklenmeyen fayda teorisi, Allais paradoksu olarak da bilinmektedir.

davranışın bilişsel süreçlerin bir çıktısı olduğunu işaret etmektedir. Yazarlara göre bu süreçte tecrübe edilen sapmaların temel tetikleyicisi bilinç dışı unsurlardır (Kornhauser, 2007). İlgili çerçevede beklenti teorisi bireylerin risk altında karar alırken takındıkları tutum, tavır ve sapmaları araştırmak amacıyla kurgulanmıştır. Beklenti teorisine göre insanlar risk altında karar alırken her zaman beklenen fayda teorisinin öngörülerıyla uyarlık gösterecek şekilde hareket etmekte ve optimal tercihlerden sapmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979). Yani insanların risk altında karar verirken rasyonel seçimler yapmaması olasıdır. Çünkü risk durumunda bireysel tercihlerin temel belirleyicisi insanların kayıp ve kazançları dikkate alarak kendileri için seçtikleri referans noktasıdır. Belirlenen nokta ekseninde kayıp ve kazançlar için atanan risk alma isteklilikleri farklılaşmaktadır. İlgili çerçeveden denetim prosedürünün ve ihtimallerinin gizli tutulduğu bir sistemde belirsizlik altında karar veren vergi mükelleflerinin vergi uyumunun artacağı öngörülmektedir¹⁴.

2. grup vergi uyum çalışmaları çerçevesinde karar alma sürecinde önem atfedilen diğer bir unsur çerçeveleme etkisidir (Kirchler, 2007). Çerçeveleme etkisi, insanların kendilerine sunulan tercihleri pozitif veya negatif şekilde değerlendirmelerine bağlı olarak psikolojik değer fonksiyonuna farklı değer atfemelerini ifade etmektedir (Tversky ve Kahneman, 1981). Çerçeveleme etkisi insanların aynı durumun farklı sunumları karşısında ayrışık tepkiler vermesine neden olmaktadır (McCaffery ve Baron, 2004). Cullis ve diğerleri (2007, s. 8) çerçevelemenin salt bilişsel bir süreç olmadığını; ve bu nedenle zevk ve tercihler ile ilişkili olarak irdelenmesi gerektiğini işaret etmektedir. Örneğin, mükellefin bütçesine aynı parasal katkıyı sağlayacak bir uygulamanın iade ya da indirim olarak adlandırılması/yapılandırılması/çerçevelemesi vergi uyum davranışını farklılaştırmaktadır (Cullis ve diğerleri, 2007, s. 4). Çerçeveleme etkisinin karar alma sürecini hangi doğrultuda yönlendireceğinin belirleyicisi beklenti teorisi çerçevesinde detayları daha önce paylaşılan bireysel referans noktalarıdır. Referans noktası olarak vergilendirilmiş geliri kabul eden bir birey ile referans noktası olarak vergilendirilmemiş geliri kabul eden bir bireyin bilişsel süreçleri farklı işleyecek ve ayrışık vergi uyum kararları üretecektir (Kornhauser, 2007, s. 143). Çünkü belirlenen ayrımlı referans noktaları insanların risk alma istekliliğindeki iraksamanın bir göstergesidir (Hallsworth ve diğerleri, 2017, s. 16). Beklenti teorisine göre vergiler bir kayıp yerine kazanç olarak betimlendiğinde vergi uyumu artacaktır (Kornhauser, 2007, s. 145).

¹⁴ Aktarılan betimlemede vergi uyum davranışı açısından sunulan durum “insanların belirsizlik altında risk almaktan kaçınarak kararlarında daha çekingen davranması” Ellsberg paradoksu olarak adlandırılmaktadır (Hashimzade ve diğerleri, 2012). Beklenti teorisine dair ayrıntılar ikinci bölümde aktarılmaktadır.

Faydaya dair yaklaşım haricinde 2. grup çalışmalar özelinde öne çıkan diğer bir ayrışık boyut ise sosyal etkilere ilişkindir (Weber ve diğerleri, 2014). Sosyal etkiler; psikolojik maliyetler, prestije atfedilen değer, adalet algısı, normlar, aidiyet hissi vb. pek çok unsuru içermektedir. Hashimzade ve diğerlerine (2012) göre sosyal etkiler vergi uyum davranışını standart vergi uyum teorisine kıyasla daha iyi açıklamaktadır. Yazarlar; kişisel değerlerin, sosyal normların ve rasyonel olmayan bilişsel süreçlerin vergi uyum davranışı üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğunu işaret etmektedir. İlgili çerçevede vergi ahlakını belirleyen bileşenler süreç içerisinde kültürden kültüre etkileşerek değişmekte ve statik olmayan bir yapı sunmaktadır. Toplumsal normlar vergi uyum davranışını destekleyecek bir nitelik taşıdığı sürece (dürüstlük, altruizm (özgecilik), vb.) sosyal ölçütlerin birey tarafından içselleştirilmesi vergi ahlakını yükseltecektir.¹⁵

1.2.2. Vergi Uyum Süreci (İdare Odaklı)

Devletin ülkesi üzerindeki egemenliğine istinaden vergileme hususunda elinde bulundurduğu hukuki güce vergileme yetkisi adı verilmektedir (Öncel ve diğerleri, 2011, s.33). Nadiren farklı uygulamalara rastlansa da vergileme yetkisi hemen hemen tüm ülkelerde yürütme organı tarafından kullanılmaktadır (Çağan, 1982). Tarihsel süreçte devlet ile yurttaşlar arasındaki ilişkinin evrimine paralel olarak vergilendirme yetkisinin temel hak ve özgürlüklerle ilişkisi farklılaşmıştır. Bu farklılaşma kaçınılmaz olarak vergileme strateji ve politikalarının da ayrımlaşmasına neden olmuştur. Son tahlilde, vergilerin asıl amacı her ne kadar kamu hizmetlerine finansman sağlamak olsa da günümüzde toplumların değişmesi ve ihtiyaçların artması dönüşüme neden olmuş ve mali amaç dışında ekonomik istikrarı sağlamak, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda hizmet sunmak için de devletler vergi toplamaya başlamıştır (Akdoğan, 2009).

Toplumların eğitim düzeyini, ekonomik, sosyo-kültürel özelliklerini değiştirmek kolay değildir. Bu nedenle vergisel düzenlemeler yapılırken toplumun geneli göz önünde bulundurulmalıdır. Toplanan vergilerin kamu harcamalarının finansmanında kullanıldığı, vergilerin etkin bir maliye politikası aracı olduğu algısı yaratılacak şekilde hareket edildiği takdirde hem vergiden beklenen sonuçlar ortaya çıkacak hem de vergi hasılatı artırılabilecektir (Göker, 2011, s. 85-86).

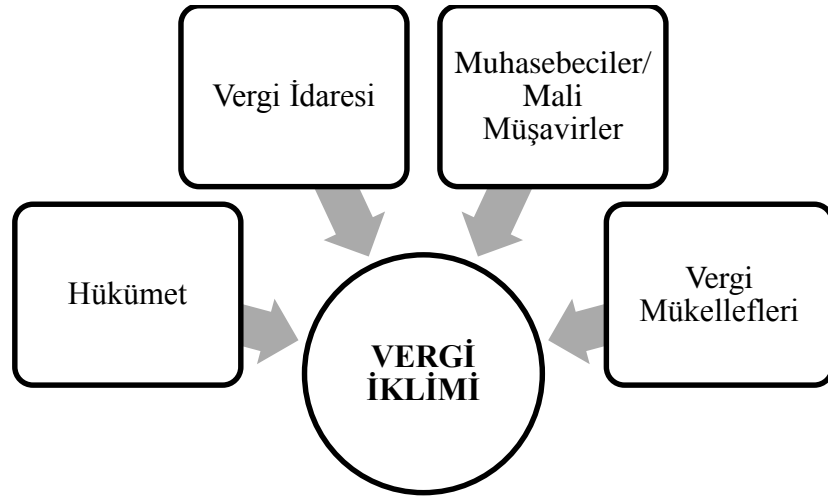
Modern devlet bütçesinin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin eksiksiz toplanması siyasi ve ekonomik hedeflere ulaşılması için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle devletler mükellefin vergiye uyum sağlaması amacıyla gerekli hukuki düzenlemeleri yapmaktadır. Özellikle beyan

¹⁵ İlgili kapsamda tüm mevcut araştırmaları içeren ayrıntılı literatür taraması üçüncü bölümde aktarılacaktır.

usulünün uygulandığı sistemlerde vergi mükelleflerinin elde ettiği geliri doğru ve eksiksiz bir biçimde beyan edip, vergi beyannamelerini zamanında doldurup, ödemeleri gereken vergiyi kanunlara uygun olarak hesaplayıp üzerine düşen vergiyi ödemesi kamu hizmetinin sürekliliğini sağlayan temel unsurlardan biridir (James ve Alley, 2002, s. 29-31).

Sosyo-ekonomik refahın kritik bir bileşeni olan vergi uyumu çok yönlü bir kavramdır. Vergi uyumu ilişkisinde hükümet (elected government officials), vergi idaresi¹⁶ (tax authorities), muhasebeciler/mali müşavirler (tax accountants) ve mükellefler (taxpayers) olmak üzere 4 aktör etkilidir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 1). Kirchler ve Alm (2012, s. 1) bu 4 aktör arasında ilişkiyi vergi iklimi olarak adlandırmıştır. Vergi iklimi aşağıdaki Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Vergi İklimi

Kaynak: Kirchler ve Alm, 2012, s. 6’dan uyarlanmıştır.

Vergi iklimini oluşturan aktörlerin her biri bir diğeriyle doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim halindedir. Örneğin, muhasebeciler bir yandan vergi idaresine karşı mükelleflerin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi için görev üstlenirken bir yandan da mükelleflerin daha az vergi ödemesini sağlamak için vergi yükünü düşürmenin yasal/yasal olmayan yollarını aramaktadır (Kirchler ve Alm, 2012, s. 7).

Vergi idaresi hem hükümet hem de vergi mükellefleri ile doğrudan etkileşim halindedir (Feld ve Frey, 2007, s. 115). Vergi idaresi, hukuki düzenlemeler çerçevesinde pozisyon almaktadır. Vergi idaresine göre mükellefler ya kâr maksimizasyonu amacı ile bencilce ya da vergi gelirlerinin

¹⁶ Türkiye’de vergileme yetkisi yasama organına aittir. Bu nedenle vergi idaresi ifadesi yerine genellikle devlet ifadesi kullanılmaktadır. Tez çalışmada Kirchler ve Alm’ın (2012) vergi iklimi tanımına bağlı kalmak amacıyla vergi idaresi ifadesi tercih edilmiştir.

toplumsal refah üzerindeki etkilerinin bilincinde olarak diğerkamca hareket etmektedir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Vergi idaresi mükelleflerin davranışlarına bağlı olarak vergi denetmenlerini yetkilendirmektedir. Bu çerçevede temel hedef kamu gelirini yükseltmektir (Feld ve Frey, 2007, s. 111).

Vergi idaresine olan güven; mükelleflerin gönüllü/zorunlu olarak vergi ödeyip/ödemeyeceğinin belirleyicilerindedir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 210). Bu noktada güven ve güç arasındaki denge büyük önem arz etmektedir. Vergi idaresi genelde bu dengeyi gözetmediği için önemli sorunlar tecrübe etmektedir. Bu sorunların kökeninde zorunlu uyuma büyük önem atayan idarenin gönüllü uyumun katkısını ikincil olarak değerlendirmesi yatmaktadır.

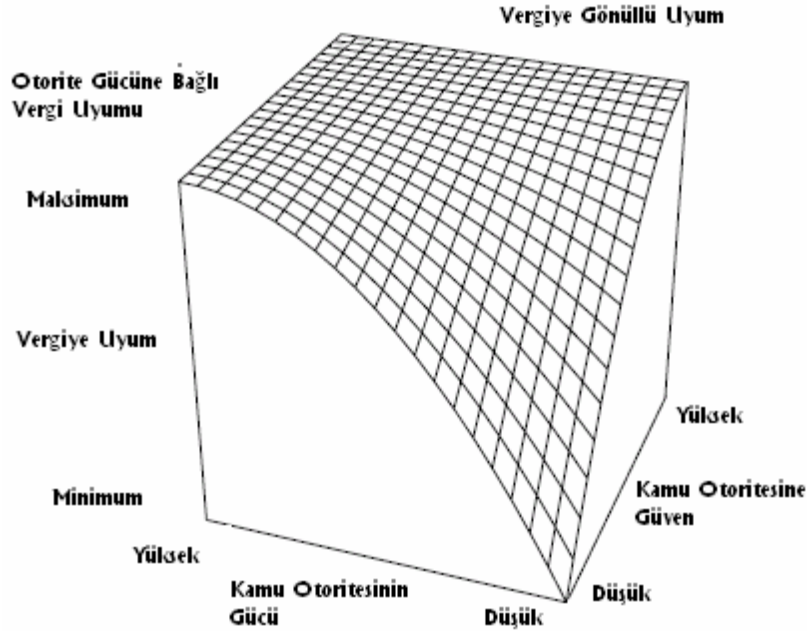
Vergi idaresi ile mükellef arasındaki güç ve güven dengesinin seviyesine bağlı olarak ya zıt iklim (antagonistic climate) ya da sinerjik iklim (synergistic climate) ortaya çıkmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Zıt iklimde vergi mükellefleri ve idaresi birbirlerine karşı; sinerjik iklimde ise beraber hareket etmektedir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Bir nevi “hırsız ve polis (cops and robbers)” oyunu olarak nitelenen zıt iklimde; vergi idaresi, mükellefleri her fırsatta vergi kaçırmaya meyilli “hırsızlar” olarak damgalamakta ve bu nedenle onları devamlı kontrol altında tutmaya çalışmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Vergi mükellefleri de vergi idaresinin sürekli kendilerine baskı yaptığını kabul edip vergi idaresini “polis” olarak adlandırmakta; gelirini saklamaya hakkı olduğunu düşünmektedir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Böyle bir bakış açısında vergi mükellefleri vergi idaresine karşı negatif duygular beslemekte ve türevsel olarak birey ile toplum arasındaki sosyal uzaklık artmaktadır (Feld ve Frey, 2007, s. 109-110).

Sinerjik iklimde vergi idaresi vatandaşlara hizmet sağlamak amacıyla hareket etmektedir. Vergi idaresi toplumun bir parçası olarak kabul edilmektedir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Bu bakış açısı “servis ve müşteri (service and client)” adı ile anılmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Vergi idaresi, şeffaf düzenlemeler yaparken, vergi mükelleflerine saygılı davranmakta ve mükelleflerin yanında yer almaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Burada vergi idaresi mükellefin vergisini dürüst bir şekilde ödemesini sağlamak için strateji geliştirmektedir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 3). Böyle bir durumda sosyal sınırlar birbirine yakınlaşmakta; gönüllü vergi uyumunun olduğu, mükelleflerin vergi kaçırmak amacıyla hareket etmediği ve üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği bir toplum ortaya çıkmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211).

Mükellefin vergiye karşı tavrını belirleyen güç ve güven arasındaki denge “kaygan zemin (slippery slope)” olarak adlandırılmaktadır (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 211). Kaygan zeminde vergi uyumunun artması güç ve güven arasındaki ödünleşime bağlıdır (Kirchler ve diğerleri,

2008, s. 212). “Kaygan zemin” Şekil 4’teki üç boyutlu uzayda gösterilmiştir (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 212):

Şekil 4. Kaygan Zemin

Kaynak: Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 212

Kaygan zemin üzerinde üç boyut vardır ve bir boyuttaki değişiklik diğer boyutları etkilemektedir. Bu boyutlar vergi idaresinin gücü, vergi idaresine duyulan güven ve vergi uyumudur (Kirchler ve diğerleri, 2008, s. 212).

Kaygan zeminde farklı yönlerde hareket edildiğinde farklı sonuçlarla karşılaşılacaktır. Şekil 4 üzerinde sola doğru hareket edildiğinde, düşük güven varsayımı ile vergi uyumu -vergi idaresinin gücü, kontrol, denetlenme ihtimali ve cezalar artıkça- artacaktır. Bu durumda vergi mükelleflerinin vergi kaçırma ihtimali düşüktür; çünkü vergi uyumu olmadığında beklenen çıktı vergi uyumu olduğundaki beklenen çıktının altındadır. Burada vergi idaresinin gücü artıkça zorunlu uyum ortaya çıkacaktır (Feld ve Frey, 2007, s. 113).

Şekil 4 üzerinde sağa doğru hareket edildiğinde ise yüksek güven düşük güç varsayımı ile vergi uyumu -güven artıkça- artacaktır. Güvenin artması gönüllü uyumun artmasını sağlayacaktır. Diğer bir ifadeyle devlet, mükelleflere saygılı, adil, güven verici şekilde davrandığında, uygulamalarında şeffaf olduğunda vergi ahlakı artacak ve gönüllü vergi uyumu sağlanacaktır. Bu

durumun tam tersine devlet kendisini mükelleflerden daha üstün gördüğünde vergi uyumsuzluğu ortaya çıkacaktır (Feld ve Frey, 2002).

Kaygan zemin bağlamında mükellefler temel olarak vergi idaresinin davranışına göre tavır almaktadır. Vergi idaresinin davranışı “dışlama teorisi (crowding theory)” çerçevesinde incelenmektedir (Frey ve Feld, 2002, s. 95). Bu teoriye göre vergi idaresi ve vergi mükellefi arasında kurulan sistematik ilişkinin iki boyutu vardır (Feld ve Frey, 2001, s. 2). İlk ilişki “dışsal müdahale (external intervention)” adıyla anılmakta ve vergi idaresinin mükellefe davranışına odaklanmaktadır (Feld ve Frey, 2001, s. 2). İkinci ilişki ise “güdüsel motivasyon (intrinsic motivation)” olarak ifade edilmekte ve mükellefin vergi ahlakını dikkate almaktadır (Frey ve Feld, 2002, s. 97-98). Örneğin, mükellefler telefon ile aranıp vergi ödemesi için teşvik edildiğinde mükellefin idareye saygısı artmakta ve vergi ahlakı yükselmektedir (Feld ve Frey, 2001, s. 14).

Dışlama teorisi; tecrübe edilen yüksek vergi uyumunun kökenine vergi idaresi ve mükellef arasındaki “psikolojik vergi sözleşmesini (psychological tax contract)” yerleştirmektedir (Feld ve Frey, 2001, s. 14). Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlüklere atfedilen değer psikolojik vergi sözleşmesinin niteliğini belirleyerek mükellefin vergi ödeme kararını etkilemektedir. Vergi idaresi, mükellefi ile duygudaşlık kurup mükellefin öznel durumunu göz önüne aldığı anda bireyin gönüllü vergi uyumunun daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Frey ve Feld, 2002, s. 23). Psikolojik vergi sözleşmesi, akdın her iki tarafının karşılıklı işbirliği ve denetimini olanaklı kılarak toplumsal refahı arttırmaktadır. Böylece vatandaşlar demokratik yönetimin temel unsurlarından biri olarak görülen devlete hesap sorma hakkını da pekiştirmiş olmaktadır (Zenginobuz ve diğerleri, 2010, s. 9). Özellikle Torgler’in (2003a, 2004a, 2005, 2006) Dünya Değerler Anketi (World Values Survey¹⁷/WVS)” ve “Mükellef Kanaat Anketi (Taxpayers Opinion Survey¹⁸/TOS)” verilerini kullanarak gerçekleştirdiği çalışmalarda psikolojik vergi sözleşmeleri çerçevesinde kurgulanan hukuki sistem ve idari uygulamaların vergi ahlakı üzerinde etkileri net bir biçimde işaret edilmiştir¹⁹.

¹⁷Dünya Değerler Anketi, insani değerleri ve inançları araştıran bir global araştırma projesidir. Bu çalışmada üzerinde durulan unsur insanların değer ve inançların zaman içinde nasıl değiştiği ve bu kararları etkileyen sosyal ve politik faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaktır. WVS’de küreselleşmenin demokrasi, etnik farklılıklar ve yabancılara karşı tolerans, cinsiyet eşitliği, din, çevre, iş, aile, politik faktörler, kültürel çeşitlilik ve refah gibi unsurlara etkisi üzerine araştırma yapılmaktadır. Bu kapsamda 1981 yılında bu yana 100’den fazla ülkede çalışma çerçevesinde hazırlanan anket soruları vatandaşlara uygulanmaktadır. Bakınız <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (Erişim: 17 Nisan 2017).

¹⁸Mükellef Kanaat Anketi, 1987 yılında ABD’de vergi sisteminin geliştirilmesi için mükelleflerin görüşlerini almak için hazırlanmıştır. Bu kapsamda mükelleflere son dönemlerde yapılan vergi reformları ile ilgili ne kadar bilgi sahibi olduğunu ölçmek amacıyla sorular sorulmuş, mükelleflerin vergi idaresine ve vergi kaçırma yönelik bakış açısı değerlendirilmiştir. Bakınız <http://www.icpsr.umich.edu/icpsrweb/ICPSR/studies/8927> (Erişim: 17 Nisan 2017).

¹⁹ Çalışmaların ayrıntıları üçüncü bölümde yer verilen yazın taramasında aktarılmaktadır.

Psikolojik vergi sözleşmesi ile şekillenen vergi iklimi vergisel maliyetlerin önemli bir belirleyicisi olarak sosyal gönenci şekillendirmektedir. Kamu hizmeti sunmak için vergi toplayan devletler kaçınılmaz olarak vergi maliyetleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu perspektiften vergi uyumu vergi maliyetlerini şekillendiren asıl belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Psikolojik vergi sözleşmesi, gönüllü vergi uyumunu arttırarak idarenin katlandığı vergisel maliyetleri düşürmektedir. Yükselen kamu gelirlerinin yanında tecrübe edilen vergileme maliyeti düşüşü toplumsal refahın katlanarak artmasına neden olmaktadır.

Vergileme maliyetleri dolaylı (işlem) ve dolaysız (doğrudan) maliyetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Dolaysız maliyetler, vergilerin doğrudan kendisi ile ilgilidir (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 138) ve genellikle vergi mükelleflerinin katlandığı maliyetlerdir. Vergi kanunlarının yasal ve idari tasarımı yapılırken ortaya çıkan, vergi mükellefleri, hükümet ve kanun yapıcılarını ilgilendiren maliyetler ise dolaylı (işlem) maliyetleridir (Oliver ve Bartley, 2005, s. 53).

Ayrıntıları Tablo 1’de aktarılan vergi işlem maliyetleri, vergiler tahsil edilirken ortaya çıkan (operasyonel maliyetler) maliyetler ve etkinlik maliyetleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 139). Vergilerin tahsilat maliyetleri, devletin vergi hasılatını arttırmak amacıyla devletin katlandığı maliyetlerdir. Devlet bu harcamaları gelirin yeniden dağıtımı ile mal ve hizmetlerin sunulması için yapmaktadır (Oliver ve Bartley, 2005, s. 55). Vergilemenin tahsilat maliyetleri, uyum maliyetleri ve idari maliyetlerden oluşmaktadır. Bu maliyetlerin yüksek olması diğer koşullar sabit kabul edildiğinde mal ve hizmetlerin talebini azaltmaktadır (Oliver ve Bartley, 2005, s. 55).

Tablo 1. Vergilerin İşlem Maliyetlerinin Analizi

Vergi işlem maliyetleri	Tahsilat maliyetleri (Operasyonel maliyetler)	Uyum maliyetleri	Mali	Zorunlu
				Gönüllü
			Mali olmayan	Zorunlu
				Gönüllü
		İdari maliyetler		
Etkinlik maliyetleri				

Kaynak: Oliver ve Bartley, 2005, s. 55

İdari maliyetler, vergi kanunlarının ve vergi ile ilgili düzenlemelerin uygulanması nedeniyle ortaya çıkan maliyetlerdir (Allers, 1994, s. 19). İdari maliyetler bazen uyum maliyetlerinin doğrudan sübvansiyonunu sağlayabilmektedir (Oliver ve Bartley, 2005, s. 61). Vergilerin idari

maliyetleri Tran-Nam (1999, s. 505) tarafından vergisel düzenlemelerin ve vergi planlamasının hazırlanması aşamasında ortaya çıkan maliyetler, vergi kanunlarının yürürlüğe koyulması sırasında ortaya çıkan maliyetler, yönetsel maliyetler ve vergi yargısı ile ilgili maliyetler olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır. Vergilerin idari maliyetleri etkinlik maliyetleri ile etkileşim halindedir (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 141). İdari maliyetler sadece denetim maliyetlerinden ibaret değildir. İdari maliyetleri bir nevi optimal vergileme maliyetleri olarak belirlemek de olanaklıdır. Bu çerçevede optimal düzeyde verginin toplanabilmesi için vergi idaresinin sadece devleti düşünerek değil mükellefi de göz önüne alarak düzenleme yapması önem arz etmektedir. Optimal çözüm hem vergi hasılatını maksimize etmeyi hem de mükelleflerin de ödediği verginin karşılığında maksimum tatmini almasını içermektedir (Feld ve Frey, 2001, s. 2).

Literatürde vergi uyum maliyetlerine ilişkin pek çok tanım ve sınıflamaya rastlamak olanaklıdır. Oliver ve Bartley (2005, s. 55) kapsamı oldukça geniş olan uyum maliyetlerini mali ve mali olmayan maliyetler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Hem mali hem mali olmayan maliyetlerin içinde zorunlu ve gönüllü maliyetler bulunmaktadır. Zorunlu maliyetler hukuki düzenlemeler nedeniyle vergi mükelleflerinin katlandığı; gönüllü maliyetler ise vergi mükelleflerinin vergi yükümlülüklerini en aza indirmek için hukuki herhangi bir zorunluluk olmadan isteyerek katlandığı maliyetlerdir (Oliver ve Bartley, 2005, s. 55). Vergi uyum maliyetlerine; mükelleflerinin vergisel düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olmak için yaptığı harcamalar, vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmek için yanında çalıştırdığı personele ait harcamalar, vergilerin daha etkin olması için yaptığı harcamalar, kırtasiye ve iletişim harcamaları örnek olarak gösterilebilir (Yesegat, 2009, s. 20-21).

Vergilerin uyum maliyetleri ile idari maliyetler birbirini etkilemekte ve genellikle aynı yönde hareket etmektedir (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 145). Ülke içinde benimsenen vergi ile ilgili hukuki düzenlemelerin ve uygulamaların basit anlaşılır ve açık olması vergi maliyetlerini azaltarak vergi sisteminde etkinliğin artmasını sağlamaktadır (Sandford ve diğerleri, 1989). Vergilerin mükellef beyanına dayandığı sistemlerde ise çoğu zaman vergi uyum maliyetleri idari maliyetlerin üzerine çıkarak vergi maliyeti yükü vergi mükelleflerine kaymakta ve bu durum vergi adaletini olumsuz etkilemektedir (Benk ve Karayılmazlar, 2010, s. 145).

Daha önce de vurgulandığı üzere vergi uyumu kaotik bir süreçtir. Vergiye karşı geliştirilen tutumu salt olarak vergi mükelleflerine odaklanarak klasik teoriyle açıklamak mümkün değildir. Geçmiş yıllar standart ekonomik suç teorisinin tecrübe edilen vergi uyum seviyesini açıklamak için yeterli olmadığını net bir biçimde işaret etmektedir. Özellikle 1970'lerden sonra alternatif teoriler geliştirilmiş ve ekonomik faktörlerin dışında psikolojik faktörlerin de vergileme davranışını

etkilediği göz önüne alınarak vergi uyumunu artırmak ve toplanan vergi gelirini maksimize etmek için teoriler geliştirilmiştir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 3).

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda vergi kanunları ile ilgili farkındalık sağlandığında ve kurallar daha açık hale getirildiğinde vergi ödemenin gönüllü olacağı tespit edilmiştir (Feld ve Frey, 2007, s. 103). Özellikle sosyal normların davranışların düzenlenmesi için önemli olduğu kabul edilmektedir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 7). Çünkü mükellefler diğerlerinin davranışlarını da göz önüne alarak vergi ödeyip ödemeyeceklerine veya kanunlara uyup uymayacaklarına karar vermektedir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 7).

Feld ve Frey'e (2001) göre vergi ödeme yarı gönüllü (quasi-voluntary) bir davranıştır. Devlet yaptığı vergisel düzenlemeler ile ortaya çıkacak sonuçları bazen öngörebilmekte bazen öngörememektedir (Göker, 2011, s. 83). Bunun temel nedeni birbirinden farklı değer yargılarına sahip, sosyo-kültürel, psikolojik ve ekonomik özellikleri olan insanların vergiye karşı tavır ve tepkilerinin tam olarak kestirilememesidir. Vergi kanunlarının hazırlanmasından ve uygulanmasından sorumlu olan vergi idaresinin vergi ile ilgili hukuki düzenlemeleri yaparken görevler ile haklar arasındaki sınırı doğru ve net bir şekilde çizerek; anlaşılır diğer bir ifadeyle kanunlarda boşluk bırakmayacak şekilde hareket etmesi gerekmektedir (Kirchler ve Alm, 2012, s. 5). Bu noktada önemli olan hukuki düzenlemelerin, mükelleflerin vergi ödemesini teşvik edecek veya vergi ödemesini gönüllü hale getirecek şekilde kurgulanmasına özen göstermektir. Aksi takdirde vergiden kaçınma ve/veya vergi kaçırma gibi istenmeyen durumlar daha sık ortaya çıkacaktır (Göker, 2011, s. 87-88). Vergi idaresinin otoritesini sağlamlaştırmak amacı ile mükelleflerin paydaş niteliğini göz ardı etmesi, mükellefin vergiye bakış açısını olumsuz etkileyecek ve vergi ahlakının azalmasına neden olacaktır. Tersine idare mükellefe saygılı davranmayı tercih ederse hem vergi hasılatının hem de mükellefin vergi ahlakının artmasını sağlayacaktır (Frey ve Feld, 2002, s. 23).

Vergi uyumu yazınında yaygın olarak idarenin vergi hasılatını maksimize edip vergileme maliyetlerini minimize edecek politikalar izlediği varsayılmakta ve bu çerçevede caydırıcılık vergi uyumunun asıl bileşeni olarak betimlenmektedir. Oysaki günlük hayatta mükellefleri cesaretlendirici-destekleyici politikalara ve uygulamalara odaklanmak caydırıcı politikalara nispetle mükellefin vergi ödeme istekliliğini daha çok artırmaktadır (Feld ve Frey, 2001, s. 2). İlgili çerçevede takip eden bölümde mükellefin vergi ödeme istekliliğini etkileyen faktörler ayrıntılı olarak irdelenerek vergi uyum dinamikleri tartışılacaktır.

1.3. VERGİ UYUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Literatürde bugüne kadar gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda pek çok farklı faktörün vergi uyum kararı üzerinde belirleyici rol oynadığı saptanmıştır. Kimi çalışmaların bulguları birbirini destekler nitelikte iken kime eserler ayrık sonuçlar işaret etmektedir. Bu ayrışmanın kökeninde araştırmaların yöntem ve analiz tekniklerinin ayrışması yatmaktadır. Tez çalışmasının bu bölümünde vergi uyumunu etkileyen faktörler; ekonomik ve idari, demografik ve sosyo-psikolojik faktörler olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Ekonomik ve İdari Faktörler

Ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için ortaya koyulan değer ve normlar ekonomik davranışları belirlemektedir (Erkan, 2004, s. 29-30). Ekonomik bir davranış olan vergi uyumunu da etkileyen pek çok faktör vardır. Vergi uyumunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ekonomik faktörler literatürde gelir, vergi oranı-cezalar-vergi denetimi, vergi idaresi, vergi sistemlerinin yapısı ile vergi mükelleflerinin kamu harcamalarını algılama düzeyi başlıkları altında incelenmektedir.

1.3.1.1. Gelir, Vergi Oranı, Cezalar ve Vergi Denetimi

Alandaki öncü çalışmalarda araştırmacılar bireylerin vergiye uyum kararlarını genellikle gelir, vergi cezaları ve vergi denetimlerine odaklanarak analiz etmişlerdir.

Mükellefin vergi ödeme kararını alırken gelir elde ettiği unsurlar önem taşımaktadır. Collins ve Plumlee (1990) gelir elde etmek için harcanan efor arttıkça mükelleflerin daha fazla vergi kaçırma eğiliminde olduğunu deneysel çalışmalarında ortaya koymuştur. Buna karşılık Durham ve diğerleri (2014) yaptıkları laboratuvar deneyinde gelirin kaynağının vergi uyumu ile doğrudan ilişkisi olmadığına; fakat gelir düzeyinin vergi uyumunu etkilediğine dair vargılar elde etmişlerdir. Gelir düzeyi farklı olan bireylerin vergilemeye ilişkin kararlarının da farklı faktörlerden etkilendiği öne sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre gelir düzeyine göre mükellefler gelir vergisi oranına bağlı olarak risk alıp almayacaklarına karar vermektedir (Alm ve Torgler, 2006). Risk alıp almama kararı ise fırsat maliyetine göre değişmektedir. Örneğin, Yurdakul (2003) alt gelir düzeyinde yer alanların genellikle elde ettikleri gelirlerle ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından vergi vermeme eğilimi gösterdiklerini işaret ederken; McGee ve Smith

(2007) üst gelir gruplarında yer alanlar arasında vergi ödemenin genellikle bir gereklilik olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

McGee ve Gelman (2009) ise ABD ve 6 Latin Amerika ülkesinde karşılaştırmalı olarak yaptıkları görgül çalışmada daha yüksek gelir düzeyinde yer alanların daha çok vergi kaçırma eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Das-Gupta ve diğerleri (2004, s. 575) de yaptıkları görgül çalışmada üst gelir grubunda yer alanların vergi ödememek için gelirlerini daha düşük gösterme eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir. Lago-Penas ve Lago-Penas (2010) 2004-2005 yılı “Avrupa Sosyal Araştırması (European Social Survey²⁰/ESS)” verilerine dayanarak Avrupa ülkelerinde yaptığı çalışmada varsıl coğrafi bölgelerde vergi kaçırma eğiliminin arttığını tespit etmişlerdir. Bu durumun aksine Alm ve diğerleri (2006) Rusya’da 90 bölgede yaptıkları çalışmada fakir bölgelerin daha fazla vergi uyumsuzluğu gösterdiğini tespit etmişlerdir. Alandaki çalışmalardan türetilen çelişik çıktılar nedeniyle gelir düzeyinin vergi uyumu üzerindeki etkisi konusunda kesin bir tespit yapmak mümkün değildir (Kirchler , 2007).

Vergi uyumu etkileyen bir diğer unsur bir ülkede uygulanan vergi oranlardır. Friedland ve diğerleri (1978) yaptıkları simulasyon analizinde vergi oranı arttıkça vergi ahlakının arttığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Clotfelter (1983) görgül çalışmasında ortaya koymuş ve vergi oranı arttıkça vergi ödeme eğiliminin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Ek olarak Gashi ve Kukaj (2016) yaptıkları anket çalışmasında vergi oranı arttıkça vergiden kaçınma eğiliminin arttığını ve bunun da vergi hasılatını azalttığını ifade etmişlerdir. Collins ve Plumlee (1990) yaptığı deneysel çalışmaya göre vergi oranlarının vergi uyumu ile doğrudan ilişkisi vardır. Buna göre vergi oranları yüksek, vergi cezaları düşük olduğunda; vergi uyumu artmaktadır (Collins ve Plumlee, 1990). Graetz ve diğerleri (1986) oyun teorisi yaklaşımıyla yaptıkları analizde yüksek gelir grubundakilerin vergi oranı yüksek olduğunda vergiye daha fazla uyumsuzluk gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Benjamini ve Maital (1985) yaptıkları deneysel çalışmada vergi oranlarının yüksek olduğu durumda kadınların erkeklerden daha fazla vergi kaçırma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Papp ve Takats (2008) yaptıkları görgül çalışmada vergi oranlarının düşürülmesinin vergi uyumunu artırması sonucunda vergi hasılatının artacağını ifade etmişlerdir. Buna göre vergi oranlarını düşürülmesi vergi kaçırma eğilimini azaltmaktadır (Papp ve Takats, 2008).

²⁰ Avrupa Sosyal Araştırması, araştırma tasarımı, veri toplama ve arşivlemenin her alanında takip ettiği yüksek standartları destekleyen metodolojiyi desteklemek ve geliştirmek için bir araştırma programı yürütmektedir. Bakınız <http://www.europeansocialsurvey.org/> (Erişim: 4 Aralık 2017).

Vergi cezaları ASY’de dikkate alınan temel değişkenlerdendir. Allingham ve Sandmo (1972) vergi cezaları arttıkça vergi kaçırma ihtimalinin azaldığını öne sürmüşlerdir. Friedland ve diğerleri (1978) yaptıkları simülasyon analizinde vergi cezaları arttıkça vergi kaçırma ihtimalinin azaldığını tespit etmişlerdir. Vergi cezaları üzerinde yapılan bazı incelemelerde vergi cezaları arttığında genellikle mükelleflerin beyannamelerini daha dürüst hazırladığı gözlemlenmiştir (Collins ve Plumlee, 1990). Namusonge ve diğerleri (2014) küçük ve orta ölçekli işletmelere uyguladıkları anket çalışmasında vergi cezaları arttıkça vergi uyumunun arttığına dair sonuç elde etmişlerdir. Durham ve diğerleri (2014) yaptıkları laboratuvar deneyinde vergi cezalarının vergi uyumu ile ilişkisi olduğunu vergi cezaları arttıkça vergi uyumunun arttığını; fakat vergi cezaları dışında gelirin kaynağı, denetim gibi faktörlerin de etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

Logue (2006) ise yaptığı çalışmada vergi kanunlarının belirli olduğu ve belirli olmadığı durumda vergi uyumunu etkileyen faktörleri analiz etmiş ve vergi kanunlarının belirsiz olduğu durumda vergi cezaları ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin kesin olmadığını ifade etmiştir. Doran (2009) kuramsal çalışmasında vergi cezalarının vergi uyumunun bir belirleyicisi olduğunu fakat verginin insan davranışlarından daha fazla etkilendiğini bu nedenle vergi ödeme kararının kişisel bir karar olduğunu ifade etmiştir. Frey ve Stutzer (2001) tarafından yapılan çalışmada ise beklenen ceza miktarının doğrudan vergi uyum miktarını eklediğine dair bir kanıt bulunamamıştır. Oladipupo ve Obazee (2016) küçük ve orta ölçekli işletmelere anket uyguladıkları çalışmalarında vergi cezalarının vergi uyumu üzerinde pozitif etkisi olduğunu; fakat bu etkinin çok küçük olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durum vergi uyumunu etkileyen başka faktörlerin de varlığına işaret etmektedir.

Vergi denetimleri vergi uyumunu etkileyen bir diğer faktör olarak dikkat çekmektedir. Feld ve Frey’e (2007) göre vergi mükelleflerin vergi denetiminden geçmeleri gelecekteki tutumlarına yansıtacak ve daha önce denetim geçirmeyen mükelleflere kıyasla daha dikkatli davranmalarına neden olacaktır. Andreoni ve diğerleri (1998) vergi uyum teorisine yönelik yaptığı çalışmada diğer koşullar sabit kabul edildiğinde vergi denetimlerinin yüksek olduğu durumda vergi kaçığının daha düşük olacağını ifade etmişlerdir. Benzer sonuca Slemrod ve Yitzhaki’nin (2002) çalışmasında da rastlanmıştır. Friedland ve diğerleri (1978) yaptıkları simülasyon analizinde denetlenme ihtimali arttıkça vergi uyumunun arttığını tespit etmişlerdir. Gërxhani ve Schram (2003) Arnavutluk ve Hollanda için karşılaştırmalı olarak yaptıkları laboratuvar deneyinde Hollanda’da denetlenme ihtimalinin vergi uyumunun önemli bir belirleyeni olduğunu ortaya koymuşlardır. Vergi uyumu ile ilgili vergi denetimi arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşan bu çalışmaların yanı sıra literatürde bu durumun aksine sonuçlarla da karşılaşmıştır. Alm ve McKee (2006) vergi denetimlerinin vergi mükelleflerinin vergi uyum kararı üzerinde etkisi

olduğunu fakat sadece vergi denetiminin yeterli olmadığını aynı zamanda vergi denetimlerinin etkili şekilde yapılması gerektiğini yaptıkları laboratuvar deneyinde ortaya koymuşlardır. Slemrod ve diğerleri (2001) Minnesota’da kontrollü bir alan deneyi uygulamamışlar ve vergi denetimlerinin düşük gelir ve orta gelir grubunda korkuya neden olduğu ve vergi kaçırma ihtimalini artırdığını; fakat yüksek gelir grubunda etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kogler ve diğerleri (2016) yaptıkları deneysel çalışmada denetim ihtimalinin vergi uyumunu olumlu yönde etkilediğini; ancak vergi denetimlerinin genellikle kısa zamanda yapılmadığı vergi ödedikten belli bir süre geçmesinin ardından yapıldığı için vergi uyumu artışının doğrudan vergi denetim ihtimali ile arttığını söylemek her zaman mümkün değildir.

Ek olarak Spicer ve Lundstedt (1976); Friedland (1982) ile Varma ve Doob (1998) vergi uyumu ile vergi denetimi arasındaki ilişkinin belirsiz hatta kimi zaman çelişkili olabileceğini ortaya koymuşlardır. Dubin ve Wilde (1988) işletmeden gelir etmeyen ve geliri düşük olanların vergi ödeme kararı üzerinde vergi denetimlerinin etkili olduğunu yaptıkları görgül çalışmayla göstermişlerdir. Graetz ve Wilde (1985) ile Feld ve Frey (2002) ise vergi cezalarının ve vergi denetiminin daha az olduğu ülkelerde vergi uyumunun daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Kuchumova’nın (2017) yaptığı görgül çalışmaya göre sadece vergi denetimi analizi yaparak vergi uyumunun artıp artmayacağı konusunda bir vargıya ulaşmak mümkün değildir. Sonuç olarak bahsi geçen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere vergi denetimi ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin yönünü kesin bir şekilde ortaya koymak mümkün değildir. Ekonomik faktörlerin vergi uyumuna etkisi Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Ekonomik Değişkenlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Çalışma	Yöntem	Vergi Uyumunu Etkileyen Değişkenler			
		Gelir	Vergi Oranı	Denetlenme İhtimali	Ceza Oranı
Ali ve diğerleri (2001)	Toplam veri	-	-	+	0/+
Alm ve diğerleri (1992)	Deney	+	-	+	+
Alm ve diğerleri (1993)	Deney			+	+
Alm ve diğerleri (1995)	Deney		+	+	+
Anderhub ve diğerleri (2001)	Deney	-			

Baldry (1987)	Deney	-	0		
Christian (1994)	Toplam veri	+			
Clotfelter (1983)	Toplam veri	+	-	+	
Collins ve Plumlee (1991)	Deney		-		0
Dubin ve diğçerleri (1990)	Toplam veri	+	-	+	
Feinstein (1991)	Toplam veri	0	+		
Fishlow ve Friedman (1994)	Toplam veri	+			
Friedland (1982)	Deney			+	+
Friedland ve diğçerleri (1978)	Deney		-		~
Gérçxhani ve Schram (2006)	Deney (Alman ve Ermeni örneklem)			+	0
Lang ve diğçerleri (1997)	Anket	-	-		
Mason ve Calvin (1978)	Anket	+		+	
Moser ve diğçerleri (1995)	Deney		0/-		
Park ve Huyn (2003)	Deney	0	-	+	+
Pommerehne ve Weck-Hannemann (1996)	Toplam veri	-	-	+	0
Porcano (1988)	Anket	0	0		
Schwartz ve Orleans (1967)	Deney				0
Slemrod (1985a)	Toplam veri	-	-		
Slemrod ve diğçerleri (2001)	Deney			+	
Spicer ve Lundstedt (1976)	Anket	0		0	0
Spicer ve Thomas (1982)	Deney			+	

Trivedi ve diğerleri (2003); Trivedi ve diğerleri (2004)	Deney			+	
Vogel (1974)	Anket	-			
Wärneryd ve Walerud (1982)	Anket	0		0	
Webley ve diğerleri (1991)	Deney			+	0
Weck- Hannemann ve Pommerehne (1989)	Toplam veri	-	-	+	
+: vergi uyumu üzerindeki pozitif etkiyi göstermektedir. -: vergi uyumu üzerindeki negatif etkiyi göstermektedir. 0: vergi uyumu üzerinde etki olmadığını göstermektedir. ~: vergi uyumu üzerindeki etkinin belirsiz olduğunu göstermektedir.					

Kaynak: Kirchler ve diğerleri, 2010'dan uyarlanmıştır.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere vergi oranı, denetim sıklığı, gelir düzeyi ve cezaların vergi uyumu üzerindeki etkisi konusunda genel geçer bir varlığa ulaşmak olanaklı değildir. Bu çıkarım analize başka faktörlerin de dahil edilmesi gerekliliğini işaret etmektedir.

1.3.1.2. Vergi İdaresi

Vergi uyumunun en önemli belirleyicilerinden biri de vergi idaresi ile mükelleflerin karşılıklı etkileşimidir. Murphy'ye (2004) göre vergi idaresinin gerçekleştirdiği işlem ve uygulamalarda takip ettiği usul ve esasların düzenleyici işlemlerle uygunluğu, vergi uyum kararları üzerinde etkilidir. Alm (1999) vergi idaresinin, vergi uyumunu vergi kanunları rehberliğinde tesis ettiğini deneysel olarak ortaya koymuştur. Cadsby ve diğerlerinin (2006) yaptıkları deneysel çalışmaya göre vergi uyumu ile vergi idaresi arasında ilişki vardır. Yazarlara göre vergi idaresi ve vergi uyumu ilişkisi genellikle mükellefin vergi idaresine duyduğu güven ve vergi idaresinin gücüne yöneliktir.

Feld ve Frey (2002) 26 İsveç kantonunda yaptıkları çalışmada vergi idaresinin vergi mükellefine karşı caydırıcı uygulamalar yerine iletişimi öncelediğinde vergi uyumunun artacağı sonucuna ulaşmışlardır. Ek olarak, vergi idaresi vergi mükellefi arasındaki güven ilişkisini mükellef tarafından değerlendiren Feld ve Frey'e göre vergi idaresi, vergi mükelleflerine güven

duyduğunda vergi mükellefinin de vergi idaresine güveni artacak ve karşılıklı etkileşim vergi ödeme istekliliğini artıracaktır. Benzer şekilde Braithwaite (2003) vergi idaresi ve vergi mükellefi arasındaki ilişkinin boyutunu Avustralya Vergi Ofisi Uyum Modeli çerçevesinde incelemiş ve karşılıklı anlayış ve saygı söz konusu olduğunda vergi uyumunun artacağını ortaya koymuştur. Muelbacher ve diğerleri (2011) yaptıkları görgül çalışmada mükelleflerin vergi idaresine güven duyduğunda ve vergi idaresi güçlü olduğunda vergi ödeme konusunda daha istekli olacaklarını ortaya koymuşlardır. Durham ve diğerleri (2014) yaptıkları deneysel çalışmada vergi idaresine duyulan güven duygusunun mükellefin vergi uyumunun sağlanmasında rol oynadığını ifade etmişlerdir.

Gangl ve diğerleri (2015) vergi idaresine duyulan güven ve güç arasındaki dengeyi deneysel çalışmalarında “kaygan zemin” ile açıklamışlardır. Ayrıca Kogler, ve diğerleri (2013); Wahl ve diğerleri (2010) gibi pek çok deneysel çalışmada vergi idaresine duyulan güven ve güç arasındaki dengenin birbirini pozitif yönde etkilediğini ve gönüllü vergi uyumunu artırdığını ortaya koyarak “kaygan zemin” teorisini destekler sonuçlar elde etmişlerdir. Fehr ve Gächter (2000) vergi idaresi ve vergi mükellefleri arasındaki ilişkinin Gouldner’in (1960) “karşılıklık” ilkesine dayandığını ve taraflar birbirine pozitif bakış açısıyla yaklaştığında verginin ödenmesi konusunda gönüllük sağlanırken negatif bakış açısıyla yaklaşıldığında arada işbirliğinin sağlamadığını ortaya koymuştur. Torgler’e (2007) göre vergi idaresi ile vergi mükellefleri arasındaki işbirliğini artırmanın yolu vergi idaresinin vergi mükelleflerine karşı adaetli, eşitlikçi, saygılı davranmasıdır. Bunlara ek olarak vergi mükelleflerinin vergi idaresine duyduğu güvenin vergi uyumunu artırdığına yönelik sonuçlara Tyler (2001), Torgler (2003b); Murphy (2004); Kirchler ve Wahl (2010) vb. çalışmalarda da rastlanmaktadır.

Bunlara karşılık literatürde vergi idaresinin vergi uyumu ile ilişkili olmadığını ortaya koyan çalışmalarda mevcuttur. Örneğin, Das-Gupta ve diğerleri (2004) Hindistan’da yaptıkları görgül araştırmada vergi idaresinin tutumunun vergi hasılatı artışı ve vergi uyumu ile belirli bir ilişkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. İncelenen çalışmalardan anlaşılacağı üzere literatürdeki vargılar genellikle vergi idaresinin mükellefle kuvvetli iletişim halinde olmasının vergi uyumunu kuvvetlendirdiğini işaret etmektedir; ancak vergi idaresinin tutumu ile vergi uyumu arasında bir ilişki olmadığı yönünde sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur.

1.3.1.3. Vergi Sistemlerinin Yapısı

Vergi uyumunu etkileyen bir diğer unsur vergi sistemleridir. Kafkalas ve diğerlerine (2014) göre vergi uyumunun artması ve mükellefinin gönüllü olarak vergi ödemesi için vergi sistemlerinin içinde mükelleflere yönelik teşvikler olmalıdır. Spicer ve Becker (1980) vergi sistemlerinin eşitlikçi uygulamalar barındırmadığında vergi kaçığının artırdığını suç ekonomisine dayanan çalışmalarında ifade etmişlerdir. Oliver ve Bartley (2005) araştırmalarında vergi sistemlerinin karmaşıklığı ile vergi uyum maliyetleri arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak açıklamaya çalışmıştır. Yazarlara göre vergi sistemlerinin karmaşık yapıda olması vergi uyum maliyetlerini arttırmakta ve türevsel olarak vergi ödeme istekliliğini azaltmaktadır. Cowell'e (1992) göre vergi sistemlerinin basit, etkin, tarafsız, öngörülebilir, adaletli ve genel olması gerekmektedir.

Torgler'in (2007) WVS verilerine dayanarak yaptığı analizde vergi sistemleri; vatandaşların sorumluluk sahibi olduğu (dürüst olarak kabul edildikleri) sistemler ile vatandaşların vergi ödeme istekliliği duymadığı (vergi kaçırma eğiliminde olduğu) sistemler olarak ikiye ayrılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ilk durumda vergi mükellefleri üzerlerine düşen vergisel sorumlulukları yerine getirmektir. Bu şartlar altında vergi ödememe gibi bir durum söz konusu olduğunda vergi mükelleflerinin haksızlığını ispatlama yükümlülüğü vergi idaresine aittir. İkinci durumda ise vergi idaresi ve vergi mükellefi arasındaki menfi ilişki sonucunda vergi sisteminde etkinsizlik ve verimsizlik ortaya çıkmaktadır. Erard ve Feinstein (1994) ise Torgler (2007) ile paralel geliştirdikleri araştırmalarında ilk vergi sisteminin uygulandığı durumda vergi mükelleflerinin dürüst ikinci durumda ise dürüst olmayan şekilde hareket edeceklerini ifade etmiştir.

Heinemann ve Kocher (2010) yaptıkları laboratuvar deneyinde artan oranlı vergi sistemlerinin benimsendiği durumda düz oranlı vergilerin uygulandığı sistemlere kıyasla daha fazla vergi uyumsuzluğu ile karşılaşıldığını tespit etmişlerdir. Blackburn ve diğerlerine (2012) göre sistemlerinin karmaşık olmaması, vergi kanunlarında sık değişiklik yapılmaması, muafiyet ve istisna sayısının mümkün olduğunca az; vergilerin şeffaf ve anlaşılır olması vergi uyumunun artmasını sağlayacaktır. Aksi durumda Schneider ve Enste'nin (2000) de ifade ettiği gibi mükellefler vergi kaçırma eğiliminde olacak ve vergi ödememek için yasal ve/veya yasal olmayan yollara başvurarak vergiden kaçınma ve/veya vergi kaçırmayı tercih edecektir. Slemrod ve Yitzhaki (2002); Bajada (2003) ile Schneider (2011) vb. deneysel çalışmalarda ifade edildiği gibi vergi kaçırma, yolsuzluk, kayıt dışılık gibi olumsuz durumlar ortaya çıkacak ve vergi mükelleflerinin vergi ödeme istekliliği azalacaktır.

Vergi sistemleri, yolsuzluk ve vergi kaçırma arasındaki ilişki de pek çok araştırmacı tarafından irdelenmiştir. Torgler'in (2004b) 1990-2000 yılı WVS verilerini kullanarak yaptığı görgül çalışmada geçiş ekonomilerinde yolsuzluk algısı arttıkça toplumda yaşayanların vergi ahlakının azaldığı ve daha az vergi ödeme tercihinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Hindriks ve diğerleri (1999) yaptıkları deneysel çalışmada yolsuzluk algısının artmasının da vergi ödeme istekliliğini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Litina ve Palivos (2016) yaptıkları kuramsal çalışmada yolsuzluğun politikacılar ve vatandaşlar olmak üzere iki tarafı olduğunu ve düşük kaliteli kamu hizmeti sunulduğunda yolsuzluğun arttığını ve vergi ödeme istekliliğinin azaldığını ifade etmişlerdir. Bunlara ek olarak Graetz ve Wilde (1985); Skinner ve Slemrod (1985) Amundsen (1999) ile Barreto ve Alm (2003) vb. pek çok görgül çalışmada vergi kaçakçılığı ile yolsuzluk arasında pozitif korelasyon olduğunu ve dolayısıyla vergi ahlakı ve vergi uyumunun düşük olduğu tespit edilmiştir.

Ekonomide kayıt dışılığın fazla olması da vergi uyumunu azaltan diğer bir faktör olarak araştırmacılar tarafından analiz edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi vergisel açıdan ele alındığında bir ülkenin vergi kapasitesi ile toplanan vergiler arasındaki farktır ve devletin hukuki uygulamaları çerçevesinde vergilemeye tabi olan fakat toplanamayan vergilerdir (Schneider, 2011). Kayıt dışılığın bir ekonomide fazla olması vergi yükünün çoğalmasına neden olmakta ve mükelleflerin yükümlülüklerini artırarak vergi uyumsuzluğu perçinlemektedir (Şen ve Sağbaş, 2016, s. 181). Schneider (2011) görgül çalışmasında ülkeler arasında karşılaştırmalı analiz yaparak vergi ahlakı ve kayıt dışı ekonomi arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Alm ve Torgler (2006) WVS verilerini kullanarak 14 Avrupa ülkesinde deneysel analiz yapmışlar ve sonuç olarak bütün ülkelerde kayıt dışılık arttıkça vergi uyumunun azaldığını tespit etmişlerdir. Bunlara ek olarak Torgler ve Schneider (2009) ile Alm ve diğerleri (2004) vb. pek çok yazar yaptıkları görgül çalışmalarda vatandaşların ahlak algısının yolsuzluk ve kayıt dışılık ile arasında ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen çalışmalarda, ahlaki olarak kayıt dışılık yanlış bir davranış olarak kabul edildiğinde vatandaşların kayıt dışılıktan kaçındığı ve üzerine düşen vergisel sorumluluğu yerine getirdikleri ifade edilmiştir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi toplama konusunda sorun yaşayan devletler gelirlerini artırmak için vergi aflarına başvurmaktadır. Vergi afları da vergi uyumu üzerinde önemli bir etkidir. Çelikkaya ve Gürbüz (2008) tarafından yapılan çalışmada mükelleflerin önemli bir kısmının vergi affına karşı olduğu ve özellikle de mükelleflerin yaşı ilerledikçe vergi aflarına karşı tepkinin arttığını tespit edilmiştir. Buna göre vergi aflarının fazla olması mükelleflerin elde ettiği geliri eksik beyan etmelerine neden olmaktadır. Andreoni'ye (1991) göre ise vergi aflarının, vergilerini yerinde ve zamanında ödemeyen vergi mükellefleri için kolaylık sağlaması; üzerine

düşen vergi yükümlülüğünü yerinde ve zamanında yerine getiren vergi mükelleflerini etkilemekte ve vergi uyumunun azalmasına ve vergi mükelleflerinin hileli yollara başvurmasına neden olmaktadır. Alm ve Beck (1993) Colorado’da uygulanan vergi aflarının uzun dönemli etkisini ölçmek için yaptıkları zaman serisi analizinde vergi aflarının uzun dönemde vergi toplanması konusunda herhangi bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Hasseldine (1998) dürüst vergi mükelleflerinin vergi aflarını adaletsiz bulduğunu ve bunun vergi kaçırmaya neden olacağını ifade etmiştir. Bobek ve diğerlerine (2013) göre vergi afları vergi mükellefleri tarafından yanlış algılanabilmekte ve bu durum vergi ahlakının azalmasına neden olarak vergi mükelleflerinin daha az vergi ödemesine yol açmaktadır. Bayer ve diğerleri (2015) yaptıkları görgül analizde insanların belirsizlik altında karar verdiklerini ve vergi affı beklentisinin vergi ödeme istekliliğini azalttığını ifade etmişlerdir. Malik ve Schwab (1991) yaptıkları teorik literatür analizinde vergi aflarının söz konusu olduğu durumda risk alarak vergi ödeme istekliliğinin azalacağını ifade etmişlerdir. Graetz ve Wilde’ye (1985) göre ise vergi mükelleflerinin vergi aflarını kabul edilebilir bulmasının nedeni vergi cezalarına katlanılmasına engel olmasıdır.

1.3.1.4. Vergi Mükelleflerinin Kamu Harcamalarını Algılama Düzeyi

Vergi uyumunu etkileyen bir diğer faktör de devletin vergi gelirlerini hangi kamu ihtiyaçlarına harcadığıdır. Scholz’a (2003) göre vatandaşlar vergi ödeyerek kamu ihtiyaçlarının karşılanması için devlete katkı sağlamakta ve bunun karşılığında kamu kaynaklarının gerekli yerlere harcanması beklentisi içine girmektedir. Mükellefin kamu harcamalarının etkin yapılıp yapılmadığı ile ilgili bakış açısı 1995-2015 yılları arasında 200’den fazla ülkede uygulanan Dünya Bankası tarafından geliştirilen “Dünya Yönetim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators²¹)” projesi ile ölçülmektedir. Bu kapsamda 200’den fazla ülkede devlet tarafından sunulan kamu mal ve hizmetlerinin kaliteli ve etkin olması, politik süreç içerisinde kamu kaynaklarının etkin kullanımı vb. değişkenlerle mükellefin kamu harcamalarını algılama düzeyi ölçülmeye çalışılmaktadır (Kaufmann ve diğerleri, 2010, s. 3).

Gouldner’e (1960) göre her ne kadar vergilerin doğrudan bir karşılığı olmasa da kamu kaynaklarının mükellefler önceliklerini dikkate alacak şekilde harcanması mükellefin vergi ödeme istekliliğini artırmaktadır. Alm ve diğerleri (1992) ise vergi uyumu arttıran iki inanış olduğunu işaret etmektedir: a) Vergi, kamu ihtiyaçlarının karşılanması için toplanmaktadır; b) Alınan kamu hizmetleri vergiler ile karşılanmaktadır. Myles (2000) yaptığı görgül çalışmada kamu kesiminin topladığı vergilerin etkin bir şekilde kamusal ihtiyaçların karşılanması için

²¹Bakınız <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home> (Erişim: 21 Nisan 2017).

kullanıldığı durumlarda; vatandaşın vergi ödeme konusunda daha istekli olacağı gözlemlenmiştir. Pellizzari ve Rizzi (2014) gerçekleştirdikleri görgül analizde kamusal ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra kamu harcamalarının kaliteli şekilde sunulmasının da vergi uyumunu artıracaklarını ortaya koymuşlardır. Ayrıca Cowell (1992); Bordignon (1993); Andreoni ve diğerleri (1998); Sandmo (2005) ile Rablen (2010) vb. yazarlar kamu hizmetlerinden toplumdaki herkesin eşit olarak yararlandığı düşüncesinin hakim olmasının da vergi uyumunu artıracaklarını işaret etmektedir. Serim'e (2015) göre vergi mükelleflerinin gönüllü olarak vergi ödememesinin önde gelen nedenleri mükelleflerin vergilerin harcadığı yeri bilmemesi ve mükelleflerin hükümetten beklentilerinin karşılanmamasıdır. Diğer bir ifadeyle sunulan kamu hizmetinin niteliğinin mükellef beklentileri ile uyuşmaması vergi uyumunu düşürmektedir.

1.3.2. Demografik Faktörler

Demografik faktörler çerçevesinde bireylerin ırk, cinsiyet, iş, yaşadıkları yer, medeni durum, vb. özelliklerine odaklanılmaktadır. Demografik faktörler araştırmalarda genellikle asıl belirleyici olarak değil tali bir bileşen şeklinde incelenmektedir. Bu bölümde vergi uyumu üzerine yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek ve dini faktörler benzeri unsurların etkisi incelenecektir.

1.3.2.1. Yaş

Mükelleflerin yaşı vergi uyumunu etkileyen demografik faktörlerden biridir. Yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunda yaş ilerledikçe vergi uyumunun arttığına dair sonuçlar bulunmuştur. Slemrod'un (1985b) kişilerin verdiği beyannamelerden hareketle oluşturulan mikro ekonomik verilerin analizi ile ulaştığı sonuca göre gençler yaşlılara kıyasla vergiye daha az uyum sağlamaktadır. Blumenthal ve Slemrod (1992) 1986 yılında ABD'de yapılan vergi reformunun etkilerini ölçmek amacıyla Minnesota'da yaşayan 2000'e yakın kişiye 1990 yılında anket uygulamış ve gençlerin daha cesaretli olup daha fazla risk aldıklarını tespit etmişlerdir. Bu nedenle daha fazla vergi kaçırma eğilimindedirler.

Torgler'in (2003a) 1990-1997 WVS verilerine dayanarak yaptığı irdeleme ile Grasso ve Kaplan'ın (1998) öğrenci deneklerle gerçekleştirdiği senaryolarda da farklı yaş grupları arasında yaş ilerledikçe vergi uyumunun arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Saraçoğlu da (2008) vergi mükellefine uyguladığı anket çalışması sonucunda yaşı daha genç olanların daha fazla risk alarak ileri yaşta olanlara kıyasla yasal olmayan yollara başvurmayı daha çok tercih ettiklerini

gözlemlemiştir. Rueggeer ve King (1992) Güney Missisipi Üniversitesi İşletme Bölümü öğrencilerine uyguladıkları anket çalışmasında daha yaşlı olanların; sosyal çevrelerindeki itibarı kaybetmekten korkmaları, hukuk kurallarına özen göstererek hareket etmeleri ve devlete - gençlere göre- daha saygılı olmaları nedeniyle daha az vergi kaçırma eğilimi taşıdıklarını tespit etmişlerdir. Oriska ve Hudson (2002) rastgele seçtikleri yetişkinlere uyguladıkları anket çalışmasında yaşlıların vergi kaçırmanın ortaya çıkması durumunda karşılaşacakları cezadan korktukları için gençlere kıyasla daha az vergi kaçırma eğiliminde olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yapılan araştırmaların bir kısmında yaş ilerledikçe vergi uyumunun arttığı yönünde sonuçlarla karşılaşılırken bir kısmında tam tersi bulgulara rastlanmıştır. Wallschutzky (1984) Avustralya’da yaptığı çalışmada yaş ilerledikçe sistemler ve uygulamalar hakkında daha fazla bilgi sahibi olanların tecrübelerine güvenerek vergi idaresinin tutumunu daha kolay analiz edebildiklerinden gençlere kıyasla vergiye daha fazla uyumsuzluk gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Wahlund (1992) 23 açıklayıcı değişken kullanarak yaptığı analizde kullandığı değişkenlerin sadece 5 tanesinin vergi kaçaklığı ile yaş arasında ilişkisini doğrudan ortaya koyduğunu gözlemlemiş ve bu nedenle yaşın uyum üzerine etkisinin dolaylı olduğunu değerlendirmiştir. Her ne kadar araştırmaların büyük çoğunluğunda gençlerin daha fazla vergi kaçırma meylli olduğuna dair bulgulara rastlansa da tam tersi sonuçlarla da karşılaşılması yaşın vergi uyumu üzerindeki etkisi konusunda net bir yorum yapılmasını güçleştirmektedir.

1.3.2.2. Cinsiyet ve Medeni Durum

Vergi uyumunu etkileyen diğer bir demografik faktör cinsiyettir. Vergi uyumunda cinsiyet faktörü ele alınırken literatürde iki farklı yaklaşım üzerinden hareket edilmektedir (Zager, 1994, s. 77). Bu yaklaşımlardan ilkinde kadınlar ve erkekler arasında biyolojik ve psikolojik ayrışma nedeniyle bilişsel, duygusal ve davranışsal farklılıklar olduğu varsayılmaktadır (Torgler ve Valev, 2010, s. 554). İkinci yaklaşıma göre ise ayrışmanın kökeninde emek talep eden kesim ve hükümet tarafından takınılan cinsiyetçi tutum yatmaktadır (Torgler ve Valev, 2010, s. 554).

Saruç ve Sağbaş (2003) Türkiye’de erkeklerin kadınlara kıyasla vergi uyumunun daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Torgler ve Valev (2010) sekiz batı Avrupa ülkesinde WVS ve “Avrupa Değerler Araştırması (European Values Survey²²/EVS)” verilerine dayanarak yaptıkları analizde

²² Avrupa Değerleri Araştırması, temel insani değerler üzerine yapılan ülkeler arası ekstenel (uzunlamasına) bir araştırma programıdır. Bu program Avrupa’da yaşayan bireylerin hayat, aile, din, politika ve toplum hakkında ne düşündüğünü ortaya koyan tek araştırma projesidir. 1981 yılında başlayan program bugüne kadar çok sayıda Avrupalı’ya ulaşmıştır. Bu kapsamda standart anket soruları Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde yaşayan vatandaşlarla

kadınların yolsuzluk ve vergi kaçırmadan daha hoşnutsuz olduğu sonucu ile karşılaşmışlardır. Bu sonuçların aksine Barnett ve Karson (1987) ile Weeks ve diğerleri (1999) görgül çalışmalarında erkeklerin kadınlara kıyasla daha ahlaklı davranarak daha az vergi kaçırma eğiliminde olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Richardson'a (2006) göre son dönemlerde kadın hak ve özgürlükleri alanındaki nispi genişleme, gerçekleştirilen analizlerdeki cinsiyete bağlı ayrışmayı azaltmaktadır. Ayrıca Loo (2003), Roxas ve Stoneback (2004) ile Swaidan ve diğerleri (2006) cinsiyetin ahlaki kararlar üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Son tahlilde vergi uyumu çalışmalarda genellikle kadınların erkeklerden daha yüksek vergi uyumuna sahip olduğuna yönelik bulgular elde edilmiş olsa da farklı vargılara işaret eden çalışmaların varlığı nedeniyle kesin bir çıkarım yapmak mümkün değildir (Grasso ve Kaplan, 1998; Torgler ve Valev, 2010).

Mükellefin medeni durumunun vergi uyum kararı üzerinde belirleyici olduğu yönünde çeşitli savlar mevcuttur. Örneğin, Torgler (2003b) 1990-1997 yılı WVS verilerine dayanarak gerçekleştirdiği çalışmasında İsviçre ve ABD'de bekârların vergiye daha fazla uyum sağladığını gözlemlemiştir. Ancak bu farklılığının medeni durumdan mı yoksa evli ve bekârlara özgü vergi uygulamalarının ayrışmasından mı kaynakladığına dair kesin vargılara ulaşamamıştır. Torgler ve Schaltegger (2005) İsviçre üzerine odaklanarak yaptıkları analizde evli olanların diğer insanlarla daha fazla sosyal ilişki içinde bulunmaları nedeniyle bekârlara kıyasla daha fazla vergiye uyum sağladıklarını tespit etmiştir. Alm ve Torgler (2006) WVS verilerine dayanarak ABD ve Avrupa için gerçekleştirdikleri çalışmada evlilerin vergiye uyumunun bekârlara kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlara göre bu farklılığın altında evlilerin daha fazla vergisel avantaja sahip olması yatmaktadır. Ek olarak çiftler olası bir yakalanma sonrasında karşılaşacakları toplumsal tepkiden daha fazla çekinmektedir.

Feinstein (1991) ise yaptığı ekonometrik analizde evli çiftlere dair vergilendirme sürecinin daha karmaşık olmasından dolayı evli çiftlerin vergi kaçırma eğilimlerinin görece olarak daha yüksek olduğunu işaret etmiştir. Andreoni ve diğerleri (1998) yaptıkları analizde evli olanların vergi beyannamelerini beraber doldurdukları için daha fazla vergi kaçırma imkânına sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Song ve Yarbrough (1978) ise aktarılan çalışmaların aksine 287 kişi ile yaptıkları anket çalışmasında evli olanların bekârlardan daha az vergi kaçırma eğiliminde olduğunu ancak medeni durum ile vergi uyumu arasında anlamlı ilişkinin çok güçlü olmadığını

mülakat şeklinde uygulanmaktadır. Uygulama çerçevesinde Avrupa'daki 70.000 kişi ile görüşme yapılmıştır. Bakınız <http://www.europeanvaluesstudy.eu/page/about-evs.html> (Erişim: 17 Nisan 2017).

işaret etmişlerdir. Görüldüğü üzere medeni durum ile vergi uyumu arasında ilişkinin niteliği açısından vergi uyum literatüründe tam bir uzlaşmaya varılmış değildir (Helhen ve Ahmed, 2014).

1.3.2.3. Eğitim Düzeyi ve Meslek

Literatürde eğitim düzeyinin vergi uyumu ile ilişkisi genelde dolaylı olarak ele alınmaktadır. McGee ve Sheldon (2007) gelişmiş ülkeler için gerçekleştirdikleri görgül çalışmada vergi uyumunun eğitim düzeyi arttıkça yükseldiğini gözlemlemişlerdir. Torgler (2007) WVS verilerine dayanarak gerçekleştirdiği analizde eğitilmiş bireylerin vergi farkındalığına sahip oldukları için (vergilerin neden toplandığını ve vergi harcamaların nasıl yapılması gerektiğini bildikleri için) vergi uyumlarının daha yüksek olduğunu işaret etmektedir. Song ve Yarbrough (1978) ise görgül çalışmaları sonucunda eğitim düzeyi arttıkça vergi ahlakının yükseldiği; türevsel olarak ise vergi uyumunun kuvvetlendiği varsısına ulaşmışlardır. Richardson (2006) 45 ülkenin verilerini kullanarak yaptığı ekonometrik analizde eğitim düzeyi arttıkça vergi kaçaklığının azaldığını ve aradaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Lewis'e (1982) göre ise eğitim düzeyi yüksek olanlar mali konulara daha hâkimdirler. Bu nedenle vergi kaçakçılığının sonuçları konusunda kaygı duyarlar. Ek olarak kamu gelir-harcama ilişkisinin önemini farkında oldukları için vergisel yükümlülükleri genellikle yerine getirmektedirler. Dubin ve Wilde (1988) Amerikan Gelir İdaresi (Internal Revenue Service/IRS) verilerini analiz ederek eğitim düzeyi ile vergi uyumu arasında ters yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Torgler ve Schaltegger (2005) ise eğitim düzeyi yüksek olan mükelleflerin devletin yaptığı hataların farkına vararak vergi kaçırma ve vergiden kaçınmaya daha fazla yöneldiğini öne sürmektedir.

Mesleki kariyerin de vergi uyumunu etkileyen faktörlerden biri olduğu öne sürülmektedir. Schmolders (1960) Avrupa'da serbest çalışanlar arasında yaptığı analizinde belli organizasyona bağlı olarak çalışanların vergi ahlakının serbest çalışanlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Vogel'in (1974) İsviçre'de yaptığı anket çalışmasında genellikle serbest çalışanların toplanan vergilerin devlet tarafından anlamsız amaçlarla harcandığına, çok sayıda sosyal reform yapıldığına ve vergi yüklerinin çok yüksek olduğuna dair düşüncelere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Westat'a (1980) göre beyaz yakalılar arasında vergi uyumu mavi yakalılara kıyasla daha düşüktür. Lewis'e (1982) göre serbest çalışanlar ücretli çalışanlara kıyasla daha fazla vergi uyum maliyetine katlandıklarından özellikle gelişmekte olan ülkelerde serbest çalışanların daha fazla vergi kaçırma eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Yazara göre aktarılan bu durum kaçınılmaz olarak ücretli çalışanların vergi yükünü daha ağır hissetmelerine de neden olmaktadır.

Torgler (2003a) tarafından 1990-1997 WVS verilerine dayanan ve mesleki durum göz önüne alınarak yapılan vergi uyum analizinde genellikle ücretli olarak çalışanların, kendi gelirini beyan edenlere kıyasla daha az vergi kaçırdıkları; diğer bir deyişle vergiye daha fazla uyum sağladıkları tespit edilmiştir.

1.3.2.4. Dini Faktörler

Dini faktörlerin vergi ahlakı ve türevsel olarak vergi uyumu ile ilişkisini analiz eden çeşitli çalışmalar mevcuttur. Tittle (1980) 1979 yılında Oregon, Iowa ve New Jersey’de yaşayan 1993 kişi ile mülakat yöntemi ile anket çalışmasını uygulamış ve kültürel ve dini faktörlerin bireylerin vergi kaçırma/vergiden kaçınma kararı üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Grasmick ve diğerleri (1991) Oklahoma’da 330 yetişkine 1989 yılında anket uygulamışlar ve dini faktörlerin mükellefin vergi hilesine başvurma ihtimalini azalttığını tespit etmişlerdir. Torgler (2006) 1995-1997 WVS verilerine göre 30’dan fazla ülkede çeşitli inançlara sahip kişilerle yaptığı analizinde dini organizasyonların, ibadethanelerin, dini kurumların ve din eğitiminin vergi ahlakı üzerinde belirleyici olduğunu tespit etmiştir. Ek olarak yazar dini inancı olanların herhangi bir dini inancı olmayanlara kıyasla vergiye daha fazla uyum sağladıklarını gözlemlemiştir. McGee (1998) ise analizinde Müslümanlar arasında vergi ahlakının vergi toplanan unsura göre değişkenlik arz ettiğini tespit etmiştir. Yazar servet üzerinden alınan vergilerde daha yüksek; harcamalar üzerinden alınan vergilerde daha düşük vergi ahlakı gözlemlemiştir.

Aktarılan vargulardan da anlaşılacağı üzere yazındaki çalışmalar genellikle dini faktörlerin ahlaki değerler ve vergi uyumu üzerinde olumlu yönde etkisini olduğunu işaret etmektedir.

1.3.3. Sosyo-Psikolojik Faktörler

Sosyo-psikolojik faktörlerin vergi uyum kararlarına etkisi üzerine yapılan çalışmalar daha geç dönemde önem kazanmasına rağmen pek çok araştırmacı sosyo-psikolojik faktörlerin vergi uyum kararının önemli belirleyicilerinden olduğunu işaret etmektedir (Cullis ve Lewis, 1997; Edlung ve Aberg, 2002; Feld ve Frey, 2002; Alm ve Torgler, 2006; Muehlbacher ve diğerleri, 2012). Vergileme gibi insan davranışlarından etkilenen durumlarda sosyo-psikolojik faktörlerin analizlere dahil edilmesi daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlayacak nitelikte bir girişim olduğu görüşü yazında giderek ağırlık kazanmaktadır. Vergi uyumunu belirleyen sosyo-psikolojik etkenleri kültürel faktörler, sosyal faktörler ve politik faktörler olarak sınıflandırmak olanaklıdır.

1.3.3.1. Kültürel Faktörler

Her toplum özdeş olmayan kültürel dinamikler üzerine şekillenmektedir. Bahsedilen ayrışmalar toplumların vergi kültürlerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Lillemets (2010) kültürün vergi ödeme istekliliği üzerinde belirleyici olduğunu öne sürmüştür. Ayrışan vergi kültürleri her toplumda vergi uyum sürecinin işleyişini farklılaştırmaktadır (Alm ve Torgler, 2006, s. 326).

Nerré (2008) teorik analizinde vergi kültürünün vergi uyumunun önemli bir bileşeni olduğunu ifade etmiştir. Cullis ve diğerleri (2012) yaptıkları görgül çalışmada vergi uyumunun önemli belirleyicilerinden birinin vergi kültürü olduğunu tespit etmişlerdir. Kültürel faktörlerin vergi uyumu ile ilişkisi araştırılırken kimi yazarlar aynı ülkedeki bölgesel farklılıklara kimileri de farklı ülkelerdeki kültür farklılıklarına odaklanmışlardır. Örneğin, Ockenfels ve Weimann (1999) Almanya’da vergi kültürünü ölçmek amacıyla yaptıkları deneysel analizde Doğu Almanya ile Batı Almanya’yı karşılaştırmış ve bu iki bölgenin vergi kültürlerinin birbirinden farklı olduğunu tespit etmiştir. Yazarlar Batı Almanya’da yaşayanların daha yüksek vergi ahlakına sahip olduklarını gözlemlemişlerdir.

Alm ve Torgler (2006) WVS verilerine dayanarak gerçekleştirdikleri analizde ABD’de kültür ilişkili şekilde belirlenen vergi ahlakının; Avusturya ve İsviçre’ye kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Torgler ve Schneider (2004) ise WVS verilerine dayanan benzer bir çalışmada Kuzey ve Güney Avrupa’yı karşılaştırmışlardır. Araştırma Kuzey Avrupa kültürü ile şekillenen toplumunun Güney Avrupa’ya kıyasla daha yüksek vergi ahlakına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca yazarlar Fransa, İtalya, Portekiz ve İspanya’da vergi ahlakının diğer ülkelere kıyasla daha düşük olduğunu işaret etmiştir. Ek olarak bazı araştırmalarda Latin kökenli ülkelerin kültürel farklılıklardan dolayı Anglo-Sakson ve Nordik ülkelere kıyasla daha düşük vergi uyumuna sahip olduğu gözlemlenmiştir (Nadaroğlu, 1992, s. 289).

Tekeli (2011), Türkiye ve Japonya’da vergi ahlakını ölçmek amacıyla WVS verilerine dayanarak gerçekleştirdiği analizde Türkiye ile Japonya’nın vergi ahlakının farklı olmasının nedenlerinden birinin kültür olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Richardson (2005) ülkeler arası karşılaştırmalı yaptığı analizde Hong Kong ve Avustralya’yı karşılaştırmış ve Avustralyalı vergi mükelleflerinin Hong Konglu vergi mükelleflerine kıyasla daha yüksek vergi uyumuna sahip olduğunu tespit etmiştir. Yazara göre bu farklılığın altında yatan temel nedenlerden biri vergi kültürüdür. Bobek ve diğerleri (2007) yaptıkları deneysel analizde hipotetik bir vergi senaryosu ile ABD, Avustralya ve Singapur’da yaşayan vergi mükelleflerinin vergi uyumunu ölçmüş ve sonuç olarak kültürel

farklılıkların da etkisiyle en yüksek vergi uyumunun Avustralya’da en düşük vergi uyumunun Singapur’da olduğunu ortaya koymuşlardır.

Gërxhani ve Schram (2003) Arnavutluk ile Hollanda’yı karşılaştırdıkları deneysel analizde Arnavutluk’da yaşayan yüksekökol öğretmenlerinin vergi ahlakının Hollanda’da yaşayanlara kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar gözlemlenen ayrışmayı hem vergi ahlakının hem de vergi kültürünün farklı olmasına bağlamışlardır. Schenider (2005) yaptığı deneysel analizde; kültürel faktörlerin vergi uyumu üzerinde etkili olduğu vargısına ulaşmıştır. Yazara göre İtalya, Yunanistan vb. ülkelerde vergi ahlakı düşük olduğu için kayıt dışı ekonomi yüksektir ve bu nedenle vergi uyumu azalmaktadır. Firma davranışına odaklanan Bame-Aldred ve diğerleri (2012), Dünya Bankası’nın 80 farklı ülkede uyguladığı anket çalışmasının verilerine dayanarak yaptıkları analizde güven, bireycilik gibi kültürel faktörlerin vergi uyum davranışı üzerinde doğrudan etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kimi yazarların kültürel faktörlerin vergi ahlakının temel belirleyicilerinden biri olduğunu öne sürmesine rağmen (Coleman ve Freeman, 1997); literatürde yapılan çalışmaların bir kısmı vergi ahlakı ile vergi kültürü arasında bir bağ tespit edememiştir. Örneğin, Brandts ve diğerleri (2004) Japonya, Hollanda, İspanya ve ABD’yi baz alarak yaptıkları deneysel çalışmada vergi ahlakı ile vergi kültürü arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Bazı çalışmalarda ise kültürel farklılıkların vergi uyumunu etkilemekle birlikte vergi ahlakı ve vergi kültürünü belirleyen asıl faktörün uygulamadaki vergisel düzenlemeler ve yönetim erkini elinde bulunduran hükümetin tavrı olduğu tespit edilmiştir (Alm ve Torgler, 2006).

Yazında ulaşılan vargılar toplulaştırıldığında kültürel faktörlerin vergi uyumu üzerindeki rolünü net biçimde belirlemek olanaklı değildir (Cullis ve diğerleri, 2007).

1.3.3.2. Sosyal Faktörler

Vergi uyumunu etkileyen bir diğer unsur sosyal faktörlerdir. Sigala ve diğerlerine (1999) göre vergi uyumunu açıklamaya çalışan pek çok teori bireylerin fayda maksimizasyonu amacıyla hareket ettiğini öngörmektedir. Bu varsayım altında bireyler kendilerini herhangi bir sosyal grubun ya da normun parçası olarak görmezler. Yazarlara göre elde edilen sonuçların tatmin edicilikten uzak olmasının başlıca nedeni bu varsayımdır.

Wenzel (2003) vergi mükelleflerinin vergileme karşısında takındığı tavrın sosyal bir problem olduğunu işaret eder. Brewer ve Schenider’e (1990) göre vergi mükellefleri de toplumun bir

parçasıdır. Bu nedenle vergi mükellefleri davranışlarını belirlemeden önce toplumun genelinde insanların nasıl davrandığını analiz etmekte; bu analiz sonucunda toplumun genel eğilimi ne yönde ise ona göre karar almaktadır. Bu nedenle Sunstein'in (1996) işaret ettiği üzere kanun yapıcıların ihdas ettiği vergiye dair düzenlemelerin başarılı olması ancak sosyal eğilimlerin detaylı irdelenmesi halinde olanaklıdır.

Cohen-Crash ve Spector (2001) yaptıkları meta analizde sosyal adaletin varlığına dair inancın dağıtıcı adaletin önemli bir belirleyeni olduğunu gözlemlemişlerdir. Yazarlara göre toplumda sosyal adalet algısının varlığı vergi uyumunu arttıracaktır. Feld ve Frey (2007) yaptığı görgül analizde mükellefler ile vergi idaresi arasındaki ilişkinin sosyal boyutunun mükellefin vergi uyumu üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Vergi uyum davranışını açıklamada üzerinde durulan bir diğer faktör sosyal geleneklerdir. Myles ve Naylor (1996) ile Gordon'un (1989)²³ vergi kaçırma modeline sosyal gelenekleri de dahil ederek yeni bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Buna analize göre gelenek ve görenekler uzun yıllardır var olduğu için toplumda yerleşik bir kural haline gelmekte ve vatandaşların vergi uyumunu etkilemektedir.

Vergi uyum analizinde odaklanılan sosyal faktörlerden biri de normlardır. Normlar, hukuki bir zorlamaya dayanmadan bir grupta kabul gören ve uygulanan kurallar ve standartlardır (Cialdini ve Trost, 1998, s. 192). Alm ve diğerleri (1995) çalışmalarında normların vergi uyum davranışı üzerinde önemli etkileri olduğunu işaret etmektedir. Cullis ve diğerlerine (2012) göre normlar mükelleflerin gelir elde etme algılarını değiştirerek vergi uyum kararını etkilemektedir. Torgler (2003c) ise normlarla ilişkili olarak duyulan suçluluk hissinin vergi uyumunu etkilediğini belirtmektedir.

Sigala ve diğerleri (1999) Büyük Britanya'da vergi mükellefleri ile yaptıkları yarı yapılandırılmış mülakatlarda sosyal normların mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen önemli bir faktör olduğunu ifade etmişlerdir. Alm ve diğerleri (1995) farklı kültürlere ve tarihe sahip olan; fakat benzer bir gelir vergisi sistemini uygulayan ABD ve İspanya'da vergi uyumunu ölçmek için deneysel çalışma yapmışlardır. Yazarlar ABD'de vergi uyumunun daha yüksek olduğunu tespit etmiş ve aradaki farkın sosyal normlardan kaynaklığını gözlemlemişlerdir. Torgler'e (2007) göre toplumla uyumlu hareket eden diğer bir ifadeyle sosyal normları benimseyen bireylerin vergi uyumu daha yüksektir. Bu çalışmalara ek olarak Alm ve diğerleri (1992) yaptıkları deneysel çalışmada

²³Gordon (1989) suçluluk duygusu, huzursuzluk vb. psikolojik maliyetleri ASY'ye eklemeyerek yeni bir bakış açısı geliştirmiştir.

toplumda genel olarak herkesin vergi ödediği durumda bireyin de gönüllü olarak vergi ödeyeceğini ortaya koymuşlardır.

Weigel ve diğerleri (1987), vergi kaçırma davranışını analiz etmek için kurdukları modelde toplum dürüst davrandığında vergi mükelleflerinin de genel olarak dürüst davranacağı varsısına ulaşmışlardır. Benzer şekilde Kirchler ve diğerleri (2008) yaptıkları görgül çalışmada vergi kaçakçılığı toplum tarafından önemli bir suç olarak kabul edildiğinde, vergi mükelleflerinin vergi ödeme konusunda daha dikkatli davranarak vergiye uyum sağlayacaklarını gözlemlemişlerdir. Polinsky ve Shavell'e (2000) göre ise sosyal normlar toplumda genel geçer hale dönüştüğünde; insanlar herhangi bir hukuksal yaptırıma ihtiyaç olmadan üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getireceklerdir.

Wenzel (2004) ise teorik analizinde Polinsky ve Shavell'in aksine bireyin her zaman sosyal normlar ile uyumlu hareket etmediğini; bazı durumlarda kişinin kendi içsel motivasyonuna daha fazla önem vererek vergi ödeme/ödememe kararını bireysel olarak verdiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde Elster'in (1989) kuramsal analizine göre de herhangi bir çatışma halinde bireyler kendi çıkarını sosyal normlardan daha ön planda tutmakta ve bencil hareket etmektedir. Grasmick ve Bursick'in (1990) geliştirdikleri modele göre ise suçluluk duygusu, itibar kaybı, saygınlığı yitirme korkusu bireyin vergileme kararı üzerinde oldukça etkili kişisel normlardır. Sosyal normlar ve kişisel normlar dışında vatandaşlık normu da vergi ödeme kararı üzerinde etkilidir. Knack ve Keefer'in (1997) 1981 ve 1990-1991 WVS verilerine dayanarak yaptıkları yatay-kesit analizine göre bir ülkede insanların devlete bağlılığını gösteren vatandaşlık normunun ölçütlerinden biri vergi uyumudur.

Bahsi geçen çalışmalardan da anlaşılacağı üzere sosyal faktörler vergi uyumu üzerinde etkili unsurlardır; ancak sosyal faktörlerin diğer etkenlerle entegre şekilde irdelenmesi daha sağlıklı analiz yapılmasını olanaklı kılacaktır.

1.3.3.3. Politik Faktörler

Vergi uyumu etkileyen etkenlerden bir diğeri de politik faktörlerdir. Dell'Anno (2009) kuramsal analizinde politik faktörlerin vergi uyumu üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Torgler ve diğerleri (2007) deney ve anketler ile gerçekleştirdikleri görgül analizde politik istikrarın vergi ahlakı üzerinde etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. Antonetti ve Anesa (2017), kurumlar vergisi odaklı deneysel çalışmalarında politik faktörlerin vergi ahlakını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Wenzel (2005) toplumda tahsis adaletinin tesis edildiğine dair bir algı oluştuğunda vergi uyumunun arttığını işaret etmektedir. Pommerehne ve Weck-Hanneman (1996), güçlü bir ademi merkeziyetçi sistemi olan ve politik katılımın yüksek olduğu İsviçre kantonlarında vergi ahlakını etkileyen faktörleri ortaya koymak amacıyla çapraz-kesit zaman serileri kullanarak regresyon analizi gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar araştırmaları sonucunda vatandaşların politik süreçte söz sahibi olduğu İsviçre’de vergi ahlakının ve dolayısıyla vergi uyumunun yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Torgler (2003a) WVS verilerine dayanarak gerçekleştirdiği çalışmasında kamu kurumlarına ve vergi dairesine olan güvenin vergi uyumunu arttırdığını gözlemlemiştir. Yazara göre politik sürecin işleyişi konusunda vatandaşta oluşan algının; güven, adalet, eşitlik gibi olgulara dayanması vergi kaçakçılığını azaltarak vergi uyumunu arttırmaktadır. Torgler (2005) farklı bir çalışmasında ise ulusal gururun toplumdaki dayanışmayı güçlendirerek vergi uyumunu artırdığını belirtmiştir. Tyler ve diğerlerine (1989) göre politik süreçte devletin vatandaşlara karşı adil ve saygılı davrandığı durumlarda işbirliği isteği ve vergi uyumu artmaktadır. Schneider’e (2011) göre ise siyasi ve hukuki düzenin benimsemesi ve ülkedeki uygulamalara güven duyulması halinde vergi ahlakının arttığını gözlemlenmiştir.

Torgler (2004a) WVS verilerine dayanarak yaptığı görgül analizde hukuki sistemine vatandaşlar tarafından güven duyulduğunda vergi uyumunun daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Kirchler ve diğerleri (2008) yaptıkları görgül analizde vergi mükelleflerinin vergi uyumu davranışını gönüllü ve zorunlu uyum perspektifinden değerlendirmişlerdir. Analize göre vergi mükellefi ile vergi idaresi arasındaki ilişki güç-güven dengesine bağlıdır. Vergi idaresi mükellefere karşı daha cömert olduğunda vergi uyumu artacak ve vergi mükellefleri üzerine düşen sorumluluğu gönüllü olarak yerine getirecektir. Feld ve Frey’e (2007) göre politik kurumlara güven duyulmaması, vatandaşın kendisini politik süreç dışında hissetmesi ve toplumda hiyerarşinin hakim olması vergi ödeme istekliliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Wenzel (2003) görgül analizinde mükelleflerin vergi sistemini adaletli ve eşitlikçi bulduklarında vergiye uyum göstereceklerini ifade etmiştir. Feld ve Kirchgässner (2000) yaptıkları görgül analizde politik kararların insanların vergi ödeme kararı üzerinde doğrudan etkisi olduğunu gözlemlemiştir. Yazarlara göre temsili demokratik sistemlere kıyasla doğrudan demokratik sistemlerde vergi uyumu daha yüksektir.

Torgler (2005), WVS ve Uluslararası Sosyal Araştırma Programı (International Social Survey Programme²⁴/ISSP) verilerine dayanarak yaptığı araştırmada İsviçre’de demokrasinin doğrudan mükellefin vergi ahlakını ve vergi ödeme kararını etkilediğini gözlemlemiştir. Scholz ve Lubell’e (1998) göre bir ülkedeki kurumlar demokratik olduğunda vatandaşların hem devletle hem de toplumdaki diğer vatandaşlarla ilişkisi güçlenecek ve toplumsal güven duygusu perçinlenecektir. Güven hissinin güçlenmesi ve yaygınlaşması ceza, denetim vb. yaptırımlara gerek kalmadan vergi uyum artışını olanaklı kılmaktadır.

Bahsi geçen çalışmalarda da işaret edildiği üzere vatandaşlar ile devlet arasında karşılıklı etkileşim sağlandığında kamu politikaları vatandaşlar tarafından daha kolay benimsenmektedir. Bu süreç gönüllü uyumu arttırarak vergileme maliyetlerini düşürmektedir (Pommerehne ve Weck-Hanneman, 1996).

1.4. GENEL DEĞERLENDİRME

Vergileme yetkisinin paylaşımı siyasi örgütlenmenin temel belirleyicilerinden biridir. Modern devlet teorisi çerçevesinde vergiler kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı için başvuru ana kaynaktır. Vergilerin iktisadilik prensibine uygun olarak toplanması kamu maliyesinin işlevselliğini arttıracaktır. İktisadilik prensibinin işlerlik kazanması mükellefin vergi uyumunun yüksek olmasına bağlıdır. Bu nedenle vergi uyumunun belirleyicileri üzerine yapılan araştırmalar toplumsal gönencin arttırılması için anahtar nitelikte bir girişimdir. Vergi uyum dinamiklerini analiz ederek kamu kesimine yol göstermek amacıyla kamu maliyesi literatüründe pek çok eser türetilmiştir.

Alandaki çalışmalar genellikle yerleşik iktisat teorisi kapsamında ASY kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Modelin kökeninde beklenen fayda teorisi vardır. ASY çerçevesinde rasyonel birey ceza miktarı ve denetim olasılığı üzerine odaklanarak suç işleyip işlememe kararını almaktadır. İlgili kapsamda vergi cezaları ve denetimi mükellefler üzerinde hem düzenleyici etki hem de caydırıcı etki yaratmaktadır (Feld ve Frey, 2007, s. 5-6).

Ancak süreç içerisinde ortaya konan görgül çalışmalar ASY modelinin gerçek hayattaki vergi uyum dinamiklerini çözümlmek için yeterli olmadığını işaret etmiştir (Dulleck ve diğerleri, 2016, s. 9-10). Mevcut sistem çerçevesinde uygulanan cezalar ve kurgulanan denetim

²⁴ Uluslararası Sosyal Araştırma Programı, 1984 yılında Avustralya, Almanya, Birleşik Krallık ve ABD kurduğu bir sosyal araştırma programıdır ve kurulduğu günden bu yana dünya ülkelerinin kültürel özellikleri üzerine çalışmalar yürütülmektedir. ISSP, sosyal bilimlerle ilgili çeşitli konularda yıllık anketler yapan uluslararası çapta bir işbirliği programıdır. Bakınız <http://www.issp.org/menu-top/home/> (Erişim: 4 Aralık 2017).

mekanizması (ekonomik faktörler) gözlemlenen yüksek vergi uyum düzeyini açıklayamamaktadır. Bu tespit alanda uzmanlaşan araştırmacıları vergi uyumunu belirleyen daha farklı etkenlerin olabileceğini düşünmeye sevk etmektedir. İlgili çerçevede bilim insanları vergi uyum araştırmalarının odağını ekonomik faktörlerden sosyal ve psikolojik etkenlere çevirmişlerdir. Bu kapsamda yazında metodolojik olarak sosyal ve psikolojik etkenleri irdelemeye daha elverişli olan davranışsal araştırma yöntemlerine ağırlık verilmiştir. Davranışsal çalışmalar sonucu sosyal ve psikolojik etkenlerin analize dahil edilmesi görgül bulguların nedenselleştirilmesini olanaklı kılmıştır. Ancak klasik yaklaşım çerçevesinde öne çıkan ekonomik faktörler ile davranışsal ekol kapsamında odaklanılan sosyal ve psikolojik etkenler birbirinin ikamesi değil tamamlayıcı olarak algılanmalıdır.

Tez çalışmasının müteakip bölümünde salt ekonomik irdelemenin ötesine geçmek amacıyla önerilen davranışsal iktisat araçlarının neler olduğu ve bunların genelde kamu maliyesi özelde vergi uyumu alanında nasıl kullanılabileceği tartışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DAVRANIŞSAL İKTİSAT VE KAMU MALİYESİ İLİŞKİSİ

2.1. GİRİŞ

Gündelik hayatta bireylerin sıklıkla yerleşik iktisat teorisinin öngörülerini ile uyuşmayan davranışlar sergiledikleri gözlemlenmektedir. İlgili hususta tecrübe edilen ayrışmaların giderek artması bilim insanları tarafından bireysel karar alma mekanizmasını analiz etmek amacı ile ayrışık yaklaşımların geliştirilmesine neden olmuştur. İktisadi analizlere psikolojik süreçleri dahil eden davranışsal iktisat bahsi geçen yaklaşımların en dikkat çekenlerinden biridir.

Davranışsal iktisat yaklaşımı rasyonel birey varsayımını esneterek yerleşik teoriden ayrılmaktadır. Bu yaklaşıma göre belirsizlik altında alma, asimetrik bilgi, dışsallıklar, riskten kaçınma güdüsü, sosyal statü vb. sosyo- psikolojik faktörler karar alma mekanizmasını etkileyip sistematik hatalar yaratarak bireylerin rasyonel davranmasını engellemektedir. Bireyler tarafından tecrübe edilen sistematik hatalar birey tercih ve davranışlarının yerleşik iktisadın öngörülerini ile örtüşmemesine neden olmaktadır.

Bu bölümde öncelikli olarak iktisat disiplininde önemli bir ayrışma yaratan davranışsal iktisat yaklaşımının temelleri incelenecek; daha sonra ise bu yaklaşımın kamu maliyesi alanındaki yansımalarının detayları irdelenecektir.

2.2. DAVRANIŞSAL İKTİSAT

Ahlak felsefesi üzerine temellenen iktisat bilimi gelişim süreci içerisinde tinsel niteliğini yitirerek salt nomotetik (yasa ortaya koyucu) bir bilim haline dönüşmüştür. Ancak genelin bilgisine ulaşmak amacıyla türetilmiş yerleşik iktisat metodolojisi günlük yaşamda karşılaşılan pek çok iktisadi tercihi açıklamak için yeterli araçlar sunmamaktadır. Aktarılan eksiklik iktisadi karar alma sürecini insan merkezli olarak irdeleyen alternatif bir yaklaşım olan davranışsal iktisadın doğmasına neden olmuştur. Davranışsal iktisadın gelişimi sosyal ve psikolojik faktörlerin ekonomik analizlere dahil edilmesini olanaklı kılmış ve insan davranışlarının açıklanması konusunda iktisat bilimine katkı sağlamıştır.

İnsan davranışlarını ve iktisadi faktörleri eşanlı analiz eden davranışsal iktisat; ana akım iktisattan farklı olarak psikolojik süreçlerin karar alma mekanizması üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Akin ve Urhan, 2015). Camerer ve Loewenstein'e (2004) göre bu ayrışma inancı ve psikolojik unsurları irdelemeyi olanaklı kıldığı için gerçeğe daha yakın sonuçlar elde etmeyi ve insan davranışlarını çözümlmeyi sağlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın merkezindeki insan, yerleşik iktisadın ütopyik rasyonel bireyi değildir. Çünkü davranışsal iktisatçılara göre belirsizlikler, asimetrik bilgi, dışsallıklar, riskten kaçınma güdüsü, sosyal statü vb. sosyo- psikolojik faktörler birey kararlarını etkilemektedir. Eğilimler, sezgiler, ön yargılar vb. etkenlere atfettiği önem yerleşik ekonomik teori ile benzer inceleme alanlarına sahip olan davranışsal iktisadın oldukça ayrışık vargılar işaret etmesini olanaklı kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle ana akım iktisadın çerçevesini genişletmektedir.

Davranışsal iktisada göre sosyal ve psikolojik faktörlerin karar alma mekanizması üzerindeki başat pozisyonu bireylerin her zaman fayda maksimizasyonu amacı ile hareket etmemesine neden olmaktadır. Bu nedenle davranışsal iktisatçılar oyun teorisi ile deneyleri bütünlük olarak kullanarak disiplinler arası bir bağlamda karar alma mekanizmasının rasyonel olarak işlemeyen bileşenlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Psikoloji, sosyoloji, antropoloji vb. sosyal bilimlerden faydalanarak geliştirilen davranışsal iktisat çalışmaları karar alma mekanizmasının bilişsel ve sezgisel süreçlerden nasıl etkilendiğini ortaya koyarak gerçeğe daha yakın sonuçlara ulaşmanın yollarını aramaktadır (Angner ve Loewenstein, 2006, s. 642-643). Bir başka deyişle davranışsal iktisat deneysel yöntemlerle ana akım iktisadın varsayımlarını diğer sosyal bilimlerle işbirliği içinde analiz ederek sınamaktadır (Camerer ve diğerleri, 2003, s. 1215).

Ana akım iktisadın nüvesini oluşturan "rasyonelite" davranışsal iktisatçılar tarafından sıklıkla eleştirilen ve üzerinde en fazla araştırma yapılan varsayımdır. Tarihsel süreç içerisinde rasyonelite kavramının pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Rabin (2002, s. 660) rasyonel bireyleri Bayesyen bilgiyi işleyen, iyi tanımlanmış durağan tercihleri olan, beklenen faydalarını maksimize eden, üssel indirgeme metoduyla fayda hesaplaması yapan, bencil, kendi çıkarı peşinde olan, değişimden ziyade sonuç odaklı, inanç ve bilgileri araç olarak kullanan bireyler olarak tanımlamıştır. Rabin'in perspektifinden rasyonel davranış; mantık dışı süreçler ve duygulanımlara karşıt bir tutumdur (Whalley, 2005). Posner'e (1997) göre insan kendi kişisel çıkarını maksimize eden bir varlıktır. Sutherland (2013) ise rasyonelliği daha önce yaşanan olaylar ve bilinenler çerçevesinde gelecekte olacak olayları öngörme yetkinliği olarak betimlemektedir. Ona göre insanlar gelecekte yaşanacak olayların geçmiştekilere benzer olacağını varsaymaktadır. Bu durum bireylerin hem rasyonel tercihler yapmasını hem de faydalarını maksimize etmelerini

sağlamaktadır. Fakat gerçek hayatta aksi durumlarla karşılaşılabilceğini öne süren araştırmacıların sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Herbert Simon, Amos Tversky ve Daniel Kahneman vb. iktisatçılar standart rasyonelite tanımı çerçevesinde türetilen çeşitlenmeleri eleştirmektedir. Rasyonel tercih yapmak alternatiflerin hepsinin bir arada değerlendirilerek olası sonuçların göz önüne alınması ile mümkündür. Onlara göre insanların bilişsel ön yargıları vardır. Bu nedenle her zaman rasyonel davranmayarak tutarsız kararlar almaları olanaklıdır (Frey ve Stutzer, 2001, s. 5-6). Diğer bir ifade ile ön yargılar rasyoneliteyi sınırlamaktadır. Sınırlı rasyonelliğin temel nedenleri tecrübe edilen süreçlerin karmaşıklığı ve eksik bilgidir (Simon, 1955).

Süreçlerin karmaşık olması insanların sosyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını etkileyen çok sayıda güdüden kaynaklanmaktadır (Maslow, 1943). Karar alma sürecinde hangi güdü/güdülerin etkisiyle tercih yapıldığının tespiti oldukça güçtür. Sınırlı rasyonelitenin temel nedenlerinden bir diğeri olan eksik bilgi ise özellikle 1970'lerden itibaren ana akım iktisadın tam bilgi varsayımının esnetilmesi ile ön plana çıkmıştır (Camerer ve diğeri, 2003, s. 1218). Ekonomik aktörlerin eksik bilgiye sahip olması yapılan tercihler ve alınan kararlarda rasyonelite varsayımının normatif yapısından sistematik sapmalara neden olmaktadır (Tor, 2008, s. 243). Frantz ve Leeson'a (2013) göre rasyonel bireyin zihni belleğe kaydedilen verileri gerektiğinde erişilebilir hale getiren psikolojik ve aynı zamanda yapay bir indeksleme cihazına benzemektedir.

Kahneman ve Tversky (1979) Simon'a benzer şekilde karar alma sürecinde insanların rasyoneliteden saptıklarını vurgulamıştır. Thaler ve Sunstein (2008) de birey davranışlarının manipülasyona açık olduğunu ve bu nedenle karar verme sürecinin standart ekonomik varsayımlar çerçevesinde irdelenemeyeceğini ifade etmektedir. Camerer ve diğeri (2003) göre ise bireyler her zaman kendileri için en iyi seçeneği tercih etmemektedir. Ana akım iktisat öğretisinin rasyonel analiz altyapısı bireylerin alturistik ve işbirlikçi tercihlerini yadsımaktadır. Oysa ki davranışsal iktisat metodolojisi bu tip öznel nitelikleri analize dahil etmeyi olanaklı kılmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen pek çok deneysel çalışma insanların büyük ölçüde alturistik ve işbirlikçi davranışlar sergilediğini ortaya koymuştur (Rosenau, 2005, s. 66).

Alm'a (2010, s. 636) göre insanlar, yeteneklerinin sınırlı olmasından dolayı sınırlı rasyonel, sistematik hatalardan dolayı yanlışlar içerisinde bulunan, öz denetim ile kendilerini sınırlandıran, farklı seçeneklerin ayrıksı şekillerde sunulması durumunda kararlarını değiştirebilen, toplumsal normlardan etkilenen, her zaman kendi çıkarını düşünmeyen, adalet, güven, eşitlik, saygı vb. pek çok faktörden etkilenen varlıklardır. Bu nedenle insanların rasyonel olmayan kararlar alması

olasıdır (Simon, 1985). Sınırlı rasyonel bir bireyin kendi çıkarını düşünmeyerek toplumsal normlardan etkilenmesi son derece doğaldır (Alm, 2010, s. 636).

Tomer (2007), yukarıda aktarılan davranışsal iktisat ve standart ekonomik teori ayrışmasının kökeninde altı boyutun yattığını işaret etmektedir. Bu altı boyut darlık (narrowness), katılık (rigidity), tahammülsüzlük (intolerance), mekaniklik (mechanicalness), ayrılık (separateness), bireyciliktir (individualism). Tomer'e (2007) göre bir ekonomik disiplin kendi metot ve amaçları ile sınırlandırılırsa darlık ortaya çıkmaktadır. Katılık, esneklik ve pragmatiklikten yoksun olan sistemlerin değişen koşullara kolay uyum sağlayamamasını ifade etmektedir. Tahammülsüzlük ise kendi yöntemi dışında analiz metodu izleyen bilimsel yöntemlere karşı olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılmasıdır. Mekaniklik, ekonomik aktörlerin bir makine olarak kabul edilmesi ve analizlerin bu öngörü ile yapılmasına işaret etmektedir. Ayrılık, bir bilim dalının çerçevesini sadece kendi disiplini ile sınırlayarak diğer bilim dallarından istifade etmemesi anlamına gelmektedir. Son olarak bireycilik ise birey davranışlarına odaklanarak sosyal grupların ve toplumun dinamiklerini geri plana atmaktadır.

Tomer'in işaret ettiği boyutlar çerçevesinde davranışsal iktisadın ana akım iktisattan iraksadığı üç önemli nokta mevcuttur. Ana akım iktisat bireylerin sınırsız irade gücüne sahip, çıkarıcı ve rasyonel olduklarını varsaymaktadır. Davranışsal iktisat teorisinde ise ajanlar temel olarak sınırlı irade gücüne sahip, sınırlı çıkarıcı ve sınırlı rasyoneldir. Sınırlı irade gücü²⁵ insanların maliyetlere uzun vadede; kazançlara ise kısa vadede ulaşmak istemesine neden olmaktadır (Laibson, 1997). Sınırlı çıkarıcılık ise kişisel kontrol eksikliği nedeniyle ajanların her zaman fayda maksimize etmeyi tercih etmemeleri durumunu betimleyen kavramdır. Ancak bu iki etken (sınırlı irade gücü ve sınırlı çıkarıcılık) literatürde genellikle sınırlı rasyonelliğin uzantıları olarak değerlendirilmektedir.

Sınırlı rasyonellik kavramı 1958 yılında Herbert Simon tarafından türetilmiştir. Sınırlı rasyonellik kavramı ile bilişsel faktörler iktisadi analizlere dahil edilmiş ve insanların neden tutarlı olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır (McCaffery ve Jonathan, 2006). Karar alma sürecinde insanların her zaman rasyonel hareket etmediğini ve rasyonel varsayımının gerçekçi olmadığını öne süren Simon 1978 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü almaya hak kazanmıştır. Simon'un yaklaşımına göre belirsizlik altında verilen kararlar rasyonel tercihlerden iraksanmasına neden olmaktadır. Sınırlı rasyonellik çerçevesinde bireyler eksik bilgi nedeni ile karar alma sürecinde bazı faktörleri

²⁵ Örneğin, zararlı olduğu bilindiği halde sigara tüketilmesi ve aç olunmadığı halde yemek yenmesi (Robinson ve Hammitt, 2009).

göz ardı ederek sistematik hatalar yapmaktadır (Alm ve Bourdeaux, 2013, s. 92). Simon'un bu eleştirileri ile davranışsal iktisadın temelleri atılmıştır (Schwartz, 2002, s. 182).

Simon (1979) karar alma mekanizmasının bilişsel yöntem ve eğilimler nedeni ile farklılaştığını öne sürmüştür. Bilişsel sınırlılık, insanların "tatmin sağlayan" seçeneklere yönelmesine neden olarak her zaman fayda maksimizasyonu amacı ile karar vermemelerine yol açmaktadır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1075). Bilişsel yöntem ve eğilimler güdüsel ve duygusal bileşenler aracılığıyla karar alma mekanizmasına bilinç dışı bir boyut kazandırarak tercih sürecini etkilemektedir (Tor, 2008, s. 242). Kahneman (2011) ise tercih sürecinde karşılaşılan bilişsel, güdüsel ve duygusal boyutları daha farklı bir sistematik altında bütünleştirmektedir. Ona göre karar alma mekanizmasına ilişkin "otonom (sezgisel)" ve "düşünsel (rasyonel)" olmak üzere iki farklı sistem mevcuttur.

Aktarılan her iki sistemin de kendine özgü kuralları, sınırları ve işlevleri vardır (Sistemlerin çalışma prensipleri Tablo 3'te aktarılmıştır). Otonom sistem hızlı ve içgüdüsel; düşünsel sistem ise planlı ve bilinçli olan sistemi işaret etmektedir (Kahneman 2003 ,2011; Sutherland, 2013)²⁶. Otonom sistem az sayıda delili ya da durumu göz önünde bulundurarak sonuca ulaştığı için yaşanan olayların daha kolay, basit, tutarlı ve düzenli algılanmasını sağlamaktadır (Kahneman, 2011). Bu çerçevede insanların daha önceki deneyimlerinden hareketle hemen karar vermeleri ve karmaşık süreçleri basitleştirmeleri olanaklı hale gelmektedir. Düşünsel sistem ise otonom sisteme nispetle daha yavaş, daha sorgulayıcı ve daha kontrollü bir işleyişe sahiptir. Evrilebilir bir niteliğe sahip düşünsel sistemin temel işlevi kontrol sürecinde sezgisel öngörülerini baskılamaktır (Kahneman, 2011). Sonuç olarak otonom sistem içerisindeki sezgisel ve buluşsal metotlar deneyimlerden çıkarılan değerlendirmelerle karar verme süreçlerinin basitleştirilmesine imkan sağlarken; düşünsel sistem otomatik sistemi sorgulayarak, gelişmesine imkan sağlamaktadır (Kahneman, 2011).

Ancak aktarılanlardan bu iki sistemin ayrıksı işlediği yönünde bir sonuç çıkarılmamalıdır. Kahneman (2011) otonom ve düşünsel sistemin bütünleşik çalıştığını işaret etmektedir. Bu eşgüdümlü mekanizma algılamakta ve değerlendirmelerin eşanlı işlenmesini olanaklı kılarak tercihlerin belirlenmesini sağlamaktadır. Aktarılan girift işleyiş nedeniyle sistemin çıktısı niteliğindeki kararları öngörmek oldukça zordur (Thaler ve Sunstein, 2008, s. 19).

²⁶ Otonom sistem kullanılarak gerçekleştirilen eylem örnekleri: basit cümleleri anlamak, bir sesin kaynağına yönelmek, reklam panolarını okumak vb. Düşünsel sistem kullanılarak gerçekleştirilen eylem örnekleri: vergi beyannameleri doldurmak, karmaşık savların doğruluğunu sınamak, toplum içerisindeki davranışlarımızı kontrol etmek vb. (Kahneman, 2011, s. 22-23).

Tablo 3. Otonom ve Düşünsel Sistem

Otonom Sistem	Rasyonel Sistem
Kontrolsüz	Kontrollü
Çaba harcanmayan	Çaba harcanan
Çağrışıma dayanan	Çıkarıma dayanan
Hızlı	Yavaş
Bilinç dışı	Bilinçli
Beceri içeren	Kurallara dayanan

Kaynak: Thaler ve Sunstein, 2008, s. 20

2.2.1. Temel Kavramlar

Yerleşik iktisat paradigması faydacılık öğretisi üzerine şekillenir. Pek çok formu olan faydacılığın ana akım iktisat çerçevesinde en yaygın olarak kullanılan sürümü beklenen fayda teorisidir (Kahneman, 2011, s. 278). Kökeni rasyonel birey tercihlerine dayanan beklenen fayda teorisi standart ekonomik modellerin kurgulanması açısından oldukça avantajlı bir altyapı sunmaktadır. Beklenen fayda teorisi 18. yüzyılda Bernoulli tarafından ortaya atılmış; Von Neuman ve Morgenstein (1944) ile Savage (1953) tarafından geliştirilmiştir (Schoemaker, 1982). Beklenen fayda teorisine göre fayda insanların daha az veya daha çok mutlu olmasına neden olan unsurdur (Kahneman, 2011, s. 283). Her bir kararın sonucu olayın gerçekleşme olasılığı ile ağırlıklandırılarak beklenen fayda hesaplanmaktadır. Beklenen fayda teorisinde bireyler belirsizlik altında karar verirken faydalarını maksimize etme amacı ile hareket etmektedir. Bu çerçevede rasyonel bireyler bilinen durumların beklenen değerini bilinmeyen durumların beklenen değeri ile karşılaştırarak daha yüksek değeri olanı seçmektedir (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1062-1063).

Ayrıntıları aktarılan beklenen fayda teorisi oldukça yaygın şekilde tercih edilmesine rağmen her geçen gün daha fazla iktisatçı tarafından eleştirilen bir kuram haline gelmiştir (Rubin, 2005, s. 1098). Korobkin ve Ulen'e (2000) göre maksimizasyon sağlayacak seçeneğin belirlenmesi oldukça zordur; çünkü bireylerin fayda fonksiyonlarını ortaya koymak kolay değildir. Pek çok araştırmacı kuramın merkezinde yer alan homo economicus varsayımı ve optimizasyon

yaklaşımının gerçek dünyada gerçekleşen ekonomik faaliyetleri içselleştirmek için yeterli olmadığını öne sürmektedir (Tor, 2008, s. 237).

Friedman ve diğerleri (1964), Borgida ve Nisbett (1977), Tversky ve Kahneman (1981), Tversky ve Kahneman (1986) vb. pek çok araştırmacı kurguladıkları davranışsal modelleri gerçekleştirdikleri deneysel çalışmalarla sınavarak yukarıda aktarılan eleştirileri haklı çıkaran kanıtlara ulaşmışlardır. Davranışsal iktisatçılar çalışmalarında beklenen fayda teorisi tarafından yadsınan psikolojik unsurları ekonomik modellere eklemeyi olanaklı kılan deneysel yöntemleri sıklıkla tercih etmektedir. Deneysel yöntemler; demografik faktörler, duygulanımsal yanlılıklar, bilişsel süreçler vb. pek çok sosyo-psikolojik unsuru iktisadi analize eklemeyi sağlamaktadır (Camerer, 1999, s. 7). Bu şekilde sadece optimizasyon yapmayan; belirli koşullar altında irrasyonel kararlar alabilen bireylerin karar alma davranışlarını analiz etmek olanaklı hale gelmektedir. Davranışsal modellerin temel motivasyonu sınırlı rasyonel olan ajanların iktisadi kararlarını çözümlenmektedir.

Sınırlı rasyonellik kavramı ile bilişsel faktörler iktisadi analize dahil edilmiştir (McCaffery ve Jonathan, 2006). İlgili çerçevede akılcı tercihleri sınırlayan iki ana faktör öne çıkmaktadır. Bu faktörler sezgisel stratejiler (heuristics) ve değerlendirme sapmalarıdır (bias). Bilişsel kısa yollar olarak da betimlenen sezgisel stratejiler girift karar alma süreçlerini basite indirmek için yararlanılan araçlardır (Kahneman, 2003). Değerlendirme sapması ise düşünce sisteminde ortaya çıkan sistematik hataları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Samson, 2015). Aktarılan iki sınırlayıcı faktör davranışsal eğilimleri analiz etmeyi olanaklı kılmaktadır. Davranışsal metod yerleşik perspektiften irrasyonel olarak betimlenen kararlar üzerinde sezgisel stratejilerin ve değerlendirme sapmalarının belirleyici rolünü tartışmaktadır. Alanın öncüsü olarak kabul edilen Kahneman ve Tversky (1979) gündelik hayattaki birey davranışlarını çözümlenmek için vurgulanan bilişsel etkenleri analize dahil ederek beklenen fayda teorisine alternatif bir teori geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım, “beklenti teorisi (prospect theory)” olarak adlandırılmaktadır.

Beklenti teorisi, fayda kuramına alternatif bir perspektiften yaklaşmaktadır. Böylece faydayı betimleyici bir yöntemle ele alarak Bernoulli'nin rasyonalite aksiyomlarının sistematik ihlallerini gözler önüne sermektedir (Kahneman, 2011, s. 271). Beklenti teorisine göre belirsiz durumlar söz konusu olduğunda insanlar ihtimalleri hesaplamak ve değerleri tahmin etmek için çaba sarf etmek istemezler. Bunun yerine karmaşık sorunları basit hale indirgemek amacıyla bilişsel yanlılıklara dayanan kısa yollar²⁷ türetirler. Rasyonalitenin sınırlı olması nedeniyle kullanılan kısa yollar

²⁷ Örneğin, nesnelerin netliği uzaklığa/yakınlığa dair tahmin yürütmeye imkân sağlamaktadır. Bu süreçte daha yakın olan nesnelere daha net, daha uzak olan nesnelere ise daha bulanık görünecektir. Fakat nesnelerin dış hatlarının belirgin olmaması durumunda uzaklık olduğundan daha fazla algılanacaktır. Nesnelerin hatlarının belirgin olması durumunda

fayda maksimizasyon hedefinden ıraksanmasına yol açmaktadır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1075). Ön yargı ve sezgiler ışığında türetilen bu kısa yollar basitleştirici nitelikleri ile bireylere kolaylık sağlamalarına rağmen eşanlı olarak bazı sistematik hataların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1124). Davranışsal analizin temel amacı aktarılan kısa yolların altında mutasyona uğrayan karar alma mekanizmasının ürettiği tercihleri irdelemektir.

Literatürde kısa yolların neden olduğu pek çok farklı hatadan bahsedilmektedir. Bu hatalardan üç tanesi üzerinde pek çok araştırmacının uzlaşması sebebiyle dikkate değerdir. Bunlar temsil edilebilirlik (representativeness), bulunabilirlik (availability), ayarlama ve çıpalama (adjustment and anchoring) olarak adlandırılmaktadır.

Temsil edilebilirlik ile bulunabilirlik; rasyonaliteden sapmaya neden olan en temel itkiler olarak değerlendirilmektedir. Bu iki ilişkili hata, tercihlerin tahmin edilmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır (Korobkin ve Ulen, 2000). Temsil edilebilirlik çerçevesinde bireyler yargılara ulaşmak için genellemelere başvurmaktadır. Bu bağlamda bireyler tercihlerin şekillendirilmesi aşamasında o tercihlere ilişkin daha önce sahip oldukları bilgileri kullanmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1124). Temsil edilebilirlik çerçevesinde karar veren bireyler sistematik düşünmemeleri nedeniyle yaşamakta oldukları tüm olayların daha önce tecrübe ettikleri vakalarla özdeş bir şekilde gerçekleşeceğini varsaymaktadır (Sutherland, 2013). Temsil edilebilirlik çerçevesinde olasılıklar hâlihazırdaki olayın öznel koşulları irdelenmeden geçmiş dönem gerçekleştirmelerine bakılarak atanmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979). Fischhoff'a (1975, s. 288-299) göre herhangi bir durum hakkında bilgi sahibi olduğunda o durumun güncel bir versiyonuna ilişkin değerlendirmelerin sahip olunan bilgiler dışında olması mümkün değildir. Karar alma sürecinde yapılan bu ilişkilendirmeler bazı önemli faktörlerin göz ardı edilmesine ve rasyonel karar alınamamasına yol açmaktadır. Temsil edilebilirlik hatasının bir durumun/olayın tüm sürümlerine yayılması ve genellenmesi ise bulunabilirlik hatasının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1087).

Bulunabilirlik çerçevesinde bireyler olayları değerlendirirken istatistiki verilere kıyasla olayların subjektif hatırlanabilirliğini göz önünde bulundurarak tahminler yapmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1127). İlgili bağlamda bir ajanın tercih sürecinde ilk akla gelen durumu göz önüne alarak karar alması beklenmektedir (Sutherland, 2013). Dramatik olaylar, dikkat çeken durumlar ve kişinin kendi deneyimleri daha kolay hatırlanan vakalar olarak öne çıkmaktadır.

ise uzaklık olduğundan daha az algılanacaktır. Bu nedenle uzaklığın/yakınlığın göstergesini netlik olarak kabul etmek yanlışlığa neden olacaktır (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1124).

Bu kapsamda bireyler yeni karşılaştıkları durumları aktarılan faktörlerle ilişkilendirerek daha önce tecrübe edilen durumların bir benzerinin yaşanacağını varsayıp tercihlerini bu varsayımına göre şekillendirmektedir (Kahneman, 2011)²⁸. Temsil edilebilirlik ve bulunabilirlik hataları temel olasılık prensiplerinin bireysel muhakeme sürecinde işlevini yitirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Sezgisel olasılıklara ilişkin kısa yolların neden olduğu hatalardan bir diğeri ayarlama ve çıpalamadır. Ayarlama ve çıpalama kısa yolu çerçevesinde bireyler tahminlerini bir başlangıç noktasından hareketle şekillendirmektedir (Tversky ve Kahneman, 1974, s. 1128; Tor, 2008, s. 252). Tahminler yapılırken ya da olasılıklar hesaplanırken dikkate alınan bu başlangıç noktası çıpa olarak adlandırılmaktadır (Kahneman, 2011). Zaman zaman hesaplama sürecinde çıpadan uzaklaşılması ve yaklaşık tahminler yapılması süreci ise ayarlama hatasıdır (Kahneman, 2011). Ayarlamaların yetersiz olması çıpalama hatasına yol açmakta ve hesaplama yapılırken beklenenden daha düşük değerler atanmasına neden olmaktadır. Ayarlama ve çıpalamaya ilişkin araştırmalar ajanların çıpalama konusunda genellikle bilişsel olarak hata yaptığını ve bu nedenle değerlendirmelerin kusurlu olduğunu ortaya koymaktadır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1100).

Sezgisel olasılıklara ilişkin kısa yolların tetiklediği hataların türevsel olarak değerlendirme sapmalarına yol açması da olasıdır. Örneğin, temsil edilebilirlik hatası nedeniyle risk altında karar alırken insanların fazlaca iyimser düşüncelere kapılması mümkündür (Thaler ve Sunstein, 2008). Benzer bir durum bulunabilirlik hatası için de söz konusudur. Bu hata çerçevesinde insanların olayları arzu edilen sonuçlara ulaşacak şekilde aşırı yorumlanması olanaklıdır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1091). Kayıptan kaçınma şeklinde betimlenebilecek sapma ise ayarlama ve çıpalama hatası çerçevesinde mevcut durumlarını korumak isteyen ajanların referans değerlerini hatalı olarak belirlemelerine neden olmaktadır (Samuelson ve Zeckhauser, 1988).

Yukarıda aktarılan strateji ve sapmalar dışında bireylerin irrasyonel kararlar almalarına neden olan ve literatürde oldukça sıklıkla tartışılan iki etkiden daha bahsetmek olanaklıdır. Bu etkiler çerçeveleme etkisi ile donanım etkisidir. Çerçeveleme etkisine göre tercihlerin farklılaştırılmış sunumları bireylerin kararlarını etkilemektedir (Kahneman ve Tversky, 1984, s. 348-349). İlgili çerçevede önemli olan tercihlerin kodlanma formudur. Buna göre seçeneklerin sunuluş biçimleri seçenekten elde edilecek faydadan bağımsız olarak seçimleri etkilemektedir (Tversky ve Kahneman, 1981, s. 453). Donanım etkisi ise mallara ilişkin aidiyet duygusunun mala yönelik

²⁸ Örneğin, bir olayın medyada sıklıkla tekrar paylaşılması; ona ilişkin medya değerlendirmesinin varsayımsal olarak doğru kabul edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974).

tasarruf kararını çarpıtmasına neden olmaktadır (Thaler, 1980). Thaler'e (1980) göre sahip olunan bir eşyaya; sahip olurken ödenen bedelden daha fazla değer atfedilmektedir.

Bu bölümde başlıcaları aktarılan strateji, hata, sapma ve etkiler; yerleşik öğretinin öngördüğü şekilde hareket etmeyen irrasyonel ajanların tercih kalıplarını çözümlenmeyi olanaklı kılan davranışsal yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır. Takip eden bölümde bu yaklaşımların gelişim süreci irdelenecektir.

2.2.2. Tarihçe

Davranışsal iktisat; ekonomi ve psikoloji disiplinlerinin kesişme noktasında yer alan bir araştırma alanıdır. İktisat biliminin ortaya çıktığı ilk yıllarda dahi ahlak felsefesi çerçevesinde psikolojik unsurların ekonomik politiklerle ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir (Camerer ve Loewenstein, 2004). Klasik iktisadın kurucu düşünürleri olan Adam Smith, David Hume ve Jeremy Bentham'ın karar alma mekanizmasını şekillendiren psikolojik faktörlere büyük önem atfettiği bilinmektedir.

Adam Smith 1759 yılında yayınlanan “Ahlaki Duygular Teorisi” adlı eserinde psikolojik faktörlerin insan davranışları üzerindeki etkilerini detaylı şekilde irdelemiştir (Ashraf ve diğerleri, 2005, s. 132). Smith'e (1759) göre sosyal psikoloji; ahlaki davranışları anlamak için çok faydalı araçlar sunan bir yaklaşımdır. Smith bu noktadan hareketle çalışmalarında kişisel çıkar, sempati, adalet, yardımseverlik ve erdem gibi kavramlara sıklıkla yer vermiştir.

David Hume da Smith'e benzer şekilde ahlak, iktisat ve siyaset bilimi arasındakilere odaklanmıştır (Norton ve Taylor, 2009). Hume özellikle 1738 yılında yayınlanan “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” ve 1748 yılında yayınlanan “İnsanı Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma” adlı eserlerinde insan doğasını ahlak felsefesi perspektifinden irdelemiştir. Düşünür bu çalışmalar kapsamında gerçekleştirdiği iktisadi analizlerin merkezine istek, tutku ve arzuları yerleştirmiştir. Bu çerçevede Hume'u psikoloji, siyaset, felsefe, ahlak vb. alanları harmanlayan bir bilim insanı olarak nitelemek mümkündür (Hont, 2008, s. 299).

Jeremy Bentham'ın iktisadi analizlerinin merkezinde ise fayda felsefesi yer almaktadır. Düşünür 1789 yılında yayınlanan “Ahlak ve Yasal Prensiplere Giriş” adlı eseriyle iktisat bilimine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bentham çalışmalarını faydanın ölçülmesi üzerine yoğunlaştırmıştır (Loewenstein, 1999). Bentham'a göre fayda insana haz ve mutluluk veren ve aynı zamanda acıdan kaçınmasını sağlayan histir. Bentham'ın öncülüğünde başlayan fayda temelli ekonomik analizler psikolojinin felsefeden ayrılıp ayrı bir bilim dalı olmasıyla daha da yaygınlaşmıştır.

Faydacılık kuramı 19. yüzyılda William Stanley Jevons, Carl Menger, Alfred Marshall ve Francis Edgeworth başta olmak üzere pek çok bilim insanını etkilemiştir (Wilkinson, 2008). Kuram üzerine geliştirilen çeşitlenmeler son tahlilde marjinal devrimin gerçekleşmesine ve homo economicus'un ortaya çıkmasında neden olmuştur (Lewin, 1996). Homo economicus fayda maksimizasyonu peşinde koşan, bencil, çıkarıcı ve rasyonel bireyi betimleyen bir kavramdır. Faydası ölçülebilen homo economicus'un iktisadın merkezine yerleşmesi matematiksel iktisadın ön plana çıkmasına yol açmış (Mullainathan ve Thaler, 2000) ve psikolojik faktörlere atfedilen önem azalmaya başlamıştır.

20. yüzyıl başlarında neoklasik paradigma çerçevesinde psikoloji iktisadi analizlerden tamamen dışlanmış (Camerer ve Loewenstein, 2004) ve iktisat doğa bilimlerine öykünen salt nomotetik bir bilime evrilmiştir. John Hicks, Roy George Allen, Paul Samuelson, Kenneth Joseph Arrow ve Milton Friedman'ın öncülüğünde gelişen modern ekonomi kuramı klasik düşünürlerin aksine psikolojik unsurlara önem atfetmemiştir (Bruni ve Sugden, 2007, s. 146). 20. yüzyıldaki hakim görüş psikolojik faktörlerin iktisadi analizlerden yadsınması yönünde olsa da yine de John Maynard Keynes ve Irving Fisher gibi sosyo-psikolojik unsurlara önem atfeden iktisatçılara rastlanmaktadır. Hatta Fisher insan davranışlarının ardında yatan psikolojik faktörleri araştırması nedeniyle Thaler (1997) tarafından ilk modern davranışsal iktisatçılardan biri olarak betimlenmektedir.

Süreç içerisinde Harvey Leibenstein, Tibor Scitovsky ve Herbert Simon gibi araştırmacılar sosyo-psikolojik faktörleri ihmal etmesi nedeniyle yerleşik iktisadi sert biçimde eleştirmişlerdir. Adları zikredilen bilim insanlarının psikolojik etkenlerin iktisadi analize tekrar dahil edilmesi yönündeki girişimleri olumlu yankı bulmuş ve davranışsal iktisadın gelişimi ivmelenmiştir (Camerer ve Loewenstein, 2004). Davranışsal iktisadın tarihçesi eski ve yeni davranışsal iktisat olmak üzere iki dönemde incelenmektedir (Sent, 2004, s. 740).

2.2.2.1. Eski Dönem Davranışsal İktisat

1950'li yılların sonuna kadar psikolojik faktörler zaman zaman iktisadi analizlere dahil edilmiş olsa da doğrudan davranışsal iktisat terimi kullanılmamış; ekonomik psikoloji veya psikolojik ekonomi terimleri tercih edilmiştir (Sent, 2004, s. 739). Davranışsal iktisat terimi ilk defa 1951 yılında George Katona tarafından kullanılmıştır (Gilad ve Kaish, 1984). Kenneth, Boulding ve Harold Johnson ise 1958 yılında yayınlanan çalışmasında davranışsal iktisat terimine yer vermiştir (Angner ve Loewenstein, 2006).

İzlediği yöntem farklılıkları nedeniyle erken dönemlerde yerleşik iktisadi kapsamda değerlendirilmeyen davranışsal iktisata 4 ekol önemli katkılar vermiştir. ABD'deki Cornege Mellon Üniversitesi ekolü sınırlı rasyonalite, tatmin, simülasyon ve firma davranışları üzerine araştırmalar üretirken; Michigan Üniversitesi'nde hizmet veren bilim insanları tüketici davranışları ve makro sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. İngiltere'de Oxford Üniversitesi ekolü belirsizlik ve koordinasyon konularında ön plana çıkarken; Stirling Üniversitesi'nde görev yapan araştırmacılar eklektizm ve entegrasyon üzerinde durmuştur (Sent, 2004, s. 740). Herbert Simon, George Katona, Donald McLean Lamberton, Peter Earl, Tibor Scitovsky, Harvey Leibenstein vb. araştırmacılar dönemin dikkate değer davranışsal araştırmacıları olarak öne çıkmaktadır (Camerer ve Loewenstein, 2004, s. 6).

1951 yılında George Katona tarafından yayınlanan "Psikolojik İktisat" adlı eser ekonomik davranışları psikoloji ile açık bir şekilde ilişkilendiren ilk araştırmadır (Sent, 2004). Katona, iktisat biliminin hem psikoloji hem de sosyolojisi ile bağıntılı olduğunu vurgulamıştır (Wärneryd, 1982, s. 24). Katona'ya (1975) göre pek çok ekonomist kuramsal olarak sosyo-psikolojik etkenlere vurgu yapmasına rağmen analitik varsayımlarında psikolojik faktörleri göz ardı etmektedir. İktisadi modellerin günlük hayatta tecrübe edilen ekonomik olguları yansıtamamasının başlıca nedenlerinden biri bu ihmaldir (Tomer, 2007).

Katona'nın tenkitlerinin akabinde ilgili dönemde yaygın bir biçimde kullanılan normatif ve tanımlayıcı modellere ilişkin eleştiriler giderek artmıştır. Özellikle belirsizlik altında karar verme ve zamanlararası seçim analizinde kolaylık sağlayan; beklenen fayda teorisi ve indirgenmiş fayda modeli sert varsayımları nedeniyle tepki toplamaya başlamıştır (Camerer ve Loewenstein, 2004). İlgili kapsamda Maurice Allais (1953), Daniel Ellsberg (1961) ve Harry Markowitz (1952) beklenen fayda teorisinin; Robert H. Strotz (1955) üssel indirgemenin; Herbert Simon (1955) ise rasyonalite varsayımının kritiğini yapmıştır.

Özellikle Simon davranışsal iktisat araştırmalarının hız kazanmasına katkı sağlayan öncü bilim insanlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Simon'un özellikle 1955 yılında yayınladığı "Rasyonel Tercihin Davranışsal Modeli" adlı çalışması alanın öncü eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Simon'a (1955, s. 112-113) göre bireylerin kendi bilgilerini ve yeteneklerini sınırlandırması evrensel bir rasyonelliği olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle yazar yerleşik iktisadın "tam rasyonellik" varsayımı yerine "sınırlı rasyonalite" kavramını önermektedir. (Augier ve March, 2001, s. 400). Sınırlı rasyonalite birey davranışlarının analizi üzerine

odaklanan bir izlek sunmaktadır (Akdere ve Büyükboyacı, 2015, s. 106). “Sınırlı rasyonellik” zaman içerisinde davranışsal iktisadın temel dayanak noktalarından biri haline gelmiştir²⁹.

Eski dönem davranışsal iktisatçıları psikoloji bilimini iktisadi analize dahil ederek yerleşik öğretiyeye alternatif modeller geliştirmişlerdir (Ruben ve Dumludağ, 2015a). Ancak geliştirilen modellerin deneysel olarak sınanmaması ilgili dönemde katkıların sınırlı kalmasına neden olmuştur (Sent, 2004, s. 742). Davranışsal iktisat yaklaşımı asıl ivmelenmesini yeni dönemde gerçekleştirmiştir.

2.2.2.2. Yeni Dönem Davranışsal İktisat

1970’li yıllar ile birlikte deneysel tekniklerin davranışsal iktisat kapsamında geliştirilen hipotezleri sınanabilir kılması alanın hızla gelişmesine neden olmuştur (Tomer, 2007). İlgili bağlamda bilişsel psikolojik sezgilerin karar alma süreci üzerindeki etkileri yeni dönem davranışsal iktisat yaklaşımı çerçevesinde irdelenebilir hale gelmiştir (Gilad ve Kaish, 1986). Bilişsel faktörlerin sürece dahil olması alternatif teorilerin geliştirilmesine olanak sağlamıştır (Ruben ve Dumludağ, 2015b).

Edward Lee Thorndike, Clark Leonard Hull, Baruch Fischhoff, Paul Slovic, Ward Edwards, Duncan Luce, Daniel Kahneman ve Amos Tversky alana katkı yapan başlıca araştırmacılar olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu isimler arasında Kahneman³⁰ ve Tversky özellikle dikkat çekmektedir. Kendileri pek çok iktisatçı tarafından disiplinin kurucu olarak betimlenmektedir. Yazarların 1979 yılında yayınladıkları “Beklenti Teorisi: Risk Altında Karar Alma” adlı eser davranışsal iktisadın rehber kitabı niteliğindedir.

1990’lı yıllarda ise David Laibson, Sendhill Mullanithan, George Loewenstein, Colin Camerer ve Matthew Rabin gibi araştırmacılar iktisat teorisinin temel varsayımlarını psikolojik faktörlerle yeniden kurgulayarak davranışsal iktisadın daha sağlam temeller üzerine oturmasına katkı sağlamışlardır (Eser ve Toigonbaeva, 2011, s. 299-300). Aynı yıllarda alanda dikkat çeken bir diğer ekonomist ise George Akerlof’tur³¹. Akerlof özellikle makroekonomik teoriyi davranışsal iktisat temelinde geliştirerek alana katkı vermiştir (Ruben ve Dumludağ, 2015a). Ek olarak

²⁹ Takip eden yıllarda Harvey Leibstein “X-etkinsizliği” kavramı, Tibor Scitovsky ise alternatif refah ekonomisi yaklaşımı ile davranışsal alana önemli katkılar vermişlerdir (Hattwick, 1989, s. 162).

³⁰ Daniel Kahneman 2002 yılında belirsizlik altında karar verme alanına verdiği katkılar nedeni ile Nobel Ekonomi Ödülü’nü almaya hak kazanmıştır. Bakınız https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2002/ (Erişim: 27 Kasım 2017).

³¹ George Akerlof 2001 yılında asimetrik bilgi alanındaki çalışmalarıyla Nobel Ekonomi Ödülü’nü almaya hak kazanmıştır. Bakınız https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2001/ (Erişim: 27 Kasım 2017).

Akerlof'un Kranton ile birlikte kimlik iktisadı alanında yaptığı çalışmalar davranışsal iktisat disiplini farklı bir bakış açısı getirmişlerdir (Akerlof ve Kranton, 2010). Yeni davranışsal iktisadın bir diğer önemli temsilcisi ise Richard Thaler'dir³². Thaler özellikle zihinsel muhasebe ve dürtme konularında gerçekleştirdiği çalışmalar ile alanın popülaritesini arttırmıştır.

2.2.3. Metodoloji

Davranışsal iktisat yerleşik paradigmadan farklı bir metodoloji benimsemektedir. Bu farklılaşma iki yaklaşım arasındaki epistemolojik ayrışmanın bir çıktısıdır. Çünkü davranışsal yaklaşım yerleşik öğretinin aksine iktisadi karar ve tercihlerin sonuçlarına değil nedenlerine odaklanmaktadır (Tomer, 2007). İlgili çerçevede davranışsal iktisatçılar; değer, algı, davranış ve ahlak gibi unsurların karar alma süreci üzerindeki etkilerini gözlemlemek için zorunlu olarak deneysel tekniklere başvurmaktadır (Cullis ve Lewis, 1997, s. 309).

Davranışsal iktisat metodolojisini içselleştirmek adına bu bölümde öncelikli olarak yerleşik iktisadın yöntemsel kökenleri irdelenecektir. Bu şekilde iki ekol arasındaki ayrışmanın daha açık işaret edilmesi hedeflenmektedir. Yerleşik iktisat öğretisinin bir çıktısı niteliğindeki standart ekonomik teori çerçevesinde karar alma davranışı beklenen fayda yaklaşımı üzerine şekillenmektedir. Kökenleri 18. yüzyıla dayanan bu yaklaşım John Von Neumann ile Oskar Morgenstein tarafından geliştirilmiştir. Beklenen fayda modeli insanların riskten kaçınma sebepleri üzerine odaklanmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1986). Model kapsamında; alınan kararlar çerçevesinde elde edilmesi olanaklı görünen faydalar olasılıklarına göre ağırlıklandırılmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1986)

Von Neuman ve Morgenstern (1953), "Oyun Teorisi ve Ekonomik Davranış" adlı çalışmalarında standart ekonomik teorinin dayanağını oluşturan beklenen fayda yaklaşımının modern sürümünü kurgulamışlardır. Yaklaşımın basit sürümü aşağıda aktarılmıştır:

$$EU = \sum_{i=1}^n u(x_i)p_i \quad (17)$$

EU, beklenen faydayı; n, tercih opsiyonu sayısını; p_i, yapılacak tercih neticesinde x_i sonucunun meydana gelme ihtimalini; u(x_i) ise x_i sonucunu elde etmenin faydasını göstermektedir. İlgili bağlamda gerçekleştirilebilecek tüm tercihler atanan ihtimaller ile ilişkilendirilerek beklenen

³² Richard H. Thaler 2017 yılında davranışsal iktisada katkıları nedeniyle Nobel Ekonomi ödülünü almaya hak kazanmıştır. Bakınız https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2017/thaler-interview.html (Erişim: 20 Ekim 2017).

toplam fayda hesaplanmaktadır. Teori çerçevesinde bireylerin rasyonel davranarak beklenen faydayı maksimum kılacak kararı verecekleri öngörülmektedir. Von Neumann ve Morgenstern'in beklenen faydanın maksimize edilmesi için türettiği aksiyomlar şunlardır (Tversky ve Kahneman, 1986, s. 252-254):

- *Tamlık (completeness)*, A ve B'nin iki farklı mal sepeti olduğu varsayımı altında ya A, B kadar ya da B, A kadar iyidir veya her iki durum da geçerlidir.
- *Geçişlilik (transitivity)*, A ve B'nin farklı iki mal sepeti olduğu varsayımı altında A, B kadar iyiye ve B, C kadar iyi ise bu durumda A da C kadar iyidir.
- *Bağımsızlık (independence)*, A, B, Z üç farklı kura ise $\alpha \in [0,1]$ için, $\alpha X + (1 - \alpha)Z$, $\alpha Y + (1 - \alpha)Z$ durumu söz konusu ise A, B'den iyidir.
- *Süreklilik (continuity)*, A, B, C üç farklı kura ise A, B'den ve B, C'den iyiye $\alpha \in [0,1]$ için α ihtimalle B, $\alpha X + (1 - \alpha)C$ kadar iyi olacaktır.

Schoemaker'a (1982, s. 538-541) göre bu aksiyomlar beklenen fayda teorisinin amaçlarına ulaşmasını olanaklı kılan altyapıyı oluşturmaktadır. Bu amaçları şu şekilde sıralamak olanaklıdır: a) Riskli tercihler için karar alma süreçleri modellemek; b) Kurulan modellerin gerçeğe daha yakın ve kesin tahminler üretmesini sağlamak; c) Optimizasyonu olanaklı kılmak; d) Bireylere karmaşık durumlarda farklı tercih yapma imkanı sunmak.

Ancak süreç içerisinde yetersizlikleri nedeniyle beklenen fayda teorisini eleştiren bilim insanı sayısı giderek artmıştır. Allais (1953) ve Ellsberg (1961) aktarılan hareket içerisindeki öncü isimlerdir. Allais ve Ellsberg'in işaret ettikleri paradokslar beklenen fayda teorisinin aksiyomlarının geçersizliğinin deneyler ile kanıtlanmasını olanaklı kılmıştır. Allais paradoksu, belirsizlik altında karar veren insanların beklenen değer pozitif olması durumunda dahi risk almak istemeyebileceklerini ortaya koymaktadır (Andreoni ve Sprenger, 2010). Ellsberg paradoksu ise insanların belirsizlikleri riske indirgediklerini ve bu nedenle beklenen fayda teorisinin öngörülleri ile uyumayan tercihler yapabileceklerini işaret etmektedir (Eichberger ve Kelsey, 1999).

Kahneman ve Tversky (1979); Allais ve Ellsberg tarafından paylaşılan eleştirileri sistematik şekilde toplulaştırarak beklenen fayda teorisine alternatif yeni bir teori geliştirmişlerdir. Bu teoriye beklenti teorisi adı verilmektedir.

Beklenti teorisi, beklenen fayda yaklaşımının temel aksiyomlarından biri olan riskten kaçınma eğilimini güncellemiştir (Kahneman, 2011). Kahneman ve Tversky'e (1979) göre beklenen fayda teorisinin en büyük eksikliği referans noktalarını dikkate almamasıdır. Referans noktaları kayıp ve kazançları değerlendirirken kıyas yapmayı olanaklı kılan daha önceki durumlara verilen

isimdir (Kahneman, 2011). Beklenti teorisine göre kazanç ve kayıplar bir referans noktası etrafında şekillenmektedir. Referans noktasından daha iyi olan durumlar kazanç; referans noktasından daha kötü olan durumlar ise kayıp olarak değerlendirilmektedir³³. Referans noktaları sezgisel, duygusal ve psikolojik bileşenlerden oluşan bir fonksiyonun çıktısıdır. Birden fazla seçeneğin bulunduğu durumda birden fazla referans noktası olabilmektedir. Bu nedenle insanlar referans noktalarını her zaman rasyonel bir şekilde belirlememektedir. İlgili süreçte gözlemlenen sapmalar (irrasyonel tercihler) Tversky ve Kahneman tarafından beklenti teorisi çerçevesinde açıklanmaktadır.

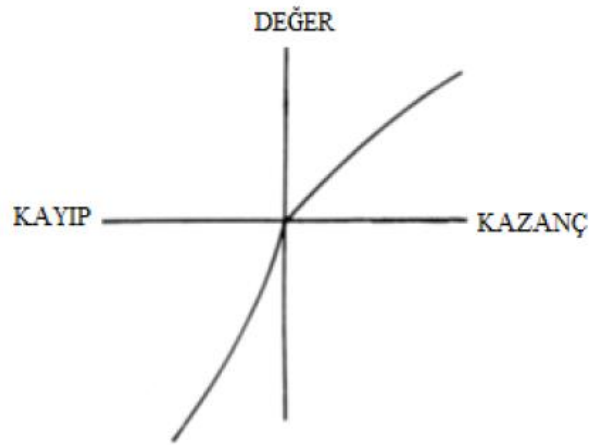
Beklenti teorisi üç temel bilişsel özellik üzerine şekillenmektedir (Kahneman, 2011): a) Tüm değerlendirmeler “uyarlama düzeyi” olarak bilinen bir referans noktasına ilişkin yapılmaktadır; b) Duyusal durumlar ve varlıkların değişimine dair değişimler için azalan duyarlılık ilkesi geçerlidir; c) Riskten kaçınma söz konusudur.

Aktarılan bilişsel özellikler beklenti teorisi çerçevesinde kayıplar ve kazançlar için farklı değerlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1992, s. 298). Bu farklı değerlemeler beklenen fayda teorisinin işlerliğinin sorgulanmasına neden olan asıl unsurlardır. Bu nedenle Tversky ve Kahneman beklenti teorisi çerçevesinde öngörülen karar alma sürecini hem risk hem de belirsizliği bir arada değerlendirilebilecek şekilde kurgulamışlardır. Onlara göre risk ve belirsizlik altında seçim yapan bireyler kayıpları kazançlara, küçük olasılıkları ise orta ve yüksek olasılıklara nispetle daha fazla değerlemektedir.

İlgili çerçevede sonuç ve olasılıklardaki marjinal değişimin etkisi referans noktasından uzaklaştıkça azalmaktadır (Trepel ve diğerleri, 2005, s. 37). Diğer bir ifadeyle beklenti teorisinde karar alma süreci, referans noktası belirlenmesi ile bu referans noktasına göre kayıp ve kazançların belirlenmesine göre şekillenmektedir (Kahneman ve Tversky, 1979, s. 275). Kayıp ve kazançlar beklenti teorisinde değerlerin “taşıyıcılarıdır (carriers)”. Beklenti teorisinin değer ağırlıklandırma fonksiyonları Şekil 5’te aktarılmaktadır.

³³ Referans noktaları her ne kadar genellikle geçmişteki bir değer etrafında şekillense de zaman zaman gelecekte de bir noktada olabilmektedir (Kahneman, 2011, s. 303).

Şekil 5. Beklenti Teorisinin Değer Fonksiyonu

Kaynak: Kahneman ve Tversky, 1979, s. 279

Bu fonksiyona göre karar alma süreci referans noktasına göre şekillenmektedir. Bireyler genellikle servetin o dönemdeki değerini referans noktası olarak kabul etmektedir. Değer fonksiyonu asimetrik bir S harfi şeklindedir. Bu nedenle kazançlar için konkav, kayıplar için konveks bir değer fonksiyonu söz konusudur. Bu asimetri, diğer bir ifadeyle referans noktasında değişen eğim, kayıp ve kazançlara karşı farklılaşan tepkileri işaret etmektedir (Kahneman, 2011, s. 282). Değer fonksiyonunun kayıpları işaret eden kısmı kazanç kısmına nispetle daha yüksek bir eğime sahiptir. Kayıplara verilen tepkilerin kazançlara verilen tepkilerden daha büyük olması şeklinde betimlenebilecek olan bu durum kayıptan kaçınma durumu olarak adlandırılmaktadır. Ek olarak riskten kaçınma eğilimi fonksiyonun kazanç kısmının konkav; risk alma eğilimi ise fonksiyonun kayıp kısmının konveks bir form almasına neden olmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1986, s. 342).

Kahneman ve Tversky'ye (1979, s. 280-283) göre Şekil 5'te işaret edilen ağırlıklandırma beklentiler arasında yapılan seçime göre oluşmaktadır. İlgili çerçevede karar alma fonksiyonu küçük olasılıklara daha fazla; büyük olasılıklara ise daha az ağırlık vermektedir. Karar ağırlıkları genel olarak onlara karşılık gelen olasılıklardan daha düşüktür (Tversky ve Kahneman, 1986, s. 345). Bu fark, olasılıklar orta ve yüksek değerlerde olduğunda bireyleri kazançlar için riskten kaçınmaya; kayıplar için ise daha fazla risk almaya yönlendirmektedir. Düşük olasılıklar söz konusu olduğundaysa ise bireyler daha fazla ağırlıklandırma yaparak riski tamamen ihmal etmektedir (Tversky ve Kahneman, 1986, s. 345).

Davranışsal iktisat metodolojisi çerçevesinde kayıptan kaçınma eğilimine ek olarak karar alma mekanizmasında sapma yaratan diğer bir unsur da “hiperbolik indirgemedir (hyperbolic discounting)”. Ana akım iktisat tercih mekanizması çerçevesinde fayda ve maliyetlerin ağırlıklandırılmasında sadece iki seçenek arasındaki gecikmeleri dikkate alarak sabit oranda indirgeme yapmaktadır. Bu yöntem “üssel indirgeme (exponential discounting)” yöntemi adı verilmektedir. Davranışsal iktisat ise fayda ve maliyetlerin ağırlıklandırılmasında hiperbolik indirgeme yöntemine başvurmaktadır.

Samuelson ve Koopmans tarafından geliştirilen üssel indirgeme modeline göre insanlar seçim yaparken karar aldıkları günden bağımsız olarak değerlendirme yapmakta ve gelecekte ortaya çıkabilecek fayda ve maliyetleri ağırlıklandırmaktadırlar (Galeotti ve Karakostas, 2010, s. 8). Bu yöntemde bireyler sadece iki seçenek arasındaki gecikmeyi dikkate almaktadır. Sabit oranda indirgeme yaklaşımı tüketicilerin farklı zamanlarda tutarlı davranış sergileyeceği varsayımının bir çıktısıdır. Ancak görgül gözlemler bireylerin hemen elde ettikleri ödüle karşı olan aşırı indirgeme eğiliminin üssel indirgeme varsayımı ile uyuşmadığını işaret etmektedir. Bu nedenle davranışsal iktisat analizlerinde kısa vadeli faydaların daha yüksek iskonto oranı ile değerlendirildiğini savlayan hiperbolik indirgeme yöntemi tercih edilmektedir (Camerer, 1999, s. 10576). Hiperbolik indirgeme yöntemine göre, insanlar faydaları kısa vadede elde etmeyi beklerken maliyetlere uzun vadede katlanmayı tercih etmektedir.

Daha önce de vurgulandığı üzere ana akım iktisat karar ve tercihlerin sonuçlarına odaklanırken davranışsal iktisat bu seçimlerin nedenleri üzerinde durmaktadır. Bundan dolayı tam rasyonellik varsayımı üzerine şekillenen yerleşik kuram ile psikolojik bileşenlere vurgu yapan davranışsal iktisadi yaklaşım yukarıda detayları aktarılan önemli metodolojik hususlarda ayrılmaktadır. Bu ayrılmalar her iki yaklaşımın kullandığı araştırma yöntemlerinin de farklılaşmasına neden olmuş ve davranışsal iktisat deneysel yöntemlere önem atfeden bir dal olarak öne çıkmıştır. Deneysel yöntemler girift sosyo-psikolojik faktörleri karar alma analizi çerçevesinde irdelenebilir kıldığı için her geçen gün daha fazla araştırmacı tarafından tercih edilmektedir (Camerer, 1999, s. 7).

2.3. DAVRANIŞSAL KAMU MALİYESİ

2.3.1. Davranışsal Kamu Maliyesinin Kökenleri

Yerleşik iktisat çerçevesinde birey seçim ve tercihleri fayda maksimizasyonu, bencillik, tam bilgi, sınırsız irade gücü, standartlaşmış tercihler vb. indirgeyici varsayımlar kapsamında analiz edilmektedir. Aktarılan analiz tekniği vatandaş tepkisine/geribildirime göre yeniden şekillendirilmesi elzem olan kamu politikalarını irdelemek için yeterli enstrümanları sunamamaktadır. Kamu politikalarının etkilerinin tam olarak kavranabilmesi için daha kapsamlı ve analitik bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu nedenle kamu politikalarının şekillendirilmesinde davranışsal kamu maliyesinden yararlanılmaktadır (Kling, 2011, s. 40).

Yerleşik kamu maliyesi teorisi, rasyonalite ve tüketici egemenliği varsayımları üzerine şekillenmektedir (McCaffery ve Slemrod, 2004). Davranışsal kamu maliyesi yerleşik kamu maliyesi yaklaşımının rasyonellik varsayımını sezgisel stratejiler ve eğilimlerle esnetmeyi önermektedir. Sezgisel stratejilerin irdelenmesi ancak deneysel analizlerin kamu maliyesi teorisine entegre edilmesi ile olanaklıdır. Davranışsal iktisadın deneysel vargıları sayesinde insanların nasıl düşündüklerini, nasıl karar verdiklerini, gerçek hayatta nasıl davrandıklarını vb. hesaba katmak ve bu minvalde vatandaş etkileşimli yeni kamusal finansman modelleri geliştirmek olanaklı hale dönüşecektir (Bernheim ve Rangel, 2005).

Davranışsal iktisat rasyonalite varsayımına benzer şekilde tüketici egemenliği prensibini de sorgulamaktadır. Nesiller ve zamanlar arası ödünleşimlerin analize dahil edilmesi standart egemenlik prensibini aşındırmaktadır. İnsanların tercihlerini sadece şimdiki zaman odaklı değil zamanlar arası kısıtlar çerçevesinde yaptıkları öngörüldüğünde, çeşitli tutarsızlıkların gözlemlenmesi olasıdır. Ek olarak bireylerin fayda-maliyet analizinde zamansal yanlılıklar tecrübe etmesi diğer bir ifadeyle sadece kısa dönemli faydaları ve uzun dönemli maliyetleri değerlendirmeye dahil etmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu durum pek çok insanın geleceğe yönelik tercihleri belirlerken hesaplama hatası yapmalarına neden olmaktadır. Hiperbolik indirgeme metodu aktarılan zamanlar arası tutarsızlığı aşmak için geliştirmiş önemli bir davranışsal yöntem olarak dikkat çekmektedir (McCaffery ve Slemrod, 2004, s. 12).

Toplumsal refahı maksimum kılmak için uygulanması gereken kamu maliyesi politikaları ancak bireylerin tutum ve davranışları çözümlenerek tasarlanabilir. Ancak bu çözümlenmenin katı varsayımlar ile bireyleri nesneleştiren yerleşik ekonomik teorinin savları çerçevesinde gerçekleştirilmesi oldukça zordur (Loewenstein ve Thaler, 1989). Yerleşik yaklaşımda ısrar

edilmesi piyasa başarısızlıklarının ortadan kaldırılmasına, sosyal refahın geliştirici fırsatların yadsınmasına, politik amaçların sorgulanmasına ve hızlı strateji geliştirilmesine engel olmaktadır. Bu nedenle özellikle son yıllarda davranışsal eğilimleri dikkate alarak kamu maliyesi teorisini güncellemek için önemli çabalar sarf edilmektedir (Kling, 2011, s. 41). Pek çok araştırmacı kamu politikalarının hedef uyumluluğunu irdelemek için davranışsal iktisat teorisinin daha faydalı araçlar sunduğunu düşünmektedir (Krishna ve Slemrod, 2003).

Kamu maliyesi teorisinin merkezinde sosyal refah yer almaktadır. Uygulanacak olan tüm politikaların temel amacı sosyal refahı arttırmaktır. Sosyal refah ise toplumda yaşayan bireylerin tercih ve seçimlerinin bir fonksiyonudur. Bu nedenle kamu maliyesi alanında bireysel seçim ve tercihleri değerlendirmeye oldukça elverişli bir yol olarak betimlenen davranışsal araçlara sıklıkla ihtiyaç duyulmaktadır. Sınırlı rasyonellik ve tersine seçim problemleri karar alma mekanizmasında sapmalar yaratarak sosyal refahı azaltan başlıca sorunlar olarak dikkat çekmektedir. Sınırlı rasyonel bireylerin tutum ve davranışları standart maksimizasyon kurgusu ile uyuşmadığı için refah iktisadi çerçevesinde geliştirilen tüm toplumsal optimizasyon hesaplamaları yanlışlanmaktadır (Kahneman ve diğerleri, 1997). Davranışsal eğilimler eşitlik-etkinlik ödünleşimi bağlamında tercih edilecek denge noktasının belirlenmesini oldukça güçleştirmektedir.

Sosyal refah maksimizasyonunun önündeki diğer bir engel de tersine seçim problemidir. Davranışsal eğilimler dikkate alındığında ise bilgi asimetrisinin her zaman piyasa etkisizliğine neden olmadığı görülmektedir. Bu tespit tersine seçimin yarattığı sosyal refah kayıplarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliği işaret etmektedir (Kling, 2011, s. 42-44). Aktarıldığı üzere davranışsal kamu maliyesi sınırlı rasyonellik ve tersine seçim problemlerini irdelemek için sunduğu alternatif metotlar ile toplumsal refahı arttırmak için pek çok fırsat sunmaktadır.

Kamu ekonomisi teorisinin odaklandığı diğer bir alan dışsallıklardır. Dışsallık, herhangi bir kişi veya firmanın diğer bir kişi veya firmanın refahını fiyat mekanizması dışında doğrudan etkilemesidir (Rosen ve Gayer, 2010, s. 73). Bir iktisadi birimin yaptığı seçimin ya da verdiği kararın toplumsal olarak etkin olmayan düzeyde mal/hizmet üretimine/tüketimine yol açması ve bu nedenle toplumsal refahı azaltması mümkündür. Dışsallıklarla mücadelede davranışsal eğilimlerin dikkate alınması alternatif içselleştirilme stratejilerinin geliştirilmesi bakımından önemli katkı sağlayacak nitelikte bir girişimdir. Bu şekilde toplumsal refah kaybını minimum düzeyde tutmak olanaklıdır (Kling, 2011, s. 47).

Kamusal mallar da dışsallıkların özel bir durumu olarak toplumsal refahı oldukça etkileyen bir bileşendir (Kling, 2011, s. 46). Yerleşik iktisat teorisi çerçevesinde dışlanamazlık özelliğinden

ötürü (diğer bir ifadeyle herkes kamusal mallardan yararlanma hakkına sahip olduğu için) tüm bireylerin bedavacı bir tutum sergileyerek kamusal malların finansmanına katılmak istemeyeceği/vergi ödemek istemeyeceği öngörölemektedir. Rasyonel bireyin fayda maksimizasyon güdüsü ile her zaman bedavacı davranması beklenmektedir.

Yukarıda aktarılan beklentinin başlıca nedeni kamusal malların finansmanı konusunda psikolojik faktörlerin göz ardı edilmesidir (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1139). Oysa ki davranışsal yaklaşım kamusal malların neden ve nasıl tüketildiğinin anlaşılması konusunda araştırmacılara oldukça faydalı araçlar sunmaktadır (Alm ve Jacobson, 2007, s. 130). Bireyler çeşitli sezgisel stratejiler ve eğilimler nedeni ile rasyonel hareket etmemeyi bilinçli olarak tercih edebilirler. Kamusal malların finansmanı açısından yaklaşıldığında bir bireyin kamusal malın finansmanına gönüllü olarak katılmak istemesi ya da hür iradesiyle vergi ödemeyi arzu etmesi mümkündür. Davranışsal iktisat bu tip tercihlerin analizini olanaklı kıldığı için kamu maliyesi alanında yapılacak irdellemeleri daha gerçekçi kılmaktadır. Kamusal malların bireysel gönüllü fonlama ile finanse edilebildiği ya da herhangi bir yaptırım tehdidi olmadan insanların vergi ödediği pek çok araştırmada gözlemlenmiştir (Bernheim ve Rangel, 2005; Andreoni, 2006; Diamond ve Vartiainen, 2007; Alm ve Jacobson, 2007).

Kamusal malların finansmanı konusundaki bu alternatif bulgular; vergi teorisinin de yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Modern vergi sistemlerindeki bozucu vergilerin ağırlığı vergilerin refah etkilerinin oldukça ayrıntılı irdelenmesini gerektirmektedir. Kamusal malın sağladığı fayda, harcanabilir gelirin azalmasının neden olduğu kayıp ve bozucu etkilerin aşındırdığı refah, toplumsal gönencin temel belirleyicileridir. Davranışsal iktisat bu üç alanda sunduğu alternatif çözümler ile sosyal refahı artırıcı vergi politikalarının kurgulanmasını kolaylaştırmaktadır (Congdon ve diğerleri, 2009, s. 375).

Uygulanan vergi politikaları sonucunda vergi ödeyen kesimle kamusal mallardan faydalanan kesimin farklılaşması aslında her alternatif vergi sisteminin aynı zamanda bir bölüşüm tercihi olduğunu işaret etmektedir. Bu nedenle modern kamu maliyesinin cevap aradığı en önemli sorularından biri “optimal bir vergi sisteminin nasıl kurulacağıdır”. Kling’e (2011) göre vergilemenin etkinlik ve eşitlik sonuçları davranışsal faktörlerle yakından ilişkilidir. Bu nedenle davranışsal iktisat tekniklerinin kamu maliyesi alanında kullanılması özellikle vergi politikalarının analiz edilmesi için oldukça faydalıdır. Davranışsal iktisat kullandığı alternatif teknikler ile sosyo-psikolojik faktörleri irdelemeye dahil ederek vergilemenin etkinlik ve eşitlik boyutlarına eşanlı vurgu yapmaktadır. Sonuç olarak davranışsal tekniklerini kamu idaresinin

vergi toplamasını kolaylaştıran ya da kamu harcamalarının finansmanı için alternatif gelir yolları araştıran kılavuz yöntemler olarak betimlemek de olanaklıdır.

Vergi sistemlerinin tasarımı sırasında toplumsal refah maksimizasyonu amacı ile üzerinde en fazla durulan konulardan biri tanesi de esnekliktir (Congdon ve diğerleri, 2009, s. 376). Yerleşik kamu maliyesi teorisi esnekliğin, vergi etkinliği ve yansımalarının önemli bir belirleyicisi olduğunu işaret etse de ilgili hususta yeterli analiz araçları sunmaz. Yerleşik perspektiften esneklik sadece davranışsal tepkinin basit bir parametrizasyonundan ibarettir. Oysa ki davranışsal iktisat, esnekliği belirleyen sosyo-psikolojik faktörlere önem atfettiği için daha ayrıntılı alternatif analizler yapılmasını olanaklı kılmaktadır (Congdon ve diğerleri, 2009, s. 376).

Kamu kesiminin temel amacı toplumsal refahı maksimum kılacak stratejileri kurgulamaktır. İlgili stratejiler çerçevesinde önce hedefler daha sonra ise bu hedeflere ulaşmak için uygun politikalar seçilmektedir (Kling, 2011, s. 52). Fayda-maliyet analizi politika seçim aşamasında kamu kesimi tarafından sıklıkla başvurulmuş bir teknik olarak öne çıkmaktadır. Bu analizlerin davranışsal kamu maliyesi çerçevesinde gerçekleştirilmesinin vargıları daha sağlıklı kılacağı öngörülmektedir (Kling, 2011, s. 53). Sosyo-psikolojik faktörler fayda ve maliyetlerin sübjektif değerlendirilmesi hususunda büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle davranışsal teknikleri kullanmadan yapılan fayda-maliyet analizleri gerçek durumu yansıtmaktan uzak olacaktır. Özellikle ahlaki riske ilişkin hususların kamu fayda-maliyet analizlerinde dikkat alınmaması uygulanabilir nitelikte olmayan proje ve politikaların hayata geçmesine yol açacaktır (Leicester ve diğerleri, 2012, s. 31).

Yukarıda farklı boyutları ile tartışıldığı üzere davranışsal yaklaşımın kamu maliyesi analizlerine entegre edilmesi toplumsal refahı arttırmak için pek çok farklı perspektif sunmaktadır. Davranışsal kamu maliyesi gün geçtikçe köklüleşmekte ve sistematik bir yapı kazanmaktadır. İşaret edilen gelişim davranışsal yaklaşımın kamu maliyesi teorisine katkısını arttırmakta ve gerçek dünyada kamu politikalarına verilecek tepkileri algılamak daha olası hale gelmektedir. Bu şekilde iktisadi davranışların bilişsel doğasını çözümlenmek ve kamu ekonomisi incelemelerinin dış geçerlilik performansını arttırmak mümkündür. Davranışsal yöntem, toplumsal refah araştırmaları üzerine inşa edilen kamu maliyesi alanında oldukça önemli katkılar verebilecek bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

Davranışsal kamu maliyesi alanında üretilen eserler irdelendiğinde davranışsal teknikleri kullanan kamu maliyesi çalışmalarının iki ana grup altında toplulaştığı görülmektedir. Bunlar mali yanılısama ve vergi uyumudur. Takip eden bölümlerde bu iki ana başlık ayrıntılı olarak irdelenecektir.

2.3.1.1. Mali Yanılsama

Politik ekonomi tarihi; mükelleflerin siyasi iktidara olan desteğinin vergi yükü artışı ile azaldığını; kamu harcama artışı ile ise arttığını işaret etmektedir. Bu nedenle demokratik yönetim anlayışının geçerli olduğu ülkelerde iktidara gelen otoritelerin önceliklerinden bir tanesi oy kaybını minimum kılacak vergi politikaları ve oy kazancını maksimum kılacak harcama politikaları belirlemektir (Nordhaus, 1975). Bu kapsamda yürütme organı tarafından siyasi hedeflerle uyumlu bir harcama/vergi politikası planlaması yapılmakta ve türevsel olarak gereksinim duyulan yasalar yetkili organlarca ihdas edilmektedir (Congdon ve diğerleri, 2009).

Ancak bahsedilen bu girift politikaların eşanlı uygulaması iktidarların önemli fonlama sorunlarını tecrübe etmesine neden olmaktadır. Vergilendirilebilir gelir üzerinden yapılan kesintiler mutlak anlamda eşit olmasına rağmen; kişiler vergi türüne özel bilişsel nedenlerle vergi yükünü farklı algılayabilmektedir (Sausgruber ve Tyran, 2005, s. 45). Schuknecht'e (2000) göre bu algı karmaşasının farkında olan politika yapıcılar ya kamu harcamalarını olduğundan daha yüksek göstermekte ya da vergi farkındalığının daha az olduğu dolaylı vergilere ağırlık vermektedir. Diğer bir ifadeyle mali yanılsama yaratmaktadırlar. Böylece vergi mükellefleri üzerine düşen vergi yükünün daha az olduğu izlenimine kapılmaktadır (Dollery ve Worthington, 1996). Vergi yükü doğrudan vergilere kaydırıldığında ise tam tersi bir durum ortaya çıkmakta; diğer bir ifadeyle mükellefler vergi yükünü olduğundan daha fazla algılamaktadır (Buchanan, 1967).

Vergi mükelleflerinin üzerine düşen vergi yükünün yüksek olduğunu hissetmesi, kamu maliyesi açısından büyük problemler yaratmaktadır. Vergi yüküne ilişkin kaygıların artması mükellefleri vergi kaçırma, vergiden kaçınma ya da daha fazla kamusal mal tüketmeye yöneltmektedir. Aşırı vergi yüküne ek olarak kamusal politikaların belirlenmesi sırasında yeterince söz sahibi olunmadığı düşüncesi ve eksik bilgi de kamusal malların aşırı tüketilmesinin temel nedenleri arasındadır. Davranışsal iktisat yaklaşımı bu tip sosyal refahı azaltıcı tercihlerin önüne geçilmesinde oldukça etkili araçlar sunmaktadır. Pek çok siyasi otorite bilinçli ya da bilinçsiz şekilde mükelleflerin sosyo-psikolojik yönelimlerini dikkate alarak hem uyguladığı politikaların işlerliğini arttırmaya hem de kendi popülaritesini düşürmemeye çalışmaktadır (Congdon ve diğerleri, 2011).

Mükelleflerin malul olduğu algı yanılsamasının temel nedeni kamu sektörü faaliyetlerine ilişkin olarak sahip oldukları kısıtlı bilgidir. Seçmenler ile politika yapıcılar arasındaki bilgi asimetrisi tercih sürecinin manipüle edilmesini olanaklı kılmaktadır (Oates, 1988, s. 66). Kamusal mal ve hizmetlerin sunumu konusunda devlet karşısında eksik bilgiye sahip olan vergi mükellefleri işlem

maliyetleri nedeni ile kamusal politikalar hakkında bilgi edinmek için gereken çabayı göstermemektedir (Downs, 1957). Bilgi edinmenin getireceği ekonomik, sosyal ve psikolojik yüklerle katlanmak istemeyen mükellefler zaman zaman bilinçli olarak aldatılmaya göz yummaktadır. Buchanan'ın (1967, s. 126) da işaret ettiği üzere eksik bilgiye sahip bireylerin belirsizlik altında seçenekleri hatalı kavramsallaştırması oldukça olasıdır. Bilgi asimetrisinden kaynaklanan mali yanılsamanın kökeninde mali parametrelerin sistematik olarak yanlış algılanması yatmaktadır.

İktisat camiasında ilk defa Amilcare Puviani tarafından 1903 yılında gündeme getirilen mali yanılsamanın tespit edilmesi ve ölçülmesi oldukça zordur. Oates'e (1988, s. 66) göre mali yanılsamanın kökeninde vergi sisteminin karmaşıklığı, vergi sistemlerinin gelir esnekliği, borç yanılsaması ve sinek kağıdı etkisi gibi farklı etkenler mevcuttur:

a) *Vergi sistemlerinin karmaşıklığı*: Bir vergi sisteminin yapısı; mükelleflerinin vergiye karşı geliştirdikleri tepkileri farklılaştırmaktadır (Enrick, 1963). Vergi sistemlerinin karmaşılaşmasına paralel olarak devlet bütçesi genişlemekte; bu genişleme ise sınırlı rasyonel mükelleflerinin vergi yükünü doğru şekilde hesaplayamamalarına neden olmaktadır (Oates, 1988). Basit, anlaşılır ve şeffaf vergi sistemleri karşısında vergiye daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaşan vergi mükellefleri vergi sistemleri karmaşık bir hal aldığıında vergilere ön yargı ile yaklaşmakta ve vergi kaçırma, vergiden kaçınma vb. yollara başvurmaktadır (Peek ve Wilcox, 1984).

b) *Vergi sistemlerinin gelir esnekliği*: Bir vergi sisteminin birim gelir esnekliğine sahip olması durumunda konjonktür dalgalanması sonucu ortaya çıkacak olan kişisel gelir artışının, vergisel yükümlülüğü aynı oranda arttırması beklenmektedir. Fakat vergi sisteminin gelir esnekliğinin birim düzeyden büyük olması durumunda artan oranlı bir tarife vergi gelirinin matrahtan daha çok artmasına neden olmaktadır. Ancak vergi sisteminin kompleks yapısı mükelleflerin bu değişikliklerin ayırdına varmasına engel olmakta ve mali yanılsama gözlemlenmektedir (Heyndels ve Smolders, 1994).

c) *Borç yanılsaması*: Kamu harcamalarının finansmanı konusunda politika yapıcıların vergilerle veya borçlanma ile kaynak sağlaması aşamasında karşılaşılan bir durumdur. Standart ekonomik bakış açısıyla yapılan analizlere göre vergi mükelleflerinin rasyonel ve tam bilgiye sahip olduğu varsayımı altında mükelleflerinin kamu harcamalarının finansmanı konusunda vergilerle borçlanmayı eş değer kabul edeceği öngörülmektedir (Buchanan, 1967). Fakat davranışsal iktisat perspektifinden sınırlı rasyonel bireyler uyarlayıcı beklentiler içerisine girerek (geçmiş dönem tutarsızlıklarını göz önünde bulundurarak) borç yanılsaması ile karşı karşıya kalabilmektedir (Dollery ve Worthington, 1996).

d) *Sinek kağıdı etkisi*: Bu etkiye göre kamu harcamalarının finansmanında kullanılan bağış, yardım vb. vergi dışı gelirler kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Dougan ve Kenyon, 1988, s. 286). Bu nedenle politika yapıcılar genellikle bütçe içerisinde bu tip kaynakları gizleme eğilimindedir (Marshall, 1989). Rasyonel ve tam bilgiye sahip bireyler için kamu harcamalarının finansmanı için vergi gelirlerinin ya da bağış/yardımların kullanılmasının herhangi bir farkı yoktur (Bradford ve Oates, 1971). Fakat davranışsal pespektiften insanların asimetric bilgiye sahip olmaları ve her zaman rasyonel hareket etmemeleri nedeniyle bağış ve yardımlarla finanse edilen kamu harcamalarının maliyetini hatalı algılayıp kamu harcamalarının artmasına yol açmaları mümkündür (Dollery ve Worthington, 1996, s. 274).

Mükelleflerin kamusal hizmetlerin gerçek maliyetlerinin farkında olması mevcut iktidarların oy kaybetmesi olasılığını arttırmaktadır. Bu nedenle siyasiler genellikle bu maliyetleri olabildiğince gizlemek için çaba harcamaktadır. Yukarıda Oates tarafından işaret edildiği üzere mükelleflerinin vergi yükü algısını etkilemenin en kolay yolu farklı vergi sistemlerini/türlerini kullanarak vergilemeyi çerçevelemektedir (Sausgruber ve Tyran, 2005, s. 45). Bu minvalde siyasiler tarafından sıklıkla tercih edilen yol, dolaylı vergileri kullanarak mükelleflerin vergi farkındalığını azaltmak ve mali yanılısına yaratmaktır. Günümüzde yaygın şekilde kullanılan dolaylı vergilerin popülaritesinin temel nedenlerinden biri bu iradedir. Doğrudan vergilerin; vergi adaleti açısından daha etkin olduğu bilinmesine rağmen dolaylı vergi ağırlıklı bir kamu gelir sisteminin tasarlanmasının temel nedeni mükelleflerin vergi algısının törpülenerek vergi farkındalıklarının azaltılmasıdır. Yerleşik iktisadi analiz teknikleri bu tip algı yanılısalarının irdelenmesini olanaklı kılan araçlar sunmamaktadır. Bu nedenle ilgili alanda davranışsal iktisat yaklaşımı öne çıkmaktadır. Alandaki ilişkili uygulamaların detayları tez çalışmasının 3. bölümünde literatür taraması kısmında ayrıntıları ile aktarılacaktır.

2.3.1.2. Vergi Uyumu

Kurgulanan vergi politikalarının öngörüldüğü şekilde uygulanamaması vergi adaletini bozarak sosyal refahın azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle toplumsal gönencin arttırılması amaçlı olarak tasarlanan vergi uyumu incelemeleri kamu maliyesi teorisinin en önemli irdeme alanlarından biri haline gelmiştir.

Temel kamu geliri niteliğindeki vergilere karşı gelişen direncin ortadan kaldırılması politika yapıcılar için büyük önem teşkil etmektedir. Kamu ekonomisi teorisi içerisinde vergilerin en temel işlevlerinden biri kamusal malların finansmanıdır. Kamusal malların finansmanına katılım birbiriyle ilişkili pek çok faktörden eşanlı olarak etkilenmektedir (Ostrom, 2000). Yerleşik iktisat

yaklaşımı bireylerin gönüllü olarak kamusal malların finansmanına katılmayacaklarını; diğer bir ifadeyle bireylerin bedavacı davranacaklarını öne sürmektedir (McCaffery ve Slemrod, 2004).

Davranışsal iktisatçılar ise yerleşik ekonomik teorinin kamusal mal katılım analizleri için yetkin araçlar sunmadığını savunmaktadır (Loewenstein ve Thaler, 1989). Çünkü gündelik hayatta herhangi bir zorunluluğu bulunmadığı halde kamusal malların finansmanına gönüllü olarak katılan pek çok insana rastlamak mümkündür. Davranışlar yöntemleri tercih eden araştırmacılara göre bu insanları katılıma motive eden temel etkenler psikolojik farkındalıktır (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1139). Davranışsal iktisat yaklaşımına göre insanlar her zaman olasılık hesapları yapmaz; sıklıkla buluşsal yöntem ve eğilimler doğrultusunda hareket etmektedir. Bu şartlar altında iktisadi ajanların tatmin amacıyla kamusal malların finansmanına gönüllü olarak katılmaları olasıdır³⁴ (Korobkin ve Ulen, 2000, s. 1140-1141).

Vergi uyumu alanındaki çalışmalar 1970'lerden itibaren yerleşik iktisat teorisi kapsamında gelişmiştir. İlgili çerçevede ajanların karşısına iki seçenek çıkmaktadır. Bunlardan ilki kanuni vergi yüküne katlanmaktır. İkinci seçenek ise kanunlara uyulduğu takdirde ortaya çıkması beklenen vergi yükünü azaltmaktır. Alanda karar alma mekanizmasının bu iki alternatifi nasıl değerlediğine dair pek çok çalışma yapılmıştır. Bahsi geçen çalışmalar temel olarak ASY modeli ve çeşitlenmeleri kullanılarak kurgulanmıştır (Allingham ve Sandmo, 1972; Yitzhaki, 1974).

ASY modeli standart fayda teorisi üzerine şekillenmektedir. Bu model çerçevesinde mükellef yakalanma olasılığı ve ceza miktarına ilişkin bir değerlendirme yaptıktan sonra vergi kaçırma/kaçırmama kararını vermektedir. Ayrıca modelin gelişmiş versiyonlarında vergi kaçırma/ödeme kararları üzerinde vergi oranlarının ve mükelleflerinin risk algısının etkileri de irdelenmektedir (Chorvat, 2006). Ancak aktarılan modelde sosyo-psikolojik faktörlerin analize dahil edilmemesi pratikte gözlemlenen pek çok mükellef davranışının çözümlenmesine olanak vermemektedir.

Yerleşik teori çerçevesinde yeterince açıklanamayan vergi uyum davranışı Kahneman ve Tversky tarafından geliştirilen "beklenti teorisi" bağlamında alternatif bir perspektiften irdelenmektedir. Kahneman ve Tversky'e (1979) göre vergiden kaçınma durumundan bağımsız olarak tanımlanan bir referans noktası vergi kaçırmanın çekiciliğini azaltmaktadır. Beklenti teorisi çerçevesinde bireyler için kaybetmemek her zaman kazanmaktan daha önemlidir. Bu nedenle mükellefler yakalanmanın getireceği negatif faydayı; vergiden kaçınmanın sağlayacağı mutlak düzeyde eşit bir faydadan daha büyük değerleyecektir. İlgili çerçevede vergi idaresinin referans noktalarını

³⁴ Örneğin Alm ve diğerlerine göre (1993) göre vergilerin vatandaşların arzu ettiği kamu harcamalarına özgülmesi vergi ödeme istekliliğini arttırmaktadır.

vergi uyumunu artıracak şekilde manipüle etmesi mümkündür (Leicester ve diğerleri, 2012, s. 84). Elffers ve Hessing'e (1997) göre bu manipülasyon için en iyi yöntem gelişmiş vergi ödemeleri (advanced tax payments) kullanmaktır. Bu yöntemde vergi mükellefleri önce zorunlu bir ön ödeme yapmaktadır. Dönem sonunda gerçek vergi yükümlülüğü hesaplandığında ise mükelleften aradaki farkı ödemesi beklenmektedir. Eğer nihai yükümlülük ön ödemeden az olarak hesaplanırsa başlangıçta fazla ödenen kısım vergi idaresi tarafından mükellefe iade edilmektedir. Bu yöntemin referans noktalarını farklılaştırarak bir sonraki vergileme döneminde mükelleflerin vergi uyumunu arttıracakları öne sürülmektedir.

Vergi uyumunu davranışsal iktisat teknikleri ile irdeleyen ilk eser Friedland ve diğerleri tarafından 1978 yılında yayınlanmıştır (Alm, 2010). Yazarlar yaptıkları deneysel analiz sonucunda vergi oranı, vergi cezaları, kamusal malların sunumu, sosyal normlar, adalet algısı vb. pek çok faktörün vergi uyum kararı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Deneysel yöntemlerin vergi uyumu analizlerinde kullanılmaya başlanması ile birlikte uzun dönemli davranışsal etkilerin anlaşılması kolaylaşmıştır. İlgili çerçevede kullanılan teknikler vergi uyumu ile sosyo-psikolojik faktörler arasındaki bağı analiz etmeyi olanaklı kılmıştır (Leicester ve diğerleri, 2012, s. 81). Bu doğrultuda 1980'li yıllarda alanda vergi davranışının ekonomik psikolojisine yoğunlaşan çalışmaların sayısı giderek artış göstermiştir (Kirchler, 2007). Yaniv (1999), Bernasconi ve Zanardi (2004), Dhami ve al-Nowaihi (2007) vb. pek çok yazar davranışsal faktörleri vergi uyumu analizlerine dahil etmişlerdir.

Davranışsal yaklaşım çerçevesinde yapılan vergi uyumu analizlerinde cevap aranan diğer bir soru da "vergi boşluğunun nasıl azaltılabileceğidir". Beklenen vergi hasılatı ile elde edilen vergi hasılatı arasındaki fark olarak nitelenebilecek vergi boşluğunun nedeni; yasal bir yol olan vergiden kaçınma olabileceği gibi, yasal olmayan bir yöntem olan vergi kaçırma da olabilmektedir (Leicester ve diğerleri, 2012, s. 81). Pek çok davranışsal iktisatçı vergisel düzenlemeler yapılırken sosyo-psikolojik faktörlerin dikkate alınmasının vergi boşluğunun azalmasını sağlayabileceğini öne sürmektedir. Bireyin salt rasyonel hareket etmediği kabul edildiğinde ASY modelinde olduğu gibi sadece cezalar, denetim vb. ekonomik faktörlerle vergi boşluğunu azaltmak olanaksızlaşmaktadır (Barone ve Mocetti, 2011).

Vergi boşluğunun diğer bir nedeni de vergi sistemlerinin girift yapısıdır. Vergi sistemlerinin karmaşık yapısı zaman zaman vergi mükelleflerine vergi idaresi karşısında bilgi anlamında avantaj sağlayarak vergi uyumsuzluğunun artmasına yol açabilmektedir (Leicester ve diğerleri, 2012, s. 83). Ayrıca sistemin kaotik formu hesaplama hatalarına yol açarak mükelleflerin üzerlerine düşen vergi yükümlülüğünü tam olarak yerine getirememelerine de yol açabilmektedir.

Alm'ın (2010, s. 646) da belirttiği gibi yukarıda aktarılan problemlerin çözümlenebilmesi için psikolojik maliyetler, sosyal gelenekler, içsel motivasyon vb. sosyo-psikolojik faktörlerin de vergi uyum analizine dahil edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle davranışsal yaklaşımı benimseyen bilim insanları ürettikleri eserlerde vergi uyumu üzerinde ekonomik belirleyicilere ek olarak; bilgi-kavrayış, sosyal normlar ve adalet duygusu³⁵ benzeri sosyo-psikolojik etkenleri dikkate almaktadırlar. Alm (2010) ilgili çerçevede özellikle sosyal normların vergi istekliliğini artırma konusunda büyük önem taşıdığını ifade etmektedir.

Son tahlilde yukarıda aktarılan tüm etkenlerin davranışsal kamu maliyesi yaklaşımı çerçevesinde irdelenmesi vergi uyumu analizlerinin daha tatmin edici (gündelik hayatı yansıtan) vargılar türetmesini sağlayacaktır (Alm ve diğerleri, 1993, s. 22). Alandaki ilişkili uygulamalar tez çalışmasının 3. bölümünde ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

2.4. GENEL DEĞERLENDİRME

Yerleşik iktisat teorisi analizlerini insanların rasyonel olduğu varsayımı üzerine şekillendirmektedir. Ancak gündelik hayatta tecrübe edilen sistematik hatalar nedeniyle bu varsayım gerçekçi değildir. Bu nedenle gözlemlenen çıktılar her zaman iktisadi öngörü ve varsayımlarla örtüşmemektedir. 1950'li yıllardan itibaren yaygınlaşan davranışsal iktisat disiplininin temel hedefi işaret edilen dış geçerlilik problemini ortadan kaldırmaktadır. Davranışsal iktisatçılar karar alma analizine ön yargılar, hatalar, sapmalar, vb. unsurları dahil ederek gerçek yaşamda karşılaşılan tercihleri çözümlemeye çabalamaktadır.

Davranışsal iktisat yaklaşımı yukarıda aktarılan unsurları irdelemek için temelde deneysel ve yarı-deneysel yöntemler kullanılmaktadır. İşaret edilen deneysel yöntemler kamu maliyesi teorisi için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Mükellef karar ve davranışlarının başat bir pozisyona sahip olduğu kamu ekonomisi araştırmalarında sosyo-psikolojik etkenleri gözeten deneysel metotlar giderek daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu çerçevede tez çalışmasının son bölümünde aktarılacak olan vergi algısı odaklı görgül uygulama davranışsal yaklaşım perspektifinden kurgulanmıştır.

³⁵ Örneğin Tyler ve diğerleri (1989), mükellefler arasında devletin vatandaşlara karşı tutumunun adil olduğu algısı yaygınlaştığında vergi uyumunun arttığını gözlemlemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE UYGULAMASI

3.1. GİRİŞ

Önceki bölümlerde vurgulandığı üzere vergi uyumunu irdeleyen çalışmaları, caydırıcılık odaklı araştırmalar (standart yaklaşım) ve davranış odaklı araştırmalar (davranışsal yaklaşım) olmak üzere iki ana grup altında toplulaştırmak mümkündür. Bu iki yaklaşım hem metodolojik araçları hem de teorik vargıları nedeniyle ayrıışmaktadır. Alandaki kurucu yaklaşım olan caydırıcılık odaklı standart model çerçevesinde kurgulanan görgül çalışmalarda veri toplamak amacıyla genellikle anketler kullanılmaktadır. Anket yöntemi sunduğu ölçme kolaylıkları nedeni ile pek çok araştırmacı tarafından tercih edilmektedir. Ancak bu metot kapsamında elde edilen beyanların doğruluğunu belirlemek olanaklı değildir. Verilen cevapların fiili davranışlar ile tutarlılığı sorgulanır niteliktedir. Katılımcıların cevapları, sorulan hususa dair gerçek tutumdan ziyade ilgili konuya ilişkin algıları yansıtmaktadır (Abeele, 1988).

Aktarılan aksaklığın (algı ve davranış arasındaki ayrışmanın) yarattığı ölçme ve değerlendirme problemlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan ve geç dönemde popülerleşen davranışsal vergi uyumu araştırmalarında ise daha farklı görgül yöntemlere başvurulmaktadır. Bu çerçevede çeşitli nitelikte (hipotetik, hipotetik olmayan, deneysel, yarı-deneysel, alan, vb.) ayrıksı ölçme ve değerlendirme tekniklerinden faydalanılmaktadır. Bu tekniklerin ortak amacı senaryo odaklı bir araç türeterek katılımcının fiili davranışlarını gözlemlemektir (Cummings ve diğerleri, 2004; Russo, 2013; Weber ve diğerleri, 2014). Çünkü davranışsal perspektiften salt olarak bireylerin görüşlerini/algılarını inceleyerek vergi uyum dinamiklerini çözümlmek olanaklı değildir. Davranışsal iktisatçılara göre vergi uyum sorunsalı ancak ve ancak edimsel faaliyetlere odaklanarak irdelenebilir (Yaniv, 1999; Congdon ve diğerleri, 2009; Barone ve Mocetti, 2011; Pickhard ve Prinz, 2014)

Tez çalışması kapsamında vergi uyum araştırmalarında başvuru farklı yaklaşımların (standart ve davranışsal) analiz yetkinliğini karşılaştırmak amacıyla melez nitelikte özgün bir görgül uygulama kurgulanmıştır. Tezin son bölümünde tasarlanan uygulamanın sonuçları aktarılmaktadır. Bu şekilde çalışmanın önceki kısımlarında sunulan irdemelerin derinleştirilmesi hedeflenmektedir.

Melez nitelikteki uygulama iki farklı vergi uyumu yaklaşımını eşanlı olarak araştırmayı ve karşılaştırmayı olanaklı hale getirecek şekilde kurgulanmıştır. Uygulama çerçevesinde katılımcıların vergiye karşı tutum ve davranışlarını görgül olarak değerlendirmek amacıyla sorulan soruları iki grup altında toplulaştırmak mümkündür.

Birinci gruptaki sorular, uyum araştırmalarında standart model olarak kabul edilen caydırıcılık yaklaşımının analiz yetkinliğini irdelemek amacıyla hazırlanmış salt beyana dayalı sorulardır. Uygulamanın standart yaklaşım çerçevesinde şekillendirilen bu kısmı için Zenginobuz ve diğerlerinin (2010) “Vergi, Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları” başlıklı araştırmasının vergi uyumu odaklı bölümlerinden yararlanılmıştır. İlişkili bileşenler tez çalışmasının kurgusu doğrultusunda güncellenerek uygulamanın “Sorular 2” kısmına eklenmiştir. İlgili kısım için bu çalışmadan faydalanılmasının temel nedeni gerek kapsam gerekse içerik itibarı ile Türkiye için üretilen en nitelikli güncel eser olmasıdır.

İkinci gruptaki sorular ise uyum irdelemelerinde davranışsal yaklaşımın analiz yetkinliğini sınamak amaçlı hazırlanmış kurgu odaklı sorulardır. Uygulamanın davranışsal yaklaşım odaklı bu kısmı için Zhang ve diğerlerinin (2016) ““Willing to Pay?” Tax Compliance in Britain and Italy” başlıklı çalışmada İngiltere ve İtalya’daki vergi uyumunu ölçmek için geliştirdikleri yöntem esas alınmıştır. İlişkili bileşenler Türk vergi sistemine uyarlanarak uygulamanın “Sorular 3” kısmına eklenmiştir. Aktarılan esere odaklanılmasının temel nedeni kurguya dayalı ölçmeyi olanaklı kılan öncü ve özgün bir tasarım sunmasıdır³⁶. İlgili kısma ilişkin detaylar ilerleyen bölümlerde aktarılacaktır.

Tez çalışması için oluşturulan uygulama kurgusu, taşıdığı melez karakter nedeniyle özgün niteliktedir. Yazında, standart ve davranışsal yaklaşımları bu tezde aktarılan görgül çerçevede eşanlı olarak bir araya getiren bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Tez çalışması kapsamında kuramsal varguların uyumluluğunu sınamak amacı ile iki farklı yaklaşıma özgülünen metodolojik araçlar eklenmiştir. Bahsedilen irdelemenin vergi uyum yazını için katkı yaratacağı öngörülmektedir.

³⁶Bahsedilen eser Avrupa Araştırma Konseyi tarafından Avrupa Birliği’nin 7. Çerçeve Programı kapsamında desteklenen geniş kapsamlı bir projenin ürünüdür.

3.2. VERGİ UYUMUNA İLİŞKİN YAZIN TARAMASI

Vergi uyumu ile ilgili çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Vergileme gibi insan davranışlarının belirleyici olduğu bir alanda tespitin yapılmasının güçlüğü vergi uyum araştırmalarında farklı yöntemlere başvurulmasına neden olmuştur. Bu yöntemler arasında öne çıkanlar anketler, resmi veri taraması, laboratuvar deneyleri, mikro-ekonometrik modeller, alan deneyleri ve ajan modelleridir. Tez çalışmasının bu bölümünde standart ve davranışsal yaklaşım kapsamında öne çıkan görgül irdelemeler taranacaktır. Standart yaklaşım kapsamındaki görgül araştırmalarda sıklıkla anketler ve mikro-ekonometrik metotlar tercih edilirken; davranışsal perspektifi kullanan çalışmalar senaryo odaklı deneysel tasarım, model ve mekanizmalar üzerine kurgulanmaktadır. Alandaki literatür oldukça geniş olduğu için burada aktarılan yazın taramasında öncelikli olarak tezin uygulama bölümünde analiz edilen vergi uyum faktörlerine odaklanılacaktır.

3.2.1. Standart Yaklaşım Kapsamındaki Görgül Araştırmalar

Vogel (1974), vergi mükelleflerinin algı ve tutumlarını ölçmek amacıyla 1796 İsveç vergi mükellefine anket uygulamıştır. Yapılan analiz sonucunda kadınların erkeklere, yaşlıların ise gençlere kıyasla vergi uyumunun daha yüksek olduğu görülmüştür.

Song ve Yarbrough (1978), vergi mükelleflerinin vergiye karşı tutumunu ölçmek amacıyla ABD’de 640 haneye anket uygulamıştır. Yazarlar vergi mükelleflerinin %21’inin vergi ahlakının düşük olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca gelir, eğitim ve medeni durum ile vergi ahlakı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmesine rağmen yaş, cinsiyet, din ve devlete bağlılık ile vergi ahlakı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.

Lewis (1979), İngiltere’de 200 vergi mükellefine anket ve mülakat uygulamıştır. Anket sonucunda katılımcıların önemli bir kısmı büyük ölçekli vergi kaçakçılığının, cezalandırılması gereken hatalı bir davranış olduğunu; ancak küçük ölçekli vergi kaçakçılığının, hoşgörü ile karşılanabileceğini ifade etmiştir. Katılımcılara göre vergi oranlarının azalması kaçırılan vergi miktarını azaltmamaktadır. Yazar, araştırmasının sonucunda gelir vergisine olan bakış açısının elde edilen gelir miktarına bağlı olduğu vargısına ulaşmıştır.

Dean ve diğerleri (1980), gelir vergisine karşı algı, tutum ve davranışları ölçmek amacıyla İskoçyalı 424 öğrenciye anket uygulamışlardır. Yapılan analizde yakalanma ihtimalinin yüksek olması durumunda vergi kaçakçılığının azalacağı değerlendirilmiştir. Ek olarak, aynı veri setini

kullanan Keenan ve Dean (1980) katılımcıların vergi uyumu hususunda en fazla adalet ve eşitlik kavramlarına önem atfettiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca gençlerin yaşlılara; kadınların ise erkeklere nispetle vergi kaçakçılığını daha hoş gördükleri vargısına ulaşılmıştır.

Tittle (1980), ABD’de 1993 kişi ile gerçekleştirdiği mülakatlar sonucunda vergi kaçakçılığını önlemek için hukuki olmayan yaptırımların³⁷ cezai yaptırımlardan daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Aynı veri setini kullanarak daha kapsamlı bir analiz gerçekleştiren Richards ve Tittle (1981) ise kadınların erkeklere nispetle vergi kaçakçılığını daha ahlaka aykırı bulduğunu gözlemlemişlerdir. Ek olarak erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla risk aldığı ve suç işlediklerinde karşılaşılabilecekleri cezai yaptırımlar hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları belirlenmiştir.

Scott ve Grasmick (1981)³⁸, ABD’de 329 kişi ile mülakat gerçekleştirerek vergi uyum dinamiklerini araştırmışlardır. Çalışmada toplumsal değerlerin, cezai yaptırımların ve ahlaki kaygıların vergi uyumunu pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Clotfelter (1983), IRS tarafından sağlanan “Vergi Mükellefi Uyum Ölçüm Programı (Taxpayer Compliance Measurement Program³⁹/TCMP)” veri setini kullanarak bir regresyon analizi gerçekleştirmiştir. 1969 yılına ait TCMP verilerini kullanarak 47000 vergi mükellefinin bilgileri üzerinden analiz yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre vergi oranı ve gelir arttıkça vergi kaçırma eğilimi artmaktadır. Çalışmaya göre orta yaş grubundakiler, genç ve ileri yaştakilere göre daha az vergi kaçırma eğilimi sergilemektedir. Ayrıca araştırmada marjinal vergi oranı ile gelir düzeyi arasında yüksek korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Cox (1984), 1979 yılı TCMP verilerini kullanarak analizini gerçekleştirmiştir. 1979 yılı veri seti 55000 vergi mükellefini kapsamaktadır. Çalışmanın amacı ekonomik faktörlerin vergi uyumuna etkisini ölçmektir. Herhangi bir istatistiksel analiz yapılmamıştır. Yazara göre orta gelir grubunda yer alanlar arasında vergi kaçakçılığı, düşük ve yüksek gelir grubunda yer alanlara kıyasla daha fazladır. Bu durum araştırmacı tarafından Cox paradoksu olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca çalışma sonucunda vergi oranı ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

³⁷ Hukuki olmayan yaptırımlar arasında toplumsal ayıplanma-kınanma, vicdan azabı, vb. sayılabilir.

³⁸ Çalışmanın daha gelişmiş bir sürümü için bakınız Grasmick ve Scott (1982).

³⁹ Vergi Mükellefi Uyum Ölçüm Programı, 1963-1984 yılları arasında ABD vergi mükelleflerinin beyannamelerinin vergi denetim elemanları tarafından incelenmesi ile oluşturulmuş bir veri setidir. Veri setinin oluşturulmasının temel amacı vergi uyumsuzluklarının ortaya çıkma nedenini tespit edecek bir yöntem geliştirmek ve böylece vergi uyumsuzluğunu azaltmaktır. TCMP verisi kullanarak vergi uyumsuzluğunun nedenlerini irdeleyen araştırmacılar arasında öne çıkanlar Clotfelter (1983), Slemrod (1985b), Dubin ve Wilde (1988) ile Kamdar’dır (1995).

Wallschutzky (1984), vergi kaçırma girişimlerinin dinamiklerini çözümlmek amacıyla Avustralya'da 420 vergi mükellefine anket uygulamıştır. Çalışma sonucunda varsılların yoksullara, yaşlıların gençlere, serbest meslek erbaplarının ücretlilere, ülke dışında doğanların ülkede doğanlara kıyasla vergi kaçırma daha eğilimli olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak, mükellefleri, vergi kaçırma yönlendiren en önemli nedenler arasında adaletsiz vergi sistemini ve yüksek vergi oranlarını değerlendirmiştir.

Geeroms ve Wilmots (1985), vergi uyum analizi yapmak amacıyla Belçika'da 311 katılımcıya anket uygulamıştır. Yapılan analiz sonucunda vergi oranı, vergi cezası ve vergi uyumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ek olarak çalışmada, yüksek düzeyde vergi kaçakçılığı gerçekleştirildiği yönünde oluşan toplumsal algının dürüst mükellefleri de vergi kaçırma sevk ettiği değerlendirilmiştir.

Slemrod (1985a), IRS bilgi havuzundaki 23111 vergi beyannamesinden türetilen veriler ile regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Yapılan analizde vergi uyumu ile vergi oranı, yaş, vergi kaçırma ve medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Elffers ve diğerleri (1987), 155 Hollanda vergi mükellefi ile mülakat gerçekleştirmiş; ek olarak bu kişilere ait vergi beyannamelerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda mükellef yanıtları ile gerçek hayatta sergilenen vergi uyum davranışlarının örtüşmediği gözlemlenmiştir. Hessing, Elffers ve Weigel (1988) bu ayrışmanın vergi denetim elemanlarının hatalarından ve soruların yanlış kodlanmasından kaynaklanabileceğini işaret etmiştir.

Porcano (1988), ABD'de 142 kişiye anket uygulamıştır. Yazar çalışma sonucunda gelirin kaynağının, cinsiyetin ve adalet algısının vergi uyumunun temel belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Crane ve Nourzad (1990), ABD'de 123 vergi mükellefinin beyannamelerini inceleyerek marjinal vergi oranı ile vergi kaçakçılığı arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda vergi oranı ve gelir arttıkça vergi kaçırma eğiliminin yükseldiği tespit edilmiştir. Ek olarak evlilerin bekârlara kıyasla daha fazla vergi kaçırdıkları gözlemlenmiştir.

Feinstein (1991), ekonometrik analizinde 1982 ve 1985 yılı TCMP verileri ile 5317 adet vergi beyannamesini irdelemiştir. Çalışmanın görgül kısmında vergi idaresinin verileri ile bireysel veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yazar araştırma sonucunda marjinal vergi oranı artışının vergi kaçırma eğilimini azalttığını gözlemiştir. Gelirin ise vergi kaçırma eğilimi ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi tespit edilmemiştir. Ek olarak çalışmada zirai ve ticari

kazanç elde edenler ile evlilerin (bekârlara kıyasla) vergi kaçırma eğilimlerinin; 65 yaş üstü mükelleflerin ise vergi uyumlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmiştir.

Carroll (1992), ABD’de 100 vergi mükellefi ile mülakat yaparak vergi uyum davranışını irdelemiştir. Çalışma sonucunda düşük gelir düzeyinin vergiye tabi gelirin eksik bildirilmesindeki ana faktör olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak mükelleflerin vergisel konularda uzmanlardan ziyade çevreden yardım aldığı belirlenmiştir. Çalışmaya göre mükelleflerin vergi kaçırmak amacıyla öncelikli olarak başvurduğu yol; giderleri olduğundan yüksek göstermektir.

Kinsey (1992), gerçekleştirdiği telefon mülakatlarında 1202 ABD vergi mükellefine geçmişte yaptığı ve gelecekte yapmayı planladığı vergi kaçırma girişimleri ile ilgili sorular yöneltmiştir. Çalışma sonuçlarına göre vergi mükelleflerinin doğrudan vergi idaresi ile ilişki içinde olması vergi kaçakçılığının azalmasına neden olmaktadır. Fakat aktarılan durumun diğer insanlar tarafından bilinmesi kişinin vergiye uyum kararını etkilememektedir.

Muter ve diğerleri (1993), Manisa’da 505 vergi mükellefinin vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarını bir anket aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda vergilerin kamu harcamalarının karşılığı olarak görülmesi durumunun vergi uyumunu arttırdığı; yüksek tutarlı vergi cezalarının vergi uyumunu azalttığı; gelir düzeyi farklılıklarının vergi kaçırmanın düzeyini etkilediği ve yüksek vergi yükünün vergi kaçakçılığını arttırdığı gözlemlenmiştir.

Scholz ve Pinney (1995), çalışmalarında ABD’de 445 vergi mükellefine uyguladıkları mülakatları ve 1984-1987 yılları arasındaki vergi beyannamelerini kullanarak bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda yüksek gelir grubunda yer alanların vergi kaçırma eğiliminin daha yüksek olduğu ve vergi mevzuatına ilişkin bilgi birikimi artışının algılanan denetim oranını düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Gerçek ve Yüce (1998), vergiye karşı algı, tutum ve davranışları analiz etmek amacıyla Muter ve diğerlerine (1993) benzer şekilde Bursa Ticaret Odası’na kayıtlı 235 vergi mükellefi ile anket çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışmada müsrif kamu harcamalarının, karmaşık beyanname hazırlama sisteminin, vergi idaresine olan güven eksikliğinin, yetersiz vergi denetimlerinin, sosyal normların ve sık değişen hukuki düzenlemelerin vergi uyumunu etkilediği gözlemlenmiştir.

Scholz ve Lubell (1998), Scholz ve Pinney’e (1995) benzer şekilde ABD’li 299 katılımcının bilgilerinden oluşan veri setini kullanmışlardır. Analiz sonucunda mükelleflerin toplumdaki diğer

bireylere ve devlete duyduğu güvenin vergi uyumunu arttırdığı; vergi adaleti ve eşitlik algısının ise vergi uyumunu etkilemediği gözlemlenmiştir.

Saruç ve Sağbaş (2003), 481 Türk vergi mükellefine uyguladıkları anket ile vergi ahlakı üzerine bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarların temel görüşü vergi oranlarının yüksek olduğuna dair algının vergi kaçakçılığını mükelleflerin gözünde meşru kıldığı yönündedir. Ek olarak yazarlar yüksek eğitim almış kesimin düşük eğitimlilere ve kadınların erkeklere kıyasla vergi uyumunun daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Saruç ve Sağbaş (2004) çalışmalarında Saruç ve Sağbaş (2003) araştırmasında ulaşılan vargılara ek olarak mükelleflerin Türk vergi sistemlerini adaletsiz olarak algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Bayraklı, Saruç ve Sağbaş'ın (2004) vergi kaçakçılığını etkileyen faktörleri analiz etmek için hazırladıkları benzer bir çalışmada ise yüksek vergi yükü, yüksek vergi cezası ve etkin olmayan kamu harcamalarının vergi uyumsuzluğunu arttırdığı değerlendirilmiştir. Yazarlar ayrıca ileri yaş ve yüksek vergi cezalarının vergi uyumunu istatistiki olarak anlamlı biçimde arttığını gözlemlemişlerdir.

Torgler ve Murphy (2004), Avustralya vatandaşlarının gönüllü vergi uyum davranışı istikrarını araştırmak amacıyla 1981 ve 1995 yılları WVS verilerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda arada geçen 14 yılda Avustralyalılar'ın vergi ahlakının değiştiği gözlemlenmiştir.

Torgler (2004a), WVS ve ISSP elde edilen verileri kullanarak Asya ülkelerinde vergi ahlakını analiz etmiştir. Yapılan incelemede vergi ahlakının, devlete/vergisel düzenlemelere duyulan güvenin ve ülkedeki demokrasi algısının vergi uyum düzeyini belirleyen temel unsurlar olduğu görülmüştür. Ek olarak yüksek vergi ahlakı ve ulusal gurur nedeniyle Asya ülkelerinde vergi uyumunun OECD ülkelerine kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Savaşan ve Odabaş (2005), Türkiye'de 534 vergi uzmanına anket uygulamıştır. Çalışmada düşük vergi cezaları, vergi denetim problemleri, etkisiz kamu hizmeti sunumu, dar vergi tabanı ve düşük vergi ahlakı vergi kaçakçılığını arttıran ana faktörler olarak değerlendirilmiştir.

Alm ve Torgler (2006), 1990-1995 yılları WVS verilerini kullanarak kültürel farklılıkların vergi ahlakı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlara göre en yüksek vergi ahlakına sahip ülkeler ABD, Avusturya ve İsviçre'dir. Ek olarak, incelemede kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı arasında negatif yönlü korelasyon gözlemlenmiştir.

Gorodnichenco ve diğerleri (2007), 1998-2004 yılları arasındaki hane halkı anketlerini kullanarak Rusya'da 2001 yılında düz oranlı gelir vergisi reformunun tüketim, gelir ve vergi kaçakçılığı üzerindeki etkilerini irdelenmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen regresyon analizi sonucunda düz

oranlı gelir vergisi reformunun vergi uyum düzeyi üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı gözlemlenmiştir.

Tuay ve Güvenç (2007), Türkiye’de vergiye karşı algı tutum ve davranışları ölçmek amacıyla 6546 kişiye “Mükellef Eğilimi Anketi”⁴⁰ uygulamıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre adaletsiz vergi sistemi, etkisiz kamu hizmet sunumu, yüksek vergi oranı/yükü ve vergi afları düşük vergi uyumunun başlıca nedenleridir.

Gökbunar ve diğerleri (2007), EVS verilerini kullanarak Türkiye için vergi ahlakı dinamiklerini analiz etmişlerdir. Değerlendirme sonuçlarına göre yaşlı bireylerin gençlere, kadınların erkeklere, ücretli çalışanların serbest meslek erbaplarına nispetle vergi ahlakı daha yüksektir. Ek olarak çalışmada eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve medeni durum ile vergi ahlakı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Çiçek ve diğerleri (2008), Türkiye’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden 1361 vergi mükellefine vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarını ölçmek amacıyla bir anket uygulamıştır. Yapılan analiz sonucunda yüksek vergi kaçığının temel sebebi olarak yüksek vergi oranları ve vergi bilinci eksikliği değerlendirilmiştir.

Torgler ve diğerleri (2008), ABD’de 1990 yılında yapılan TOS çıktılarını ve Türkiye’de 2007-2008 yıllarında arasında tam yapılandırılmış görüşme şeklinde gerçekleştirilen anketlerden elde edilen verileri kullanarak yaptıkları analizde vergi kaçırma miktarı ile vergi ahlakı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğunu gözlemlenmiştir. Vergi idaresine ve idarecilere güven duyulması, vergi yükü, dini faktörler ve vergi bilinci vergi ahlakını etkileyen diğer faktörlerdir. İrdelemenin Türkiye kısmında kadınların vergi ahlakının erkeklere göre daha yüksek olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça vergi ahlakının arttığı tespit edilmiştir.

Zenginobuz ve diğerleri (2010), vergi konusundaki algı, tutum ve davranışları araştırmak amacıyla 2400 kişi ile anket çalışması yapmıştır. Analiz sonucunda ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyo-psikolojik faktörlerin de mükelleflerin vergi uyum kararı üzerinde etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Barone ve Mocetti (2011), İtalyan belediyelerinin bilançolarını ve 115 bireysel anketi kullanarak kamu harcamalarının etkinliğinin vergi uyumu ve ahlakı ile ilişkisini araştırmışlardır. Yazarlar

⁴⁰ Yazarlar tarafından hazırlanan “Mükellef Eğilimi Anketi” vergisel sorunların tespit edilmesi ve vergiye karşı algı tutum ve davranışların ölçülmesi amacıyla hazırlanan ve 73 soru/3 bölümden oluşan bir çalışmadır. Çalışma 20 Kasım-14 Aralık 2006 tarihleri arasında Türkiye’de 18 ilde 6546 kişiye uygulanmıştır. Anket uygulaması anketörler tarafından yüz yüze görüşme ile gerçekleştirilmiştir.

çalışma sonucunda; vergilerin kamusal mal ve hizmetlerin finansmanında/sunumunda etkili, etkin ve eşitlikçi bir biçimde kullanılmasının vergi ahlakını arttırdığını değerlendirmiştir.

Tekeli (2011), çalışmasında WVS verilerini kullanarak Türkiye ve Japonya'daki vergi ahlakını karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Çalışmada Japonya'da gözlemlenen vergi ahlakının Türkiye'den daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Hem Japonya hem de Türkiye'de gururun, dinin, demokrasi yanlısı tutumun, devlete ve hukuki sisteme duyulan güvenin vergi ahlakı üzerinde anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi ve yaş Japonya'da vergi ahlakı üzerinde belirgin rol oynayan faktörler olarak dikkat çekmektedir. Ancak aynı faktörler Türkiye'de vergi ahlakı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir rol oynamamaktadır. Ayrıca hem Japonya'da hem de Türkiye'de evlilerin vergi ahlakının bekârlara kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Russo (2013), İtalya'da gönüllü vergi kaçaklığı raporlarını inceleyerek vergi ahlakını ölçmeye çalışmıştır. Yapılan görgül analiz sonucunda vergi ahlakı ile sosyal etkileşim ve politik katılım arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Serim (2015), 336 Türk vergi mükellefine anket uygulayarak kamu otoritesinin gücü ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre etkisiz kamu harcamaları vergiye gönüllü uyumun önündeki en büyük engeldir. Ek olarak, vergi idaresinin mükelleflere karşı tutumunun ve adaletsiz vergi sisteminin vergi uyumunun azalmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Ayas ve Saruç (2015), farklı ülkelerde vergi ahlakının nasıl ayrıştığını araştırmak amacıyla Türkiye ve İtalya'yı karşılaştırmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye ve İtalya'da vergi kültürünün benzeştiği gözlemlenmiştir. Her iki ülkede de etkisiz kamu harcamaları ve algılanan yüksek vergi yükü vergi ahlakını belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ek olarak, her iki ülkede ileri yaştakilerin vergi ahlakının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türk katılımcılar arasında kadınların; İtalyan katılımcılar arasında ise erkeklerin vergi ahlakının daha yüksek olduğu değerlendirilmiştir.

Hoffman ve diğerleri (2017), yaş, cinsiyet, eğitim ve gelirin vergi uyumu üzerine etkisini araştırmak amacıyla alanda gerçekleştirilen pek çok anket çalışmasının bileşenlerini eşanlı olarak irdeleyen kapsamlı meta analizler yapmışlardır. Analizlerde 111 farklı ülkede 1958-2012 yılları arasında gerçekleştirilen uygulamalar incelenmiştir. İrdelemeler için toplamda 614286 kişiyi barındıran 459 örneklem kullanılmıştır. Analiz sonucunda yaşın ve cinsiyetin (kadın olmanın) vergi uyumu üzerinde anlamlı olmasına rağmen oldukça düşük düzeyde pozitif bir etkisi olduğu

gözlemlenmiştir. Eğitim ve gelir düzeyinin vergi uyumu üzerindeki negatif etkisinin ise ihmal edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Standart yaklaşım kapsamında değerlendirilen yazın Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Yazın Taraması I

Dünyadaki Uygulamalar					
	Yazarlar	Yöntem	Yıl	Örneklem	Ülke
1	Vogel	Anket	1974	1796 kişi	İsveç
2	Song ve Yarbrough	Anket	1978	640 hane	ABD
3	Lewis	Anket ve mülakat	1979	200 kişi	İngiltere
4	Dean ve diğerleri	Anket	1980	424 kişi	İskoçya
5	Tittle	Mülakat	1980	1993 kişi	ABD
6	Scott ve Gramick	Mülakat	1981	329 kişi	ABD
7	Clotfelter	Regresyon analizi	1983	47000 kişi (TCMP)	ABD
8	Cox	Regresyon analizi	1984	55000 kişi (TCMP)	ABD
9	Wallschutzky	Anket	1984	420 kişi	Avustralya
10	Gaeroms ve Wilmots	Anket	1985	311 kişi	Belçika
11	Slemrod	Regresyon analizi	1985	23111 kişi (IRS)	ABD
12	Elffers ve diğerleri	Mülakat	1987	155 kişi	Hollanda
13	Porcano	Anket	1988	142 kişi	ABD
14	Crane ve Nourzad	Regresyon analizi	1990	123 kişi	ABD
15	Feinstein	Regresyon analizi	1991	5371 kişi (TCMP)	ABD
16	Carroll	Mülakat	1992	100 kişi	ABD
17	Kinsey	Anket ve telefon mülakatları	1992	1202 kişi	ABD
18	Scholz ve Pinney	Mülakat	1995	445 kişi	ABD
19	Scholz ve Lubell	Mülakat	1998	299 kişi	ABD

20	Torgler ve Murphy	Regresyon analizi	2004	128 kişi (1981 yılı); 2048 kişi (1995 yılı)	Avustralya
21	Torgler	Regresyon analizi	2004	(7421 kişi) WVS ve ISSP verileri	Asya ülkeleri
22	Alm ve Torgler	Regresyon analizi	2006	(25695 kişi) WVS verileri	ABD ve 14 Avrupa ülkesi
23	Gorodnichenco ve diğerleri	Hanehalkı veri analizi	2007	24723 kişi	Rusya
24	Torgler ve diğerleri	Anket	2008	2003 kişi (Mükellef Kanaat Anketi verileri)	ABD ve Türkiye
25	Barone ve Mocetti	Regresyon analizi	2011	115 gözlem	İtalya
26	Russo	Regresyon analizi	2013	102 il ve 21 bölge	İtalya
27	Hoffman ve diğerleri	Meta analiz	2017	614286 kişi	111 ülke
Türkiye'deki Uygulamalar					
	Yazarlar	Yöntem	Yıl	Örneklem	Ülke
1	Muter ve diğerleri	Anket	1993	505 kişi	Türkiye
2	Gerçek ve Yüce	Anket	1998	235 kişi	Türkiye
3	Saruç ve Sağbaş	Anket	2003	481 kişi	Türkiye
4	Savaşan ve Odabaş	Anket	2005	524 kişi	Türkiye
5	Tuay ve Güvenç	Regresyon analizi	2007	6546 kişi	Türkiye
6	Gökbunar ve diğerleri	Regresyon analizi	2007	1206 kişi	Türkiye
7	Çiçek ve diğerleri	Regresyon analizi	2008	1361 kişi	Türkiye
8	Zenginobuz ve diğerleri	Anket	2010	2400 kişi	Türkiye
	Tekeli	Regresyon analizi	2011	1346 kişi (Türk), 1096	Türkiye ve Japonya

				kişi (Japon) (WVS)	
9	Serim	Anket	2015	336 kişi	Türkiye
10	Ayas ve Saruç	Anket	2015	274 kişi (Türk), 206 kişi (İtalyan)	Türkiye ve İtalya

3.2.2. Davranışsal Yaklaşım Kapsamındaki Görgül Araştırmalar

Spicer ve Becker (1980), deneysel bir yöntem kullanarak vergi sistemine yönelik algı ile vergi kaçakçılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yazarlar geliştirdikleri modelde ABD’li katılımcıların hipotetik bir vergi kaçırma kararı karşısındaki davranışlarını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda vergi mükelleflerinin kamu hizmetlerinin sunumuna sağlanan katkıyı kendi satın alma güçlerinin törpülenmesi olarak algıladığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle mükellefler kendilerini kurban olarak değerlendirmekte ve vergi kaçırma yöneltmektedir.

Alm ve diğerleri (1992), ABD’de üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdikleri deneysel çalışmalarında insanların neden vergi ödedikleri sorusunun yanıtını araştırmışlardır. Tasarlanan senaryo kapsamında katılımcılara vergi kaçırma fırsatı sunulduğunda dahi vergilerini ödedikleri gözlemlenmiştir. Yazarlar bu davranışın kökeninde vergi kaçırmanın ahlak dışı olduğu yönündeki algının yattığını değerlendirmektedir. Ek olarak, çalışma kamusal mal ve hizmet sunumunda etkinliğin artışının vergi uyumunu yükselttiğini işaret etmektedir.

Sheffrin ve Triest (1992), IRS için yapılan 1444 vergi mükellef anketi ile 324 iktisat öğrencisinin katıldığı deneysel çalışmadan elde edilen verileri toplulaştırarak bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Değerlendirme sonucunda vergi uyumu ile algılanan vergi denetimleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Deneysel kurgu çerçevesinde devlete güvenen vergi mükellefleri, güvenmeyen vergi mükelleflerine kıyasla vergi denetimlerini daha düşük oranda algılamışlardır. Ek olarak yazarlar basında çıkan vergi ile ilgili haber ve yorumların insanların vergiye karşı algı tutum ve davranışlarını etkilediğini değerlendirmiştir.

Recker ve diğerleri (1994), vergi ahlakının vergi uyumu üzerine etkisini tespit edebilmek amacıyla ABD’de deneysel bir çalışma gerçekleştirmiştir. Deney sonucunda, marjinal vergi oranı artışının vergi uyumunu azalttığı gözlemlenmiştir. Ek olarak yazarlara göre vergi kaçakçılığı, ahlaki bir düşüklük olarak algılandığında vergi uyumu artmaktadır.

Antonides ve Robben (1995), Hollanda vergi idaresinin resmi verileri ve 188 katılımcının iştirak ettiği anket ve deney çıktılarını kullanarak vergi uyum dinamiklerini analiz etmişlerdir. Karşılaştırmalı değerlendirme sonucunda ahlaki değer yargıları yükseldikçe vergi kaçakçılığının azaldığı; eğitim düzeyi yükseldiğinde ise vergi kaçakçılığının arttığı gözlemlenmiştir. Eşitlik algısı ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Coleman (1997), ABD’de 47000 vergi mükellefi ile bir alan çalışması gerçekleştirmiştir. Katılımcılar deney ve kontrol grubu olarak ayrılmış; deney grubuna vergi beyannamelerinin incelendiğini belirtilen bir mektup gönderilmiştir. Bir sonraki vergilendirme döneminde mektup yollanan grupta yer alan düşük ve orta gelirli bireylerin beyan ettikleri gelirin arttığı görülmüştür. Aynı veri seti ile analiz yapan Blumenthal ve diğerleri (1998) ise çalışmalarında mektup gönderilen yüksek gelirli vergi mükelleflerinin beyan ettikleri gelirden düşüş olduğu gözlemlenmiştir.

Oriska ve Hudson (2002), İngiltere’de 860 katılımcı ile senaryo temelli kurgusal bir vergi uyum anketi çalışması yapmışlardır. Araştırma sonucunda vergisel yükümlülüklerin bir vatandaşlık görevi olarak görülmesinin vergi uyumunu arttıran önemli bir faktör olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak ileri yaştakilerin vergi uyumu genç yaştakilere kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

Hanousek ve Palda (2002a)⁴¹, 1062 Çek Cumhuriyeti ve 524 Slovak Cumhuriyeti vatandaşı ile gerçekleştirdikleri çalışmada iki ülkedeki vergi oranı ve vergi yükünün farklılıklarının vergi uyumu üzerine etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda vergi oranı ve vergi yükü ayrışmalarının iki ülke arasındaki vergi uyumunu farklılaştırmadığı gözlemlenmiştir. Yazarlar Çek Cumhuriyeti’nde vergi kaçakçılığının daha yüksek olmasının nedeni olarak daha yüksek gelir düzeyini göstermiştir.

Cumming ve diğerleri (2005), Afrika ülkelerinde vergi ahlakının vergi uyumu üzerine etkisini ölçmek için bir laboratuvar deneyi ile anketi eklemlenmişlerdir. Çalışma sonucunda yüksek vergi ahlakına sahip vatandaşların yaşadığı ülkelerde vergi uyumunun yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ek olarak vergi idaresinin ve hükümetin tutumunun mükelleflerin vergi uyum kararı üzerinde oldukça etkili olduğu görülmüştür.

Heinemann ve Kocher (2013), Doğu Avrupa ülkelerinde son dönemlerde uygulanmaya başlayan düz oranlı gelir vergisi sisteminin vergi uyumuna etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda düz oranlı gelir vergisi reformu sonrasında kayba uğradığını düşünen pek çok mükellefin vergi

⁴¹ Benzer bir çalışma için bakınız Hanousek ve Palda (2002b).

kaçırma eğiliminde artış gözlemlenmiştir. Ayrıca deneysel kurgu artan oranlı gelir vergisi sisteminin vergi uyumunu arttırdığını işaret etmektedir. Sonuçlar ışığında yazarlar sadece vergi sistemlerinin değil sosyal ve ekonomik faktörlerin de vergi uyum kararı üzerinde etkili olduğunu değerlendirmiştir.

Bernasconi ve diğerleri (2014), İtalya’da vergi yükünün vergi kaçakçılığı üzerine etkisini deneysel olarak araştırmıştır. Çalışmada vergi oranı değişikliklerinin vergi kaçakçılığı kararını etkileyip etkilemediği irdelenmiştir. Analiz sonucunda oran artışının vergi uyumunu azalttığı tespit edilmiştir.

Zhang ve diğerleri (2016), deneysel bir yöntem kullanarak İtalya ve İngiltere’deki vergi uyum davranışlarını karşılaştırmışlardır. Analiz sonucunda İtalya’da İngiltere’ye kıyasla vergi uyumunun daha düşük olduğu görülmüştür. Yaş, cinsiyet ve kamu hizmet sunum etkinliği vergi uyumunu etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Davranışsal bakış açısı ile ilgili yazın taramasının özeti Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5. Yazın Taraması II

	Yazarlar	Yöntem	Yıl	Örneklem	Ülke
1	Spicer ve Becker	Deneysel analiz	1980	57 kişi	ABD
2	Alm ve diğerleri	Deneysel analiz	1992	56 kişi	ABD
3	Sheffrin ve Triest	Kurgusal anket	1992	324 kişi (IRS)	ABD
4	Recker ve diğerleri	Deneysel analiz	1994	205 kişi	ABD
5	Antonides ve Robben	Deneysel analiz	1995	188 kişi	Hollanda
6	Coleman	Alan deneyi	1997	47000 kişi (IRS)	ABD
7	Oriska ve Hudson	Kurgusal anket	2002	860 kişi	İngiltere
8	Hanousek ve Palda	Deneysel analiz	2002	1062 kişi (Çek), 524 kişi (Sloven)	Çek Cumhuriyeti ve Slovenya
9	Cumming ve diğerleri	Deneysel analiz	2005	3059 kişi	Afrika ülkeleri
10	Heinemann ve Kocher	Deneysel analiz	2013	20 kişi	Doğu Avrupa ülkeleri
11	Bernasconi	Deneysel analiz	2014	120 kişi	İtalya
12	Zhang ve diğerleri	Kurgusal anket	2016	671 kişi	İtalya ve İngiltere

3.3. ÖRNEKLEM ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmanın evrenini Türkiye'deki gelir vergisi mükellefleri oluşturmaktadır. Araştırmanın başlangıç aşamasında bütçe kısıtları nedeniyle ana kütleli temsil yeteneğine haiz bir örnekleme ulaşmanın olanaksızlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırma örneklemini Ankara ili gelir vergisi mükellefleriyle sınırlandırılmış ve elverişlilik örneği metodu kullanılmıştır. Örneklem, evreni temsil yeteneğini öngörmek olanaklı değildir. Verilerin anlık olarak toplanması ve rastgele örneklem seçim tekniği tercihi araştırmanın temel kısıtlarıdır. Bu kısıtlar vargıların genellenebilir çıkarsamalar haline dönüştürülmesini engellemektedir. Ancak çalışmanın hedefi evrene dair genel-geçer vargılara ulaşmak olmadığı için ilgili husus bir problem teşkil etmemektedir. Çalışmanın asıl amacı ana kütleli temsil yeteneğine varmaktan ziyade ulaşılan mükelleflerin vergi uyumuna dair algı ve fiili davranışları arasında bir ayrışma olup olmadığını tespit etmektir.

Tez çalışması kapsamında 1 Şubat 2017-1 Eylül 2017 tarihleri arasında toplam 332 kişi⁴² uygulamaya katılmıştır⁴³. Uygulamaların 302 tanesi internet üzerinden gerçekleştirilmiştir. 20 meslek uzmanı ve 10 büyük vergi mükellefi ile ise yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacıların konu ile ilgili önceden hazırladığı konu başlıkları ya da sorular çerçevesinde görüşmeyi gerçekleştirdikleri mülakat yöntemidir (Saunders ve diğerleri, 2009, s. 320). Bu tip görüşmelerde araştırmacı tarafından soruların sunulmuş şekli ve sıralaması değiştirilebileceği gibi görüşme ile ilgili konu çerçevesinde soru eklenip çıkarılabilir. Yarı yapılandırılmış görüşmede araştırmacıların amacı katılımcılarla etkileşime girerek ayrıntılı gözlem yapmak ve konu ile ilgili detaylı bilgi elde etmektedir. Özellikle keşif amacıyla yapılan çalışmalarda tercih edilen yarı yapılandırılmış görüşme metodu ile olayların altında yatan gerçek nedenler ortaya çıkarılabilmektedir (Robson, 2002, s. 59). Tez uygulamasında 20 meslek uzmanı ve 10 büyük vergi mükellefi ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler vasıtasıyla alanda birikimli katılımcıların yanıtlarının kökeninde yatan davranışsal dinamiklere yoğunlaşmak hedeflenmiştir.

Tablo 6’da uygulamaya katılan bireylerin cinsiyet, ikamet, medeni durum, meslek ve eğitim durumları yer almaktadır. Katılımcılarının %64,46’sı erkek, % 35,54’ü kadındır. Şehir merkezinde yaşayanlar toplam katılımcıların %96,39’unu oluşturmaktadır. Katılımcıların %35,24’ü bekâr, %64,76’sı evlidir. Ek olarak uygulamaya iştirak edenlerin %1,8’nin lise, %56,33’ünün lisans ve % 41,87’sinin lisansüstü mezunu olduğu belirlenmiştir.

⁴² Bu çalışmada evrene dair genel-geçer varlıklara ulaşmak öngörülmediği için temsil yeterliliğine sahip örneklem büyüklüğü hesaplanması gerekli değildir. Ancak yine de referans teşkil etmesi bakımından Gelir İdaresi Başkanlığı’nın yayımladığı Ocak 2017 gelir vergisi mükellef sayıları (Bakınız <http://www.gib.gov.tr/yaritim-ve-kaynaklar/istatistikler>) kullanılarak iki farklı güven aralığı ve iki farklı hata marjı çerçevesinde hesaplamalar yapılmıştır. N evreni; e hata marjını; z güven aralığını ve p yüzde değerini ifade etmek üzere $(z^2 * p(1-p)/e^2) / 1 + (z^2 * p(1-p)/e^2 * N)$ formülü kullanılarak iki ayrı değer elde edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar 325 ve 228’dir. Değerlerin aritmetik ortalaması 276’dır.

⁴³ Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu’nun 1 Kasım 2016 tarihinde yaptığı toplantıda incelenmiş ve 35853172/433-3403 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Tablo 6. Örneklemin Demografik Özellikleri

		Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	214	64,46
	Kadın	118	35,54
İkamet	Köy/Kasaba	1	0,30
	İlçe	12	3,61
	Şehir merkezi	319	96,39
Medeni durum	Bekâr	117	35,24
	Evli	215	64,76
Meslek	Kamu sektörü	187	56,33
	Özel sektör	145	43,67
Eğitim durumu	Lise mezunu	6	1,80
	Lisans mezunu	187	56,33
	Lisansüstü mezunu	139	41,87

Uygulamaya katılanlar bireyler 23 ile 69 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaş ortalaması 35,45'tir (standart sapma = 9,36).

Tablo 7'de katılımcıların gelir unsurları ve gelir dilimlerine göre dağılımı yer almaktadır. Gelir unsurlarına göre dağılıma bakıldığında katılımcıların %67,77'si sadece ücret geliri elde etmektedir. Birden fazla gelir unsurundan eşanlı gelir elde eden katılımcılar ile ücret dışındaki gelir unsurlarının sadece birinden gelir elde eden iştirakçilerin toplam oranı %32,23'tür. 2016 yılı gelir vergisi tarifesi çerçevesinde yapılan sınıflandırmada katılımcıların %59,40'ının 30,000-69,000 TL gelir diliminde yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların %0,60'ı 0-12,600 TL; %6,63'ü 12,600-30,000 TL; %18,51'i 69,000-110,000 TL; %14,45'i ise 110,000 TL ve üzerinde gelir elde etmektedir.

Tablo 7. Örneklemin Gelire İlişkin Özellikleri

		Sayı	Yüzde
Gelir unsurları	Sadece ücret geliri elde edenler	225	67,77
	Diğerleri	107	32,23
Gelir aralıkları	0-12,600 TL	2	0,60
	12,600-30,000 TL	22	6,63
	30,000-69,000 TL	199	59,74
	69,000-110,000 TL	61	18,58
	110,000- +TL	48	14,45

3.4. UYGULAMA İÇERİĞİ

Veri toplamak amacıyla tasarlanan uygulama 4 bölümde sunulmuş 47 sorudan oluşmaktadır. Uygulamanın son bölümdeki 9 soru demografik bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Geri kalan sorulardan 35 tanesi Likert tipi sayısal ölçek kullanılarak hazırlanmıştır. Bu sorulardan 24 tanesi dolaylı kurgusal senaryolar üzerinden katılımcı davranışlarını gözlemlemek; geri kalanlar ise doğrudan katılımcıların algısal tutumlarını kavramak amacıyla tasarlanmıştır. Uygulamanın tam metni EK-1’de sunulmuştur.

Uygulamanın “Sorular 1” kısmında 3 soru yer almaktadır. Birinci soru düz oranlı bir gelir vergisi sistemi uygulandığında insanların ne kadar vergi ödemek isteyeceğini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. İkinci soruda 2016 yılında uygulanan artan oranlı gelir vergisi tarifesine odaklanılarak vergi mükelleflerinin ilgili vergi dilimlerinde hangi oranda vergi ödemek istedikleri araştırılmaktadır. Üçüncü soruda mükelleflerden kendi vergi uyum düzeylerini 1 ile 5 arasında değerlendirmeleri istenmiştir⁴⁴.

Uygulamanın “Sorular 2” kısmında 11 soru yer almaktadır. Bu kısımda yer alan sorular 5’li Likert tipi sayısal ölçekle hazırlanmıştır. Katılımcılar yanıt olarak “kesinlikle katılıyorum (a)”, “katılıyorum (b)”, “fikrim yok (c)”, “katılmıyorum (d)” ve “kesinlikle katılmıyorum (e)” ifadelerinden birini seçmektedir. Bu bölümde yer alan sorular vergiye karşı algı, tutum ve

⁴⁴ Puanlamada, “Vergiye uyumum olmadığını düşünüyorum” ifadesi 1 puan; “Vergiye uyumumun düşük olduğunu düşünüyorum” ifadesi 2 puan; “Vergiye bazen uyum sağlıyorum bazen uyum sağlamıyorum.” ifadesi 3 puan; “Vergiye uyumumun yüksek olduğunu düşünüyorum.” ifadesi 4 puan; “Vergiye tam uyum sağladığımı düşünüyorum.” ifadesi 5 puan ile değerlendirilmiştir.

davranışları tespit etmek amacıyla Zenginobuz ve diğerleri (2010) tarafından gerçekleştirilen “Vergi, Teslimiyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları” çalışmasının vergi uyumu alt bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır. 1., 2., 3., 4., 5., 7., 10. ve 11. soru mükelleflerin vergiye bakış açısını diğer bir ifadeyle vergiye dair algısını ortaya çıkarmak amacı ile kurgulanmıştır. 6., 8. ve 9. sorular ise mükellefin ülkesine, vergi idaresine ve idari yükümlülüklerine bakış açısı ile ilgilidir.

Uygulamanın “Sorular 3” kısmında Form 1 ve Form 2 olmak üzere iki bölümden oluşan 24 soru yer almaktadır. Bu bölümde yer alan sorular kurgusal senaryolardan oluşmaktadır ve Zhang ve diğerlerinin (2016) ““Willing to Pay?” Tax Compliance in Britain and Italy” başlıklı İngiltere ile İtalya’daki vergi uyumunu karşılaştırmak amacıyla yaptıkları çalışmadan uyarlanmıştır. Bu kısımda yer alan sorular karşılaştırma yapabilmek amacıyla 5’li Likert tipi sayısal ölçekle hazırlanmıştır. Sorular “hiç beyan etmem (a)”, “küçük bir kısmını beyan ederim (b)”, “fikrim yok (c)”, “büyük bir kısmını beyan ederim (d)” ve “tamamını beyan ederim (e)” seçeneklerinden biri ile yanıtlanmaktadır. Bu kısımda yer alan sorulardan ilk 20 tanesi düz oranlı gelir vergisi sisteminin uygulandığı duruma ait senaryolardır. Bu senaryolarda yer alan sorulardan ilk 4 tanesi %15 vergi oranı; 5-8 arasındakiler %20, 9-12 arasındakiler %27; 13-16 arasındakiler %30 ve 17-20 arasındakiler %35 vergi oranı uygulandığında vatandaşların vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu oranlar Türkiye’de gelir üzerinden alınan vergilerde uygulanan oranlar dikkate alınarak seçilmiştir. Form 2 başlığı altında verilen son 4 soru ise Türkiye’de 2016 yılında uygulanan artan oranlı gelir vergisi tarifesi oranları kullanılarak senaryolaştırılmıştır ve mükelleflerin vergiye karşı algı, tutum ve davranışlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Uygulamanın son bölümünde katılımcılara 9 adet demografik nitelikte soru yöneltilmiştir.

3.5. VERGİ AHLAK SKOR ANALİZİ

Katılımcının vergi ahlak skorunu hesaplamak için “Sorular 2” alt bölümünde yer alan 1,3,4,6,8 ve 11 numaralı sorulara verdikleri yanıtlara odaklanılmıştır. Uygulamanın güvenilirlik düzeyini belirlemek için STATA 13 yazılımı kullanılarak Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 8’de aktarılmaktadır.

Tablo 8. Güvenilirlik Analizi

Sorular	Soru- Bütün Korelasyon Değerleri
S1	0,4728
S3	0,5385
S4	0,3509
S6	0,6140
S8	0,4373
S11	0,3832
Genel Cronbach alfa güvenilirlik değeri :0,72	

Yapılan analiz sonucunda genel güvenilirlik katsayısı 0,72 olarak belirlenmiştir. Uygulama ölçeğinin iç tutarlılığını işaret eden bir değer olan Cronbach alfa katsayısı; yazında güvenilirlik sınırı/ideal değer olarak kabul edilen 0,70'in üzerindedir. Bu nedenle tez çalışmasında başvuru uygulama güvenilir niteliktedir. Ek olarak her soru için soru-bütün korelasyonlar değerleri hesaplanmıştır. Soru-bütün korelasyonlar değeri her sorunun ölçeğe katkısını münferit olarak değerlendirmektedir. Ölçekteki tüm sorular için bu değer 0,3509 ile 0,6140 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Soru-bütün korelasyon değerlerinin tüm bileşenler için yazında ideal değer olarak kabul edilen 0,3'ü aşması; tüm soruların ölçeğe katkısının olduğunu diğer bir ifadeyle ölçekten çıkarılmaması gerektiğini göstermektedir. Bu sonuç ölçekteki soruların içsel olarak tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

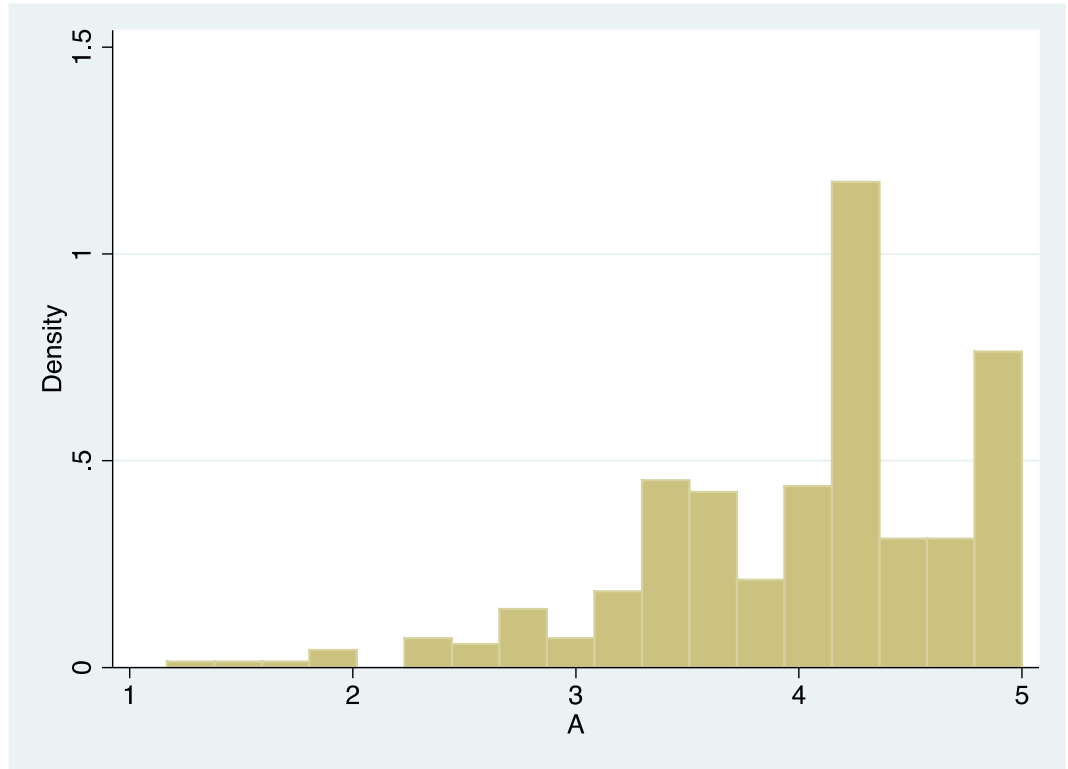
Uygulamanın geçerliliği sınıdıktan sonra ahlak skorları hesaplanmıştır. 5'li Likert ölçeği çerçevesinde değerler 5'e yaklaştıkça daha yüksek bir vergi ahlakını işaret etmektedir. Katılımcılarının ortalama vergi ahlak skoru 4,027 olarak hesaplanmıştır (Bakınız Tablo 9).

Tablo 9. Vergi Ahlak Skoru

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Vergi Ahlak Skoru	1,17	5,00	4,027	0,7122

Hesaplamayı takiben vergi ahlak skorunun dağılımı araştırılmıştır. Bu amaçla önce histogram (Şekil 6) çizilmiş daha sonra Shapiro–Wilk ve Shapiro–Francia normallik sınamaları (Tablo 10) gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar vergi ahlak skorunun normal dağıldığı hipotezinin reddedilebileceğini işaret etmektedir. Bu nedenle çalışmanın sonraki aşamalarında vergisel ahlak skoru kullanılarak gerçekleştirilen sınamalarda parametrik olmayan teknikler tercih edilmiştir.

Şekil 6. Vergi Ahlak Skoru Dağılımı

Tablo 10. Shapiro- Wilk ve Shapiro- Francia Normallik Sınamaları

	Değişken	Örneklem	W	V	z	prob>z
Shapiro-Wilk testi	A	332	0,94091	13,776	6,187	0,00000
Shapiro-Francia W' testi	A	332	0,95791	10,609	5,046	0,00001

Daha önce de vurgulandığı üzere standart vergi uyum çalışmaları çerçevesinde sıklıkla tercih edilen doğrudan anket uygulaması ile ölçülen vergi ahlak skoru gerçek tutumdan ziyade algıları yansıtmaya riski taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilerleyen bölümünde uygulamanın kurgusal kısmından türetilen davranışsal gözlemler ile vergisel ahlak skoru arasındaki ilişki analiz edilecektir.

3.6. HİPOTEZLER ve MODELLER

Bu bölümde tez çalışmasının teorik kısmında tartışılan davranışsal-standart yaklaşım karşılaştırmasının istatistiki olarak araştırılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede iki temel araştırma odağı irdelenecek ve üç hipotez sınanacaktır. Ulaşılabilecek varyasyonlar ışığında davranışsal-kurgusal yöntemlerin vergi uyum kararını araştırmadaki yetkinliği tartışılacaktır. Temel araştırma soruları ve hipotezler aşağıda aktarılmaktadır:

- Araştırma Sorusu 1: Bireysel düzeyde kurgusal vergi ahlak skorunu şekillendiren etkenler nelerdir?
- Araştırma Sorusu 2: Bireysel düzeyde vergi uyum kararını şekillendiren etkenler nelerdir?
- Hipotez 1: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden faydalanma düzeyi arttıkça vergi uyumu artmaktadır.
- Hipotez 2: Vergi oranı arttıkça vergi uyumu düşmektedir.
- Hipotez 3: Düz oranlı gelir vergisi sisteminde artan oranlı gelir vergisi sistemine göre vergi uyumu daha yüksektir.

3.6.1. Model 1

Öncelikle katılımcıların anketin kurgusal bölümünde verdikleri cevapları belirleyen etkenler araştırılacaktır. Bu amaçla kurgusal bölüm yanıtlarından türetilen bireysel ahlak skorunu tahmin etmek için aşağıdaki 1. model oluşturulmuştur:

$$KAS_i = \beta_0 + \beta_1 BAS_i + \beta_2 g_i + \beta_3 u_i + \beta_4 K_i + \varepsilon_i$$

Değişkenler aşağıda aktarılmaktadır:

- Bağımlı değişken;
KAS_i: Bireysel düzeyde kurgusal vergi ahlak skoru (Uygulamanın kurgusal bölümünde sunulan senaryolar çerçevesinde bireylerin sergilediği vergi uyum davranışını işaret etmektedir. Her bir senaryo kapsamında Likert ölçeğine göre verilen yanıtların; aritmetik ortalaması kullanılarak türetilmiştir.)
- Bağımsız değişkenler;
BAS_i: Vergi ahlakı bölümünde paylaşılan beyana dayalı ahlak skoru (Bölüm 3.5’de işaret edilen metot ile hesaplanan anket yanıtlarına dayalı bireysel vergi ahlak skorunu işaret

etmektedir. Her anket sorusuna Likert ölçeğine göre verilen yanıtların; aritmetik ortalaması kullanılarak türetilmiştir.)

g_i : Kişisel gelir

u_i : Sadece ücret geliri elde edenler için tanımlanan kukla değişken

K_i : Kontrol değişkenlerinden oluşan vektör (yaş, medeni durum, sektör, eğitim, çocuk sayısı, cinsiyet)

Analiz sıralı probit modeli (SPM) ile gerçekleştirilmiştir. SPM'nin tercih nedeni ölçek bağımlı vergi ahlaki değişkeninin sıralı değerlerini analiz etmek için kullanışlı olmasıdır (Torgler ve Murphy, 2004). Bu tahmin yönteminde denklemler doğrusal formda değildir. Bu nedenle katsayının büyüklüğü doğrudan yorumlanamaz. Niceliksel etkileri değerlendirmek için ise her katsayının marjinal etkisi hesaplanmaktadır. Marjinal etki bağımsız değişken bir birim artış gösterdiğinde mükelleflerin belirli bir vergi ahlak düzeyine ait olma olasılığındaki değişimi işaret etmektedir.

İlerleyen aşamalarda görüleceği üzere kullanılan bağımsız değişkenlerin güvenilirlik ve sağlamlığını (robustness) ölçmek amacıyla analizde kullanılan modelin çeşitli versiyonları sınanmıştır. 1. versiyonda bireysel düzeyde kurgusal ahlak skoru üzerinde beyana dayalı ahlak skoru ve kişisel gelirin etkisi incelenmiştir. Model, KAS ile BAS arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğunu işaret etmektedir ($p=0.000$) (Bakınız Tablo 11). KAS ile gelir arasında ise anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Ancak daha önce de vurgulandığı üzere kullanılan tahmin yönteminde denklemler doğrusal formda olmadığı için katsayının büyüklüğü doğrudan yorumlanamaz. Bu nedenle SPM'de etkinin büyüklüğünü kavramak için marjinal etkiye odaklanmak gereklidir. İlgili hesaplamalar Tablo 12'de aktarılmaktadır. Model çerçevesinde ulaşılan bulgular her üç versiyona dair istatistiki bilgiler aktarıldıktan sonra Tablo 17 çerçevesinde bütünlük olarak yorumlanacaktır.

Tablo 11. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 1. Versiyon

KAS	Katsayı	Standart hata	z	P> z	%95 Güven aralığı
BAS	,5734162*	,0863832	6,64	0,000	,4043925-,7429486
g	,0908502	,0729239	1,25	0,213	, 0521188-,2257369

(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.

Sıralı probit regresyonunda gözlem sayısı 332'dir. LR $\chi^2=46.43$ ve Prob > $\chi^2=0,0000$ 'dir. Log olasılık = -433,59121 ve (Pseudo R²)=0,0508 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 12. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 1. Versiyon

Değişken	dy/dx	Standart hata
BAS	-,0078089*	,00471
g	-,0011817	,0012

(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.

Tablo, sıralı probit sonraki marjinal etkiyi göstermektedir. $y = \Pr(KAS=1)$ (tahmin)=,00467243 olarak hesaplanmıştır.

dy/dx kukla değişkenin 0'dan 1'e ayrık değişimini göstermektedir.

1.modelin 2.versiyonunda ise bireysel düzeyde kurgusal ahlak skoru üzerine beyana dayalı ahlak skorunun, kişisel gelirin ve sadece ücret geliri elde edenler için tanımlanan kukla değişkenin etkisi incelenmiştir⁴⁵. Model, KAS ile BAS arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğunu işaret etmektedir (p=0.000) (Bakınız Tablo 13). KAS ile kişisel gelir ve kukla değişken arasında ise anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Marjinal etki hesaplamaları Tablo 14'te aktarılmaktadır.

Tablo 13. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 2. Versiyon

KAS	Katsayı	Standart hata	z	P> z	%95 Güven aralığı
BAS	,5734162*	,0863832	6,64	0,000	,4041082-,7427242
g	,0908502	,0729239	1,25	0,213	,052078-,2337784
u	,030743	,130743	-0,24	0,814	-,2864407-,2249548

(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.

Sıralı probit regresyonunda gözlem sayısı 332'dir. LR $\chi^2=46.49$ ve Prob > $\chi^2=0,0000$ 'dir. Log olasılık = -433,56345 ve (Pseudo R2)=0,0509 olarak hesaplanmıştır.

⁴⁵ Bu kukla değişkenin modele eklenmesinin amacı ücret geliri elde edenlerin vergi uyumunun daha yüksek olduğuna dair vargıların (Schmölders, 1960; Lewis, 1982) kökeninde zorunluluğun yatıp yatmadığını araştırmaktır.

Tablo 14. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 2. Versiyon

Değişken	dy/dx	Standart hata
BAS	-,0077743*	,0047
g	-,0012317	,00124
u	,0004229	,00183

(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.

Tablo, sıralı probit sonraki marjinal etkiyi göstermektedir. $y = \Pr(KAS=1)$ (tahmin)=,000465156 olarak hesaplanmıştır.

dy/dx kukla değişkenin 0'dan 1'e ayrık değişimini göstermektedir.

1.modelin 3.versiyonunda ise bireysel düzeyde kurgusal ahlak skoru üzerine beyan dayalı ahlak skorunun, kişisel gelirin, ücret gelirine ilişkin kukla değişkenin ve kontrol değişkenlerinin etkisi incelenmiştir⁴⁶. Model, KAS ile BAS arasında ($p=0.000$) ve KAS ile yaş arasında ($p=0.013$) istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğunu işaret etmektedir (Bakınız Tablo 15). KAS ile kişisel gelir, kukla değişken, medeni durum, çocuk sayısı, çalışılan sektör ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir. Marjinal etki hesaplamaları Tablo 16'da aktarılmaktadır.

⁴⁶ Bu kukla değişkenin modele eklenmesinin amacı ücret geliri elde edenlerin vergi uyumunun daha yüksek olduğuna dair vargıların (Schmölders, 1960; Lewis, 1982) kökeninde zorunluluğun yatıp yatmadığını araştırmaktır.

Tablo 15. Sıralı Probit Modeli Regresyonu- 3. Versiyon

KAS	Katsayı	Standart hata	z	P> z	%95 Güven aralığı
BAS	,5464932*	,0907564	6,02	0,000	,368614-,7243725
g	,0509424	,0806862	0,63	0,528	-,1071996-,2090844
u	-,1204166	,01434407	-0,84	0,401	-,4015553-,1607221
Eğitim	-,1608389	,1246941	-1,29	0,197	-,4052349-,0835571
Cinsiyet	,0189732	,1311777	0,14	0,885	-,2381304-,2760769
Yaş	,0225154*	,0090216	2,50	0,013	,0048335-,0401973
Medeni Durum	,0761941	,1583982	0,48	0,48	-,2342607-,3866488
Çocuk Sayısı	-,0339018	,0762143	-0,44	-0,44	-,1832791-,1154755
Sektör	-,1032458	,1338264	-0,77	0,440	-,3655407-,1590492

(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.

Sıralı probit regresyonunda gözlem sayısı 331'dir. LR $\chi^2=55,19$ ve Prob > $\chi^2=0,0000$ 'dir. Log olasılık = -427,71917 ve (Pseudo R2)= 0,0606 olarak hesaplanmıştır.

Model oluşturulurken referans grubu olarak cinsiyette erkek; medeni durumda evli; sektörde kamu sektörü ve eğitimde lisansüstü eğitim alınmıştır.

Tablo 16. Sıralı Probit Regresyonu Sonrası Marjinal Etki- 3. Versiyon

Değişken	dy/dx	Standart hata
BAS	-,0066343*	,00412
g	-,0006184	,00105
u	,0015516	,00215
Eğitim	,0018994	,00184
Cinsiyet	-,0002287	,00158
Yaş	-,0002733*	,0002
Medeni Durum	-,0008993	,00189
Çocuk Sayısı	,0004116	,00096
Sektör	,0012781	,00185
(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır. Tablo, sıralı probit sonraki marjinal etkiyi göstermektedir. $y = \Pr(KAS=1)$ (tahmin)=, 00411059 olarak hesaplanmıştır. Model oluşturulurken referans grubu olarak cinsiyette erkek; medeni durumda evli; sektörde kamu sektörü ve eğitimde lisansüstü eğitim alınmıştır. dy/dx kukla değişkenin 0'dan 1'e ayırık değişimini göstermektedir.		

Modelin her üç versiyonu birlikte analiz edildiğinde istatistiki bulguların yorumlanması sonucunda ulaşılan genel vargılar şunlardır:

Kurgusal şekilde senaryo bazlı olarak türetilen ahlak skoru ile beyan üzerinden türetilen ahlak skoru arasında üst düzeyde ($p=0.000$) anlamlı bir ilişki vardır. İlişkinin niceliksel boyutu her üç versiyon için Tablo 17'de toplulaştırılmıştır:

Tablo 17. Toplulaştırılmış Sonuçlar

	Marjinal Etki	Standart Hata
1.versiyon	-0.0066343	0.00412
2.versiyon	-0.0077743	0.0047
3.versiyon	-0.0078089	0.00471

Tablo 17'den de anlaşılacağı üzere KAS ile BAS arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi BAS skoru ölçeğinde bir birimlik değişimin daha üst düzey bir KAS'a ulaşma olasılığını yaklaşık olarak %0,7 azalttığını işaret etmektedir. Bu vargı tez çalışmasına dair önemli bir tespiti de işaret etmektedir. Davranışsal etkilere önem atfeden kurgusal ölçekler çerçevesinde klasik uyum değerlendirme yöntemleri işlevselliğini yitirmektedir. Diğer bir ifadeyle bireyin vergi uyumuna dair algısını ölçen doğrudan yöntemler bu çalışmada vergi uyum davranışını açıklayamamaktadır. Aksine sözel olarak vergi uyumunun yüksek olduğunu beyan eden deneklerin kurgusal senaryolarda vergi kaçırmaya daha yatkın olduğu belirlenmiştir. Bu tespiti davranışsal yöntemlerin vergi uyumunu daha sağlıklı ölçtüğüne dair bir vargı olarak yorumlamak mümkündür. Model 1 çerçevesinde ulaşılan toplulaştırılmış bulgular aşağıda aktarılmıştır:

- KAS ile yaş arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu ilişki yaştaki bir birimlik artışın daha üst düzey bir KAS'a ulaşma olasılığını yaklaşık olarak %0,03 azalttığını işaret etmektedir.

Literatürde yaş ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sonuçları ayrıksıdır. Vogel (1974) ile Witte ve Woodbury (1985) yaş ilerledikçe vergi uyumunun arttığını; Wallschutzky (1984) ile Dubin ve diğerleri (1990) ise tez çalışması ile benzer şekilde genç yaştakilerin vergi uyumunun ileri yaştakilere kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Spicer ve Becker (1980), Slemrod (1985a), Gramick ve Bursic2006k (1990), Crane ve Nourzad (1992) ve Wahl ve diğerleri (2010) vergi uyumu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

- KAS ile gelir, gelirin kaynağı (ücret), sektör, cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Literatürde yukarıdaki faktörlerle ilgili ayrışık vargılar sunulmaktadır:

Spicer ve Lundstedt (1976), Porcano (1988), Feinstein (1991) ile Park ve Hyun (2003) çalışmalarda gelir ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Christian (1994), Mason ve Calvin (1978) ile Alm ve diğerleri (1992) gelir ile vergi uyumu arasında pozitif yönlü; Vogel (1974), Baldry (1987) ile Lang ve diğerleri (1997) ise negatif yönlü ilişki olduğu vargısına ulaşmıştır.

Collins ve Plumlee (1990) ile Carroll (1992) gibi gelirin kaynağı ile vergi uyumu arasında anlamlı ilişki olduğunu işaret eden çalışmaların yanında Durham ve diğerleri (2014) gibi gelirin kaynağı ve vergi uyumu arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Schmolders (1960), Vogel (1974), Westat (1980) ile Lewis (1982) serbest çalışanların geliri stopaj usulü ile vergilendirilenlere (ücretlilere) kıyasla daha fazla vergi kaçırma eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir.

Vergi uyumu ile cinsiyet ilişkisini araştıran bazı çalışmalar kadınların vergi uyumunun daha yüksek olduğu işaret ederken (Mason ve Calvin (1978), Richard ve Tittle (1980), Torgler ve Valev (2010)) kimi çalışmalar erkeklerin vergi uyumunun daha yüksek olduğu ortaya koymaktadır (Barnett ve Karson (1987)). Gramick ve Bursick (1990), Loo (2003), Roxas ve Stoneback (2004) ile Swaidan ve diğerleri (2006) ise cinsiyet ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Song ve Yarbrough (1978) medeni durum ile vergi uyumu arasında bir ilişki var olduğunu ama bunun anlamlı bir düzeye erişemediğini işaret etmektedir. Torgler (2003a), Alm ve Torgler (2006) çalışmalarında evlilerin daha yüksek vergi uyumuna sahip olduğunu ifade ederken; Feinstein (1991) ile Andreoni ve diğerleri (1998) bekârların vergi uyumunun evlilerden daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Dubin ve Wilde (1988), Juan ve diğerleri (1994) ile McGee ve Sheldon (2007) eğitim düzeyi arttıkça vergi uyumunun arttığını; Dubin ve diğerleri (1990) ile Torgler ve Schaltegger (2005) ise eğitim düzeyi ile vergi uyumu arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

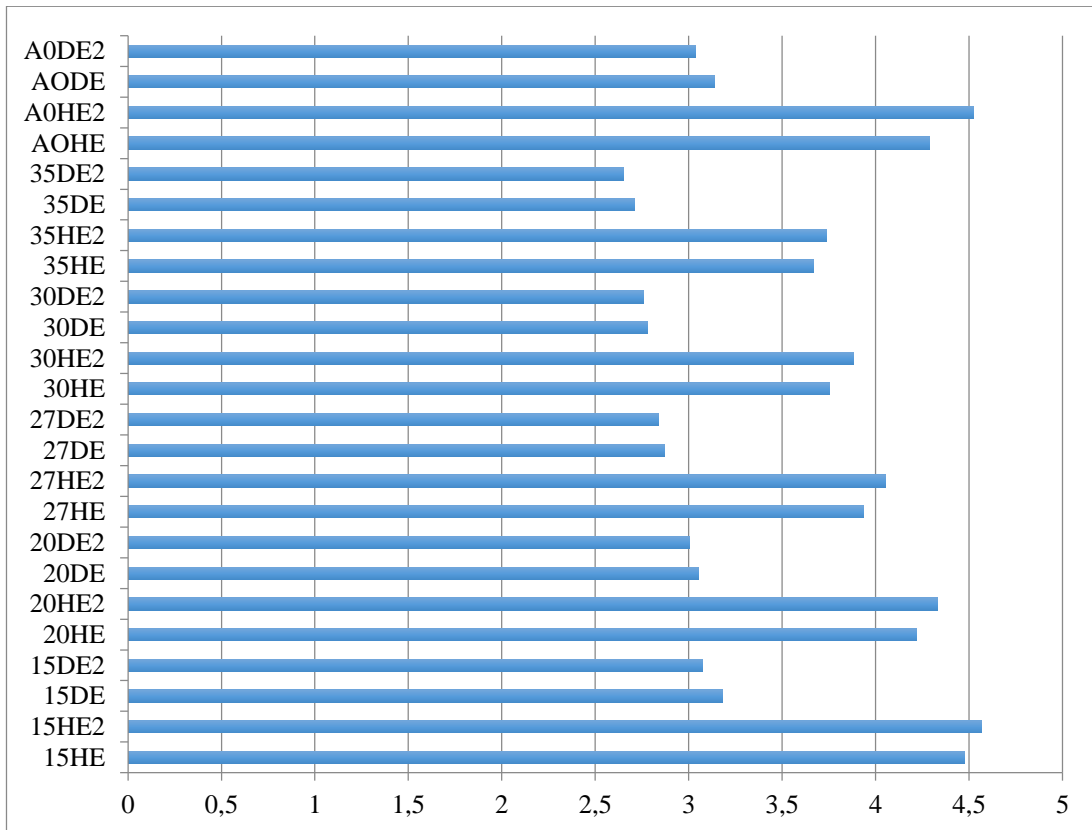
3.6.2. İleri Veri Analizi

Bu bölümde katılımcıların kurgusal sorulara verdiği yanıtlar ayrıntılı olarak değerlendirilerek KAS irdelenecektir. Bölümde kullanılacak kodlamanın %15'lik oran için hazırlanan örneği Tablo 18'de aktarılmaktadır:

Tablo 18. %15 Vergi Oranı için Kodlama Şablonu

%15 vergi oranının uygulandığı düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyor.	15HE
%15 vergi oranının uygulandığı düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyor.	15HE2
%15 vergi oranının uygulandığı düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalanıyor.	15DE
%15 vergi oranının uygulandığı düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalanıyor.	15DE2
HE: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkese eşit olarak sunuluyor. HE2: Vergi hasılatının iki katı kadar vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyor. DE: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalanıyor. DE2: Vergi hasılatının iki katı kadar vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalanıyor.	

Şekil 7'de katılımcıların çeşitli senaryolar altında vergilerini doğru beyan etme eğilimi aktarılmaktadır.

Şekil 7. Vergilerin Doğru Beyan Edilme Eğilimi⁴⁷

⁴⁷ AO kısaltması, artan oranlı vergi tarifelerini ifade etmektedir.

Şekil 7’de görüldüğü üzere katılımcıların vergilerini doğru beyan etme eğilimini arttıran temel etken “Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkese eşit olarak sunuluyor (HE)” olmasıdır. Bu tip sorularda verilen cevapların skor ortalaması orandan ve tarifeden bağımsız olarak 4,06’dır (standart sapma=0,32). “Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalıyor (DE)” ise skor ortalaması 2,96’ya (standart sapma=0,2) düşmektedir⁴⁸. Bu saptamalardan temel olarak vatandaşlar tarafından verginin karşılıklı olarak algılandığı gözlemlenmektedir. Birey vergi karşılığında kamu hizmeti aldığı sürece gelirini beyan etme konusunda hevesli olmakta; ancak karşılığında hizmet almadığında beyan eğilimi azalmaktadır.

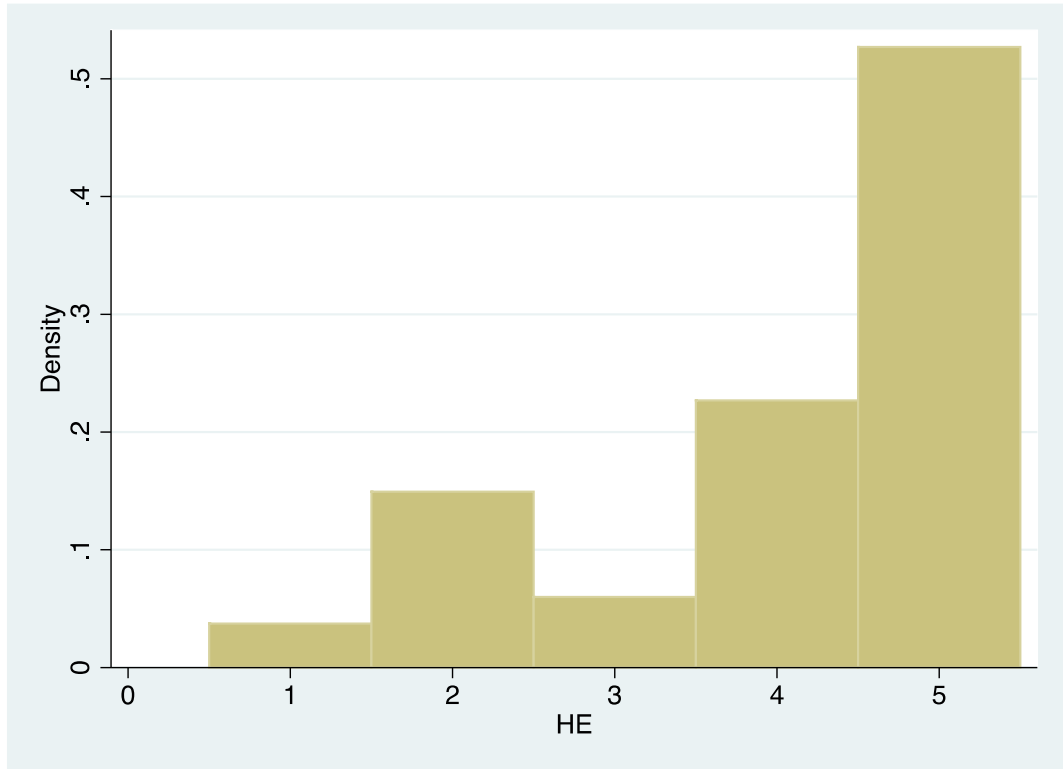
Tablo 19. Sonuçlar

	Skor	Standart Sapma
HE	4,057040788	0,321186466
HE2	4,182010519	0,344288364
DE	2,956325301	0,196562397
DE2	2,893612213	0,170995501

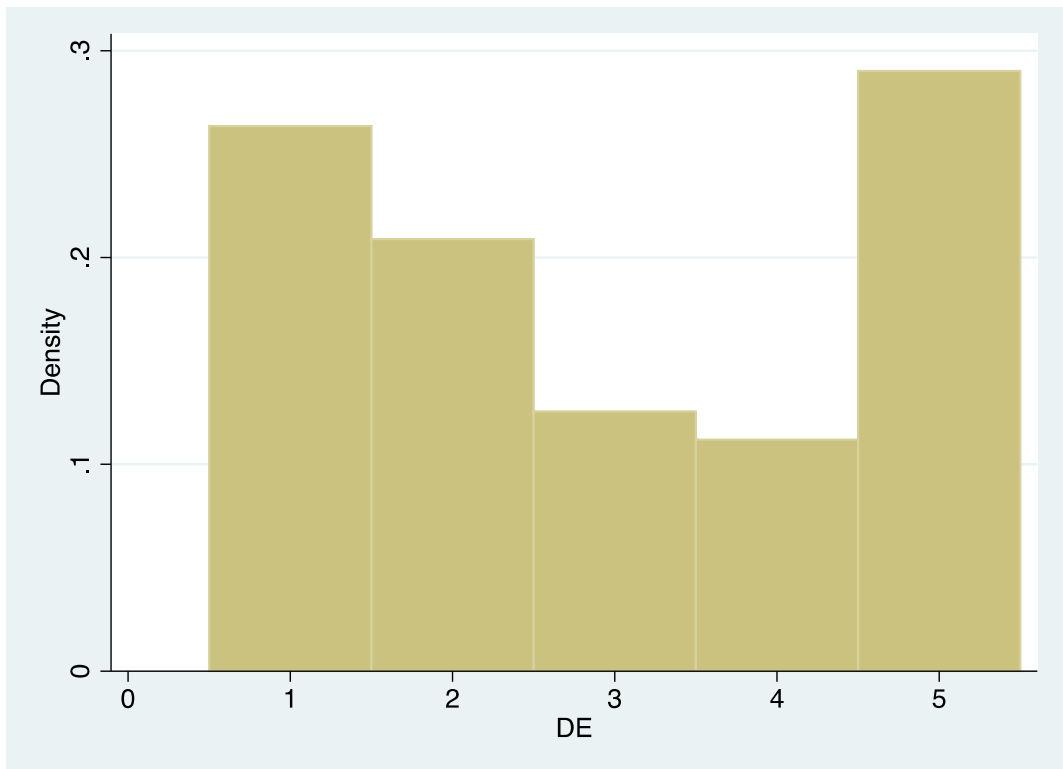
HE ile DE arasındaki farklılaşmanın istatistiki anlamlılığı sınanmıştır. Şekil 8 ve 9’da görüldüğü gibi veri normal dağılmamaktadır. O nedenle karşılaştırma için parametrik olmayan Wilcoxon işaretli sıralar (Wilcoxon signed-rank) testi gerçekleştirilmiştir.

⁴⁸ “Vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti” sunulması ise HE’de beyanı arttırırken DE’de beyanı azaltmaktadır (HE2 için skor 4,18 (standart sapma=0,34), DE2 için skor 2,89 (standart sapma=0,17)).

Şekil 8. HE Dağılım

Şekil 9. DE Dağılım

Gerçekleştirilen analizde HE ile DE arasında dağılımsal olarak gözlemlenen farklılaşmanın Wilcoxon testi sonucu istatistikî olarak da anlamlı çıktığı gözlemlenmiştir. Diğer bir ifadeyle “Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkese eşit olarak sunulduğu (HE)” durumdaki vergi uyum davranışı ile “Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden katılımcı dışındaki herkes eşit olarak faydalandığı (DE)” durumda vergi uyum davranışı anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Bu çerçevede “**Hipotez 1: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden faydalanma düzeyi arttıkça vergi uyumu artmaktadır**” kabul edilmiştir⁴⁹. Test sonuçları Tablo 20’de aktarılmaktadır.

Tablo 20. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 1 Sonuçları

İşaret	Gözlem	Sıralamaların toplamı	Beklenen
Pozitif	976	1456939,5	749182,5
Negatif	33	41425,5	749182,5
Sıfır	980	480690	480690
Toplam	1989	1979055	1979055
Düzeltilmemiş varyans	6,562e+08	Kuyruklar için düzeltme	-1575255,5
Sıfırlar için düzeltme	-78552758	Düzeltilmiş varyans	5,761e+08
Z=29,787		Prob> z =0,0000 olarak hesaplanmıştır.	

Dikkat çeken diğer bir nokta katılımcının kendisi hizmet almadığında diğer insanların alacağı hizmetin artışı dahi katılımcının vergi uyumunu olumsuz etkilemektedir. Temel olarak vatandaşın odaklandığı vergi oranı değil eşit kamu hizmeti almaktır. Örneğin, %15’lik düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde kamu hizmetinden faydalanmayan vatandaşların ortalama beyan skoru 3,13 iken; % 35’lik düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde kamu hizmetinden faydalanan bireyler için aynı skor 3,7’dir. Vergi oranı artmasına rağmen beyan eğilimi artmıştır. Bu saptamada yine standart yaklaşımın vergi uyumunu oran ile ilişkilendirme eğiliminin, sonuçları açıklamak için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu vargı nedeniyle “**Hipotez 2: Vergi oranı arttıkça vergi uyumu düşmektedir**” reddedilmiştir. İstatistikî olarak anlamlı farklılaşmaya ilişkin Wilcoxon testi sonuçları Tablo 21’de aktarılmaktadır.

⁴⁹ Hipotezlerin kabul/red edilmesinde etkili olan katılımcı motivasyonlarına ilişkin tartışmalar yarı yapılandırılmış mülakat sonuçlarına ilişkin bölümde aktarılmaktadır.

Tablo 21. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 2 Sonuçları

İşaret	Gözlem	Sıralamaların toplamı	Beklenen
Pozitif	155	64020,5	98008,5
Negatif	291	131996,5	98008,5
Sıfır	216	23436	23436
Toplam	662	219453	219453
Düzeltilmemiş varyans	24231269	Kuyruklar için düzeltme	-138255,13
Sıfırlar için düzeltme	-845649	Düzeltilmiş varyans	23247365
Z=-7,049		Prob> z =0,0000 olarak hesaplanmıştır.	

Artan oranlı ve düz oranlı gelir vergisi sistemleri⁵⁰ çerçevesinde beyan skorları karşılaştırıldığında ise katılımcıların uyum skorlarının her koşul altından artan oranlı gelir vergisi sisteminde daha fazla olduğu gözlemlenmektedir (Bakınız Tablo 22). Gerçekleştirilen hipotez testinde düz oranlı gelir vergisi sisteminde sergilenen vergi uyum davranışı ile artan oranlı gelir vergisi sisteminde sergilenen vergi uyum davranışının anlamlı şekilde farklılaştığı gözlemlenmiştir.

Tablo 22. Beyan Skorları

A0HE	4,289156627	HE	4,01061762
A0HE2	4,524096386	HE2	4,113593346
A0DE	3,138554217	DE	2,919879518
A0DE2	3,036144578	DE2	2,86510574

Yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sınamasında **“Hipotez 3: Düz oranlı gelir vergisi sisteminde artan oranlı gelir vergisi sistemine göre vergi uyumu daha yüksektir”** reddedilmiştir. Tablo 23’te sınama sonuçları aktarılmıştır.

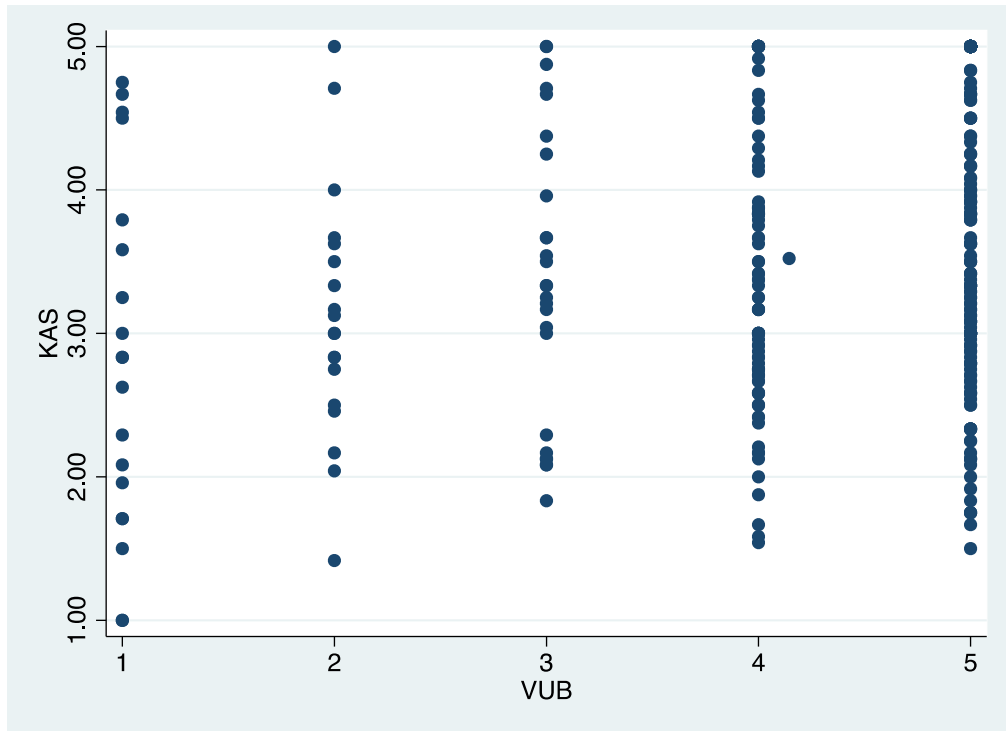
⁵⁰ 5 oran için ortalama alınmıştır.

Tablo 23. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi- Hipotez 3 Sonuçları

İşaret	Gözlem	Sıralamaların toplamı	Beklenen
Pozitif	82	21917,5	16954,5
Negatif	45	11991,5	16954,5
Sıfır	203	20706	20706
Toplam	330	54615	54615
Düzeltilmemiş varyans	3008376,25	Kuyruklar için düzeltme	-11436,38
Sıfırlar için düzeltme	-702278,50	Düzeltilmiş varyans	2294661,38
Z=3,276		Prob> z =0,0011 olarak hesaplanmıştır.	

Ek olarak KAS ile uygulamada yer alan ve bireylerin kendi vergi uyumlarını değerlendirdikleri soruya verdikleri yanıtlar (vergi uyum beyanı -VUB- olarak adlandırılacaktır) birlikte analiz edilmiştir. Şekil 10'daki görselde işaret edildiği üzere "Vergiye tam uyum sağladığımı düşünüyorum" ve "Vergi uyumumun yüksek olduğunu düşünüyorum" yanıtı veren bireylerin kurgusal kısımda sergiledikleri performans oldukça farklıdır.

Şekil 10. Vergi Uyum Beyanı (VUB)

KAS ve VUB arasındaki ayrışma istatistiki olarak Wilcoxon işaretli sıralar testi ile sınanmıştır. Test sonuçları vergi uyum sorusuna verilen yanıtlar ile kurgusal performansın anlamlı derece farklılaştığını işaret etmektedir. Şekil 11'deki kutu diyagramları da ayrışmayı görsel olarak aktarmaktadır.

Tablo 24. Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları- KAS ve VUB Arasındaki Ayrışma

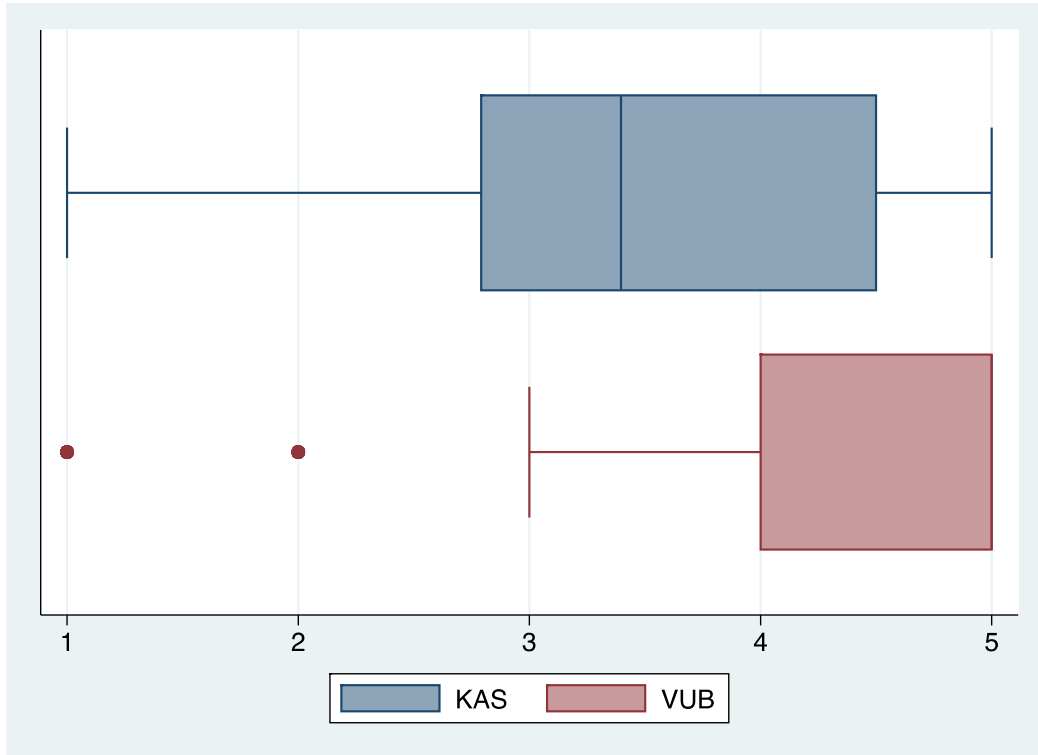
İşaret	Gözlem	Sıralamaların toplamı	Beklenen
Pozitif	210	41238	27229
Negatif	82	13220	27229
Sıfır	40	820	820
Toplam	332	55278	55278

Yapılan test sonucunda, $H_0: VUB=BAS$

Düzeltilmemiş varyans	3063322,50	Kuyruklar için düzeltme	-667,62
Sıfırlar için düzeltme	-5535,00	Düzeltilmiş varyans	3057119,88

Z=8,012 Prob>|z|=0,0000 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 11. KAS ve VUB Arasındaki Ayrışma

Ek olarak Zhang ve diğeri (2016) çalışmasına benzer şekilde kurgusal bölümde karar seviyesinde üç uyum kategorisi belirlenmiştir⁵¹. Bunlar tam uyum, tam kaçırma ve kısmi kaçırma kategorileridir:

- *Tam uyum*: Tüm kararların %42'sinde, katılımcılar gelirlerinin tümünü beyan edeceklerini ifade etmiştir.
- *Tam kaçırma*: Tüm kararların %16'sında, katılımcılar gelirlerini hiç beyan etmeyeceklerini ifade etmiştir.
- *Kısmi kaçırma*: Tüm kararların %58'inde, katılımcılar gelirlerinin yalnızca bir kısmını beyan edeceklerini ifade etmiştir.

Vergi uyum beyanındaki kararlar incelendiğinde ise tam uyum kategorisinde %51, tam kaçırma kategorisinde %19, kısmi kaçırma kategorisinde ise %30 karar yer almaktadır. VUB ile KAS arasındaki ayrışmayı burada da gözlemlemek mümkündür.

Bireysel karar düzeyinde farklılaşmalar incelendiğindeyse Tablo 27'de görüleceği üzere vergi uyumu tam olan birey yüzdesi tüm uygulama tiplerinde azalmaktadır. Örneğin düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde toplanan vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden herkesin eşit yararlandığı uygulamada oran %15'den %35'e çıktığında vergi uyumu tam olan bireylerin %33,24'ü vergi kaçırmaya başlamaktadır. Bu azalış tüm uygulama tiplerinde gözlemlenmektedir. Düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde toplanan vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden mükellef dışında diğer herkesin eşit yararlandığı uygulamada bu azalış daha azdır (%12,35). Farkın nedeni mükellef dışında diğer herkesin eşit yararlandığı uygulamalarda zaten başlangıç vergi uyum düzeyinin çok düşük olmasıdır (%36,75 ve %35,05). Ek olarak mükellefin faydalanıp faydalanmamasından bağımsız olarak iki kat kamu hizmeti sunulması bireysel anlamda vergi uyumunu arttırmaktadır. Ayrıca tüm uygulama tiplerinde vergi oranı arttıkça vergi uyumunun azaldığı gözlemlenmektedir. Bahsedilen ayrışmaların istatistiki olarak anlamı olup olmadığını sınamak amacıyla takip eden alt bölümde ikinci bir model kurgulanmıştır.

⁵¹ Yazarlar değişken kararlardan ötürü birey seviyesinde bu tip bir analizin yanıltıcı olabileceğini işaret etmektedir.

Tablo 25. Vergi Uyumu Tam Olan Birey Yüzdesi

	Vergi Uyumu Tam Olan Birey Yüzdesi					%35 ile %15 arasındaki fark
	%15	%20	%27	%30	%35	
HE	75,23	56,23	44,88	43,37	41,99	-33,24
HE2	75,23	61,45	49,70	46,69	43,67	-31,56
DE	36,75	28,92	25,90	25,00	24,40	-12,35
DE2	35,05	26,22	25,90	25,60	23,80	-11,25

3.6.3. Model 2

İkinci modelde katılımcıların anketin kurgusal bölümünde verdikleri cevapları münferit olarak karar bazında belirleyen etkenler araştırılacaktır. Model daha önce olduğu gibi yine SPM olarak kurgulanmıştır⁵². 2. modelde değişkenler çeşitli bileşimlerinden oluşan 3 versiyon halinde sınanmıştır. Ancak sonuçlar önemli derecede benzer olduğu için burada sadece en geniş üçüncü versiyona ait bulgular aktarılacaktır. Ek olarak yine daha önce aktarıldığı üzere SPM’de katsayılar değil marjinal etkiler belirleyicidir. Bu nedenle doğrudan marjinal etkiler üzerinden analiz yapılacaktır. Sonuçlar Tablo 26’da aktarılmaktadır:

$$\text{Karar}_i = \beta_0 + \beta_1 \text{BAS}_i + \beta_2 \text{gi}_i + \beta_3 \text{u}_i + \beta_4 \text{K}_i + \varepsilon_i$$

Değişkenler aşağıda aktarılmaktadır:

- Bağımlı değişken;
Karar_i: Bireysel düzeyde vergi uyum kararını
- Bağımsız değişkenler;
oran_i: Uygulamada geçerli oran gelir vergisi oranını
HE_i: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkes tarafından paylaşıldığını işaret eden değişken
x2_i: Vergi hasılatının iki katı kamu hizmetinin sunulduğunu işaret eden değişken
gi_i: Kişisel gelir

⁵² Daha önce tanımlanan model bireysel düzeyde ahlak skorunun belirleyicilerini araştırmaktadır. Bu model ise bireysel düzeyde alınan tüm kararları irdelemektedir. Bu nedenle ikinci model çerçevesinde 6000’den fazla gözlem kullanılmaktadır.

u_i : Sadece ücret geliri elde edenler için tanımlanan kukla değişken

K_i : Kontrol değişkenlerinden oluşan vektör (yaş, medeni durum, sektör, eğitim, çocuk sayısı, cinsiyet)

Tablo 26. Model 2 Sonuçlar

	Katsayı	Standart hata	z	P> z	dy/dx	%95 Güven aralığı
Oran	-,0093985	,00158	5,94	0,000	,006299	,012498-3,50107
HE	,19148661*	,00609	-31,46	0,000	-,203415	-179558-,499811
x2	-,0056241*	,00532	-1,06	0,290	-,016047	,004799-,500063
g	,0009468	,00361	0,26	0,793	-,006129	,008022-3,39564
u	,0198815	,00664	2,99	0,003	,006866	,032897-,323215
Yaş	-,0035942*	,00041	-8,83	0,000	-,004392	-,002797-36,4564
(*) ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.						
Anlamlılık sınaması 0,05'te yapılmıştır.						

Tablo 26'da aktarıldığı üzere 1.modele benzer şekilde g, u ve yaş dışındaki kontrol değişkenleri anlamlı bir belirleyici değildir. Yine, 1. modele benzer şekilde yaş arttıkça vergi uyumunun anlamlı şekilde azaldığı gözlemlenmektedir. Vergi oranının ve vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkes tarafından paylaşıldığını işaret eden değişkenin anlamlı belirleyiciler olduğu belirlenmiştir. Vergi oranlarının artması daha yüksek bir vergi uyum kararı verme olasılığını (%0,9) azaltmaktadır. Anlamlı bir değişim olmasına rağmen oldukça sınırlı bir katkı söz konusudur. Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkes tarafından paylaşılması ise daha yüksek bir vergi uyum kararı verme olasılığını yaklaşık olarak %20 arttırmaktadır. Vergi hasılatının iki katı kamu hizmetinin sunulması ise uyum kararını anlamlı düzeyde etkilemektedir.

Bu bulgular aslında tez çalışmasında araştırılan temel sorunun yanıtını da özetler niteliktedir. Standart modelde önem atfedilen vergi oranı, uyum kararı üzerinde etkilidir; ancak tek ve en önemli belirleyici değildir. Test çıktılarının da işaret ettiği üzere vergi uyum kararının temel belirleyicisi vergilerle finanse edilen hizmetin eşit paylaşımıdır. Bu sonuç mükelleflerin adalet, paylaşım ve hakkaniyet vb. değer yargıları çerçevesinde geliştirdikleri davranışsal tepkilerin vergi uyum kararı irdelemelerine dahil edilmesinin gerekliliğini işaret etmektedir. Vargılar, vergi uyum kararlarının ancak standart ve davranışsal yaklaşım melezlenerek içselleştirilebileceğini göstermektedir.

3.6.4. Toplulaştırılmış Analiz Sonuçları

Bölüm başında aktarılan araştırma odaklarını irdelemek amacıyla iki ayrı SPM oluşturulmuştur. Bu çerçevede şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Araştırma Sorusu 1/Model 1:

Sonuç 1: Kurguya dayalı vergi ahlak skoru ile beyana dayalı ahlak skoru arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Bu vargı, bireyin vergi uyumuna dair algısını ölçen doğrudan yöntemlerin vergi uyum davranışını açıklamak için yeterli olmadığını işaret etmektedir. Davranışsal/kurgusal perspektiften geliştirilen ölçme-değerlendirme yaklaşımlarının vergi uyumu davranışını açıklamakta daha yetkin olduğu gözlemlenmiştir.

- Araştırma Sorusu 2/Model 2:

Sonuç 2: Vergi oranı ve vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin paylaşımı bireysel düzeyde vergi uyum kararını şekillendirmektedir. Vergi oranlarının artması daha yüksek bir vergi uyum kararı verme olasılığını çok sınırlı ölçüde azaltmaktadır. Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinin herkes tarafından paylaşılması ise daha yüksek bir vergi uyum kararı verme olasılığını önemli ölçüde arttırmaktadır.

Bu vargı klasik uyum yaklaşımda orana atfedilen önemin aşırı olduğunu; sosyo-ekonomik algı ve ahlaki/duygusal duyarlılıkların vergi uyum kararında daha belirleyici olduğunu işaret etmektedir.

- Model 1 ve 2 Genel Sonuç:

Sonuç 3: Her iki modelde de yaş vergi uyumunu azaltan bir etken olarak dikkat çekmektedir. Ancak diğer kontrol değişkenlerin anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir. Kanımızca bu sonucun altında yatan faktörlerden biri tez çalışması kısıtları nedeniyle tercih edilen örneklem seçim yöntemidir.

- Hipotez 1 doğrulanmıştır: Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden faydalanma düzeyi arttıkça vergi uyumu artmaktadır.
- Hipotez 2 reddedilmiştir: Vergi oranı arttıkça vergi uyumu her zaman düşmemektedir.

Bu vargı sonuç 2 ile bütünleşik değerlendirilmelidir. Analiz çerçevesinde gözlemlenen oran artışının uyum davranışı üzerinde sınırlı menfi etkisi değişen sosyo-ekonomik değerler-faktörler nedeniyle baskılanmıştır. Diğer bir ifade bireyler paylaşım hususunda daha adaletli olarak değerlendirdikleri bir seçeneği oran artışına rağmen kabul etmektedirler.

- Hipotez 3 reddedilmiştir: Düz oranlı gelir vergisi sisteminde artan oranlı gelir vergisi sistemine göre vergi uyumu daha yüksek değildir.

3.7. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME ÇIKTILARI

Standart anket çalışmalarına verilen yanıtlar genellikle kişilerin gerçek düşüncelerini yansıtmaktan ziyade olması gereken durumu işaret etmektedir. Bu durum analizler sonucu ulaşılan vargıların eksik ve hatalı olmasına yol açabilmektedir. Standart anket uygulamalarında gözlemlenen bu problemleri giderebilmek için araştırmacılar tarafından alternatif yöntemler geliştirilmiştir.

Tez çalışmasında standart anket uygulamasına ek olarak yukarıda bahsedilen alternatif yöntemlerden ikisine yer verilmiştir. Yöntemler birbirilerinin ikamesi olarak değil tamamlayıcısı olarak kullanılmıştır. Bunlardan ilki önceki bölümde aktarılan davranışsal-deneysel-kurgusal yöntemdir. Çalışmada faydalanılan ikinci alternatif yöntem ise yarı yapılandırılmış mülakatlardır. Yarı yapılandırılmış mülakat sırasında araştırmacının önceden hazırladığı soruların sunuluş şekli ve sıralamayı değiştirmesi ve görüşme ile ilgili konu çerçevesinde soru ekleyip çıkarması olanaklıdır. Temel hedef katılımcılarla yüz yüze etkileşime girerek verilen yanıtların kökenindeki rasyoneli çözümlenektir. Tez çalışmasında anahtar katılımcı olarak belirlenen 20 meslek uzmanı ve 10 büyük vergi mükellefi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş ve bu kişilerin yanıtlarının kökeninde yatan davranışsal dinamiklere ulaşmak hedeflenmiştir. Aşağıda daha önce istatistiki olarak sınanan hipotezlere ilişkin yarı yapılandırılmış görüşmelerden edinilen izlenimler aktarılmaktadır:

- Hipotez 1 (Vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden faydalanma düzeyi arttıkça vergi uyumu artmaktadır) kabul edilmiştir:

Yarı yapılandırılmış görüşme yapılan katılımcılar için vergi uyumunun temel kriterinin vergi oranından ziyade alınan kamu hizmetinin niceliği ve niteliği olduğu gözlemlenmiştir. İştirakçilerin temel görüşü sunulan kamu hizmeti düzeyi arttıkça toplumsal refahın ve akabinde bireysel faydanın artacağı yönündedir. Katılımcılar kendileri kamu mal ve hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları müddetçe kamu gelirlerine daha yüksek düzeyde katılım göstermek istediklerini beyan etmektedirler.

- Hipotez 2 (Vergi oranı arttıkça vergi uyumu düşmektedir) reddedilmiştir:

Yarı yapılandırılmış görüşmeye dahil olan katılımcıların büyük çoğunluğu vergi sistemine ilişkin temel kaygısının vergi oranı ya da vergi yükü olmadığını ifade etmektedir. Katılımcılar diğer mükellefler üzerine düşen vergisel sorumluluğu yerine getirdiği müddetçe oran ve yükten bağımsız olarak mükellefiyetlerini yerine getireceklerini belirtmektedirler. Ek olarak katılımcılar vergi gelirleri etkin kamu harcaması için tahsis edildiği sürece oran ve yükten bağımsız olarak vergisel sorumluluklarını aksatmayacaklarını aktarmaktadır.

- Hipotez 3 (Düz oranlı gelir vergisi sisteminde artan oranlı gelir vergisi sistemine göre vergi uyumu daha yüksektir) reddedilmiştir:

Yarı yapılandırılmış görüşmeye dahil olan pek çok katılımcı artan oranlı gelir vergisi sisteminin onları vergisel yükümlülüklerini yerine getirmek için daha çok motive ettiğini ifade etmektedir. İlgili katılımcılara neden artan oranlı gelir vergisi tarifesi çerçevesinde vergi uyumlarının daha yüksek olduğu sorulmuştur. Alınan yanıtlar adalet kaygısının bu tercihteki öncelikli motivasyon olduğunu işaret etmektedir. Katılımcılar genellikle artan oranlı gelir vergisi tarifesinin daha adaletli olduğuna inanmakta ve bu tip bir vergi sistemine saygı duymaktadır.

İştirakçiler düz oranlı gelir vergisi tarifesini adil bulmadıkları için vergi sistemine karşı olan inançlarını kaybedeceklerini ve bu nedenle vergi yükümlülüklerini aksatacaklarını aktarmaktadır. Pek çoğu yüksek gelir grubunda yer alan katılımcıların kendileri açısından ekonomik olarak daha avantajlı bir seçenek olan düz oranlı gelir vergisi tarifesine karşı

çıkmaları oldukça dikkat çekici bir sonuçtur. Uygulama öncesi beklenti, yüksek gelir grubunun artan oranlı gelir vergisi sistemine uyumunun görece düşük olacağı yönünde iken yarı yapılandırılmış görüşme sonucunda varsıl iştirakçilerin de artan oranlı gelir vergisi sisteminin gerekliliğine inandıkları ve bu tip bir sisteme uyum sağlayacakları gözlemlenmiştir. Ek olarak yarı yapılandırılmış mülakata katılan mükelleflerin büyük çoğunluğu artan oranlı gelir vergisi tarifesinin uzunluğunun daha fazla olması ve daha çok dilim barındırması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yarı yapılandırılmış mülakat çerçevesinde katılımcılar tarafından sıklıkla işaret edilen diğer noktalar aşağıda aktarılmaktadır:

- Katılımcılar vergi idaresinin mükellef yanlısı politikalar izlemesinin beyan edilen geliri artıracaklarını düşünmektedir. Mükellefler güler yüzlü ve saygılı muamele görmek istemektedirler.
- Katılımcılar sosyal adalet sağlanması için herkesin bütçesine göre vergi ödemesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcılar ödeme gücü ilkesine dikkat çekmektedirler.
- Katılımcılar adil ve şeffaf bir vergi sistemi kurulması gerektiğini düşünmektedir. Vergi adaleti kavramı katılımcılar tarafından her fırsatta dile getirilmektedir.
- Katılımcılar vergi kayıp ve kaçaklarına tolerans gösterilmemesi gerektiğini düşünmektedir.

3.8. GENEL DEĞERLENDİRME

Tezin üçüncü bölümünde hem standart hem de davranışsal vergi uyum analiz araçlarına yer veren melez karakterli bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Ek olarak yarı yapılandırılmış mülakatlar ile uygulama desteklenmiştir. Analiz sonuçları; beyanlar ile fiili davranışların ayrıştığını işaret etmektedir. Genel kanının aksine vergi oranının vergi uyumu üzerinde önemli bir etkisine rastlanmamıştır. Sosyo-psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerine vergi oranından daha büyük etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç Hanousek ve Palda (2002a), Recker ve diğerleri (1994) ile Crane ve Nourzad (1990) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Bireyler vergi uyum kararlarını alırken vergi oranından ve yükünden ziyade aldıkları kamu hizmetine odaklanmaktadır. Spicer ve Becker (1980) çalışmasına benzer şekilde bireylerin vergilerle finanse edilen kamu mal ve hizmetlerinden eşit faydalanmaya büyük önem attıkları değerlendirilmiştir. Ayrıca Wallschutzky'e (1984) paralel olarak daha ileri yaştaki bireylerin vergi uyumunun daha düşük düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Uygulama sonucu ulaşılan dikkat çekici vargılardan biri de

mükelleflerin düz oranlı gelir vergisi sistemini artan oranlı gelir vergisi sistemine tercih etmemeleridir. Mükelleflerin büyük bir çoğunluğu vergi uyumlarının artan oranlı gelir vergisi sisteminde daha yüksek olacağını işaret etmektedirler. Bu sonuç Gorodnichenco ve diğerleri (2007) ile benzeşmektedir. Aktarılan vargılar toplulaştırıldığında arz yönlü iktisat ve neoklasik optimal vergilendirme teorisi çerçevesinde mutlak doğru olarak sunulan pek çok varsayımın gerçek hayatta geçersiz olduğunu sonucuna varılmaktadır.

Son tahlilde uygulama sonuçları, standart ekonomik yaklaşımın sunduğu araçların tek başına vergi uyum davranışını açıklamada yetersiz kaldığını işaret etmektedir. Bu nedenle vergi kayıp ve kaçığını azaltmak isteyen politika yapıcılarının vergi sistemlerini kurgularken davranışsal iktisat yöntemlerine de önem atfetmesi elzemdir.

SONUÇ

Vergi uyumu, kamu maliyesi teorisinin en yoğun odaklandığı araştırma alanlarından biridir. Toplumsal refah üzerindeki önemli etkisi nedeni ile hem bilim insanları hem de siyasetçiler vergi uyumunun artırılması amacı ile çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Ancak gösterilen üstün çabaya rağmen hemen hemen tüm ülkelerde vergi kayıp ve kaçaklarının hala oldukça üst düzeyde olduğu gözlemlenmektedir. Yazında bu problemin temel nedenlerinden biri olarak vergi uyum analizlerinin ağırlıklı olarak caydırıcılık odaklı yerleşik iktisadi model çerçevesinde gerçekleştirilmesi gösterilmektedir.

Beklenen fayda teorisi üzerine şekillenen ve Allingham ve Sandmo (1972) tarafından kurgulanan standart model; vergi ceza ve denetimleri üzerine odaklanarak rasyonel bireyin nasıl hareket edeceğini saptamaya çalışmaktadır. Ancak bu analizde sosyo-psikolojik faktörlerin ihmal edilmesi ulaşılan vargıların gözlemlenen uyum problemini yok etmesini engellemektedir. Bu nedenle son yıllarda pek çok araştırmacı vergi uyumu için davranışsal iktisat yaklaşımına yönelmektedir.

Kahneman ve Tversky'nin (1979) türettiği beklenti teorisi çerçevesinde gelişen davranışsal iktisat yaklaşımı kullandığı deneysel metotlar nedeniyle sosyo-psikolojik faktörlerin analiz edilmesini olanaklı kıldığı için gündelik hayatta gözlemlenen irrasyonel tercihleri açıklamaya muktedirdir. Bu metotları kullanan araştırmacılar yerleşik iktisadi bakış açısı ile çözümlenemeyen vergi uyumsuzluğu problemi ile mücadele etmek için alternatif yollar önermektedir. Bu tez çalışmasında da benzer bir yaklaşımla Türkiye'deki vergi uyum dinamikleri davranışsal perspektiften irdelenmiştir. İlgili çerçevede eşanlı olarak davranışsal ve caydırıcılık odaklı analiz yapmayı mümkün kılan melez bir görgül tasarım hazırlanmıştır. Melez niteliği itibarı ile metodolojik karşılaştırmayı olanaklı kılan uygulama; yarı yapılandırılmış mülakatlarla desteklenmiştir. Tasarım özgün niteliği nedeni ile yazına katkı sağlamaktadır.

Gerçekleştirilen analizler aracılığıyla çeşitli hipotezler sınanmıştır. Elde edilen başlıca sonuçlar şunlardır: a) Uygulamalarda bireylerin beyanları ile fiili davranışları farklılaşmaktadır; b) Sosyo-psikolojik faktörler vergi uyumu üzerinde vergi oranına nispetle daha etkilidir; c) Bireyler vergi uyum kararlarını alırken vergi oranından ve yükünden ziyade aldıkları kamu hizmetine odaklanmaktadır; d) Göreli olarak daha yaşlı bireylerin vergi uyumu daha düşüktür; e) Mükelleflerin çoğu artan oranlı gelir vergisi sistemini düz oranlı gelir vergisi sistemine tercih etmektedir.

Aktarılan vargılar toplulaştırıldığında arz yönlü iktisat ve neoklasik optimal vergilendirme teorisi çerçevesinde mutlak doğru olarak sunulan pek çok varsayımın gerçek hayatta geçersiz olduğunu sonucuna varılmaktadır. Son tahlilde uygulama sonuçları, standart ekonomik yaklaşımın sunduğu araçların tek başına vergi uyum davranışını açıklamada yetersiz kaldığını işaret etmektedir. Bu nedenle vergi kayıp ve kaçığını azaltarak toplumsal refahı arttırmak isteyen politika yapıcıların vergi sistemlerini kurgularken davranışsal iktisat yöntemlerine de önem atfetmesi gerekmektedir.

İlgili çerçevede sosyal gönenci arttırmak için mükellef odaklı bir vergi sisteminin tasarlanması kıymetli bir girişim olacaktır. Mükellefleri potansiyel suçlu olarak değil saygı duyulması gereken bir paydaş olarak betimleyen bir vergileme zihniyetine ihtiyaç vardır. Gelir idaresi tarafından eğitimler düzenlenerek vergi bilinci geliştirilmeli; ek olarak sosyal medya araçları vasıtasıyla vatandaşlar ile iletişim güçlendirilmelidir. Özellikle son yıllarda mükellef hakları konusunda vergi idaresi tarafından gösterilen hassasiyet ilgili hususta çok önemli bir gelişmedir. Bu şekilde vergi adaleti konusunda oldukça duyarlı olan mükelleflerin toplumsal dayanışma isteklilikleri artacak; vergi kayıp ve kaçakları azalacaktır.

KAYNAKÇA

- Abeele, P. V. (1988). Economic Agents Expectations in a Psychological Perspective. W. F. Van Raaij, G. M. Van Veldoven, ve K. E. Warneryd içinde, *Handbook of Economic Psychology* (s. 478-515). Netherlands: Springer.
- Akbey, F. (2014), Türkiye’de Vergi Denetimi ve Gelirleri Üzerine Bir İnceleme, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 63-103.
- Akdere, Ç. ve Büyükboyacı, M. (2015). Davranışsal İktisat ve Sınırlı Rasyonellik Varsayımı. D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, ve E. Ruben içinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* (s. 105-137). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akerlof, G. A. ve Kranton, R. E. (2010). *Identity Economics: How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being*. New Jersey: Princeton University Press.
- Akın, Z. ve Urhan, Ü. B. (2015). Davranışsal Oyun Teorisi. D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, ve E. Ruben içinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* (s. 257-319). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Albayrak, Ö., Bahçe, S. ve Pınar, A. (2016). Türkiye’de Daha Eşitlikçi Vergi Politikaları için Mikrosimülasyon Analizi: 2003-2013. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (1), 249-178.
- Ali M. M., Cecil H.W. ve Knoblett, J. A. (2001). The Effects of Tax Rate and Enforcement Policies on Taxpayer Compliance: A Study of Self-Employed Taxpayers. *Atlantic Economic Journal*, 29 (2), 186-202.
- Allais, M. (1953). Le Comportement de l'Homme Rationnel devant le Risque: Critique des Postulats et Axiomes. *Econometrica*, 21 (4), 503-546.
- Allers, M. (1994), Administrative and Compliance Costs of Taxation and Public Transfers in the Netherlands, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Allingham, M. G. ve Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economic*, 1 (3-4), 323-338.

- Alm, J. (1999). Tax Compliance and Administration. W. B. Hildreth ve J. A. Richardson içinde, *Handbook on Taxation* (s. 741–768). New York: Dekker.
- Alm, J. (2010). Testing Behavioural Public Economics Theories in the Laboratory. *National Tax Journal*, 63, 635–658.
- Alm, J. (2013). Expanding the Theory of Tax Compliance from Individual to Group Motivations. Working Paper 1309. Tulane Economics Working Paper Series.
- Alm, J. ve Beck, W. (1993). Tax Amnesties and Compliance in the Long Run: A Time Series Analysis. *National Tax Journal*, 46 (1), 53-60.
- Alm, J. ve Bourdeaux, C. J. (2013). Applying Behavioral Economics to the Public Sector. *Hacienda Pública Española / Review of Public Economics*, 91-134.
- Alm, J. ve Gomez, J. L. (2008). Social Capital and Tax Morale in Spain. *Economic Analysis and Policy*, 38 (1), 73-87.
- Alm, J. ve Jacobson, S. (2007). Using Laboratory Experiments in Public Economics. *National Tax Journal*, LX (1), 129-152.
- Alm, J. ve McKee, M. (2006). Audit Certainty, Audit Productivity, and Taxpayer Compliance. *National Tax Journal*, 59 (4), 801-816.
- Alm, J., Jackson, B. R. ve McKee, M. (1993). Fiscal Exchange, Collective Decision Institutions and Tax Compliance. *Journal of Economic Behavior and Organization* 22 (4), 285-303.
- Alm, J., Martinez-Vazquez, J. ve Schneider, F. (2004). 'Sizing' The Problem of the Hard-to-tax, Paper Presented at the "Hard to Tax: An International Perspective". J. Alm, J. Martinez-Vazquez ve S. Wallece içinde, *Taxing the Hard-to-tax*.
- Alm, J., Martinez-Vazquez, J. ve Torgler, B. (2006). Russian Attitudes Towards Paying Taxes Before, During and After the Transition. *International Journal of Social Economics*, 33 (12), 832-857.
- Alm, J., McClelland, G. H. ve Schulze, W. D. (1992). Why Do People Pay Taxes?. *Journal of Public Economics*, 48 (1), 21-38.
- Alm, J., Sanchez, I. ve De Juan, A. (1995). Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance. *KYKLOS*, 48 (1), 3-18.

- Alm, J. ve Torgler, B. (2006). Cultural Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27, 224-246.
- Amundsen, I. (1999). Political Corruption: An Introduction to the Issues. CMI, Bergen: Working Paper No.1999:7.
- Anderhub, V., Giese, S., Güth, W., Hoffmann, A. ve Otto, T. (2001). Tax Evasion with Earned Income- An Experimental Study. *FinanzArchiv / Public Finance Analysis*, 58 (2), 188-206.
- Anderson, G. M. ve Tollison, R. D. (1992). Morality and Monopoly: The Constitutional Political Economy of Religious Rules. *Cato Journal*, 12 (2), 373-391.
- Andreoni, J. (1991). The Desirability of a Permanent Tax Amnesty. *Journal of Public Economics*, 45, 143-159.
- Andreoni, J. (2006). Philanthropy. L. A. Gerard- Vared, S. C. Kolm ve J. M. Yhthier içinde, *Handbook of the Economics of Giving, Altruism, and Recipocity, Volume 2, Chapter 18*. Elsevier.
- Andreoni, J. ve Sprenger, C. (2010). Certain and Uncertain Utility: The Allais Paradox and Five Decision Phenomena. *Levine's Working Paper*. Archive 926159295.
- Andreoni, J., Erard, B. ve Feinstein, J. (1998). Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36 (2), 818-860.
- Angner, E. ve Loewenstein, G. (2006). Behavioral Economics. D. M. Gabbay, P. Thagard ve J. Woods içinde, *Handbook of the Philosophy of Science, Vol. 5*.
- Antonetti, P. ve Anesa, M. (2017). Consumer Reactions to Corporate Tax Strategies: The role of Political Ideology. *Journal of Business Research*, 74, 1-10.
- Antonides, G. ve Robben, H. S. (1995). True Positives and False Alarms in the Detection of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 16, 617-640.
- Arrow, K. J. (1990). Economic Theory and the Hypothesis of Rationality. J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman içinde, *Utility and Probability* (s. 25-37). The New Palgrave.
- Ashraf, N. Camerer , C. F., ve Loewenstein, G. (2005). Adam Smith, Behavioral Economicist. *The urnal of Economic Perspectives*, 19 (3), 131-145.

- Augier, M. ve March, J. G. (2001). Remembering Herbert A. Simon (1916-2001). *Public Administration Review*, 61 (4), 396-402.
- Ayas, I. ve Saru, N. T. (2015). Vergi Kltr ve Vergi Ahlakı: İtalya- Türkiye. *AK İİBF Dergisi*, XVII, 1, 179-188.
- Bajada, C. (2003). Business Cycle Properties of the Legitimate and Underground Economy. *The Economic Record*, 79 (247), 379-411.
- Balassone, F. ve Jones, P. (1998). Tax Evasion and Tax Rates: Properties of a Penalty Structure. *Public Finance Review*, 26 (3), 270-285.
- Baldry, J. (1987). Income Tax Evasion and the Tax Schedule: Some Experimental Results. *Public Finance*, 42(3), 357-383.
- Balı, A. Ő. (2001). *okkltrllk ve Sosyal Adalet: teki ile Birlikte YaŐamak*. Konya: izgi Kitabevi.
- Bame-Aldred, C., Cullen, J., Martin, K. ve Parboteeah, K. (2012). National Culture and Firm-Level Tax Evasion. *Journal of Business Research Forthcoming*, 66 (3), 390-396.
- Barnett, J. H. ve Karson, M. J. (1987). Personal Values and Business Decisions: An Exploratory Investigation. *Journal of Business Ethics*, 6 (5), 371-382.
- Barone, G. ve Mocetti, S. (2011). Tax Morale and Public Spending Inefficiency. *International Tax and Public Finance* 18(6), 724-749.
- Barreto, P. A. ve Alm, J. (2003). Corruption, Optimal Taxation and Growth. *Public Finance Review*, 31 (3), 207-240.
- Bayer, R. C., Oberhofer, H. ve Winner, H. (2015). The Occurrence of Tax Amnities: Theory and Evidence. *Journal of Public Economics*, 125 (C), 70-82.
- Bayraklı, H. H., Saru , N. T. ve Sağbaş, İ. (2004). Vergi Kaakılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaakılığının nlenme Yntemleri. Antalya: 19. Ulusal Maliye Sempozyumu.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 76, 169-217.

- Benjamini, Y. ve Maital, S. (1985). Optimal Tax Evasion and Optimal Tax Evasion Policy: Behavioral Aspects'. A. Wenig ve W. Gaertner içinde, *The Economics of Shadow Economy*.
- Bergman, M. ve Nevarez, A. (2006). Do Audits Enhance Compliance? An Empirical Assessment of VAT Enforcement. *National Tax Journal*, 59 (4), 817-832.
- Benk, S. ve Karayılmazlar, E. (2010). Vergilemenin Operasyonel Maliyetleri: Kavramsal Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 159, 137-154.
- Bernasconi, M. ve Zanardi, A. (2004). Tax Evasion, Tax Rates, and Reference Dependence. *FinanzArchiv* 60 (3), 422-445.
- Bernasconi, M., Corazzini, L. ve Seri, R. (2014). Reference Dependent Preferences, Hedonic Adaptation and Tax Evasion: Does the Tax Burden Matter? *Journal of Economic Psychology*, 40, 103-118.
- Bernheim, B. D. ve Rangel, A. (2005). Behavioral Public Economics: Welfare and Policy Analysis with Non- Standard Decision- Makers (No. w11518). National Bureau of Economic Research.
- Blackburn, K., Bose, N. ve Capasso, S. (2012). Tax Evasion, the Underground Economy and Financial Development. *Journal of Behavior & Organization*, 83 (2), 243-253.
- Blackwell, C. (2007). A Meta-Analysis of Tax Compliance Experiments. Working Paper 07-24, Georgia State University, International Studies Program Working Paper.
- Blumenthal, M. ve Slemrod, J. (1992). The Compliance Cost of the U.S. Individual Income Tax System: A Second Look After Tax Reform. *National Tax Journal*, 45 (2), 185-201.
- Blumenthal, M., Chistan, C. ve Slemrod, J. (1998). The Determinants of Income Tax Compliance: Evidence from a Controlled Experiment in Minnesota. Cambridge: NBER Working Paper Series, No. 6575.
- Bobek, D. D., Hageman, A. M. ve Kelliher, C. F. (2013). Analyzing the Role of Social Norms in Tax Compliance Behavior. *J Bus Ethics*, 115 (3), 451-468.

- Bobek, D., Robin, W. R. ve John, T. S. (2007). The Social Norms of Tax Compliance: Evidence from Australia, Singapore and the United States. *Journal of Business Ethics*, 74 (1), 49-64.
- Bordignon, M. (1993). A Fairness Approach to Income Tax Evasion. *Journal of Public Economics*, 52 (3), 345-362.
- Borgida, E. ve Nisbett, R. E. (1977). The Differential Impact of Abstract vs. Concrete Information on Decisions. *Journal of Applied Social Psychology*, 7, 258-271.
- Bradford, D. ve Oates, W. (1971). "The Analysis of Revenue Sharingina New Approach to Collective Fiscal Decisions. *Quarterly Journal of Economics*, 85, 416-39.
- Braithwaite, V. (2003). *Taxing Democracy*. England: Ashgate Publishing Ltd.
- Brandts, J., Saijo, T. ve Schram, A. (2004). How Universal Is Behavior? A Four Country Comparison of Spite and Cooperation in Voluntary Contribution Mechanisms. *Public Choice*, 119 (3-4), 381-424.
- Brewer, M. B. ve Schenider, S. K. (1990). Social Identity and Social Dilemmas. D. Abrams ve M. A. Hogg içinde, *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances* (s. 169-184).
- Bruni, L. ve Sugden, R. (2007). The Road Not Taken: How Psychology Was Removed from Economics and How It Might Be Brought Back. *The Economic Journal*, 117(1), 146-173.
- Buchanan, J. M. (1967). Cooperation and Conflict in Public- Goods Interaction. *Economic Inquiry*, 5 (2), 109-121.
- Cadsby, C. B., Maynes, E. ve Trivedi, V. U. (2006). Tax Compliance and Obedience to Authority at Home and in the Lab: A New Experimental Approach. *Exp. Econ*, 9 (4), 343-359.
- Camerer, C. (1999). Behavioral Economics: Reunifying Psychology and Economics. *Proceedings of the National Academy of Science* 96 (19), 105757-10577.
- Camerer, C. F. ve Loewenstein, G. (2004). Behavioral Economics: Past, Present, Future. C. F. Camerer, G. Loewenstein ve M. Rabin içinde, *Advances in Behavioral Economics* (s. 2-51). New York: Princeton University Press.

- Camerer, C., Issacharoff, S., Loewenstein, G., O'Donoghue, T. ve Rabin, M. (2003). Regulation for Conservatives: Behavioral Economics and the Case for "Asymmetric Paternalism". *University of Pennsylvania Law Review*, 151 (3), 1211-1254.
- Carlson, R. H. (2005). A Brief History of Property Tax. *Fair&Equitable*, February, 3-10.
- Carroll, J. S. (1992). How Taxpayers Think about Their Taxes: Frame and Values. J. Slemrod içinde, *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement*. University of Michigan Press.
- Chorvat, T. (2006). Trust and Taxation. E. McCaffery ve J. Slemrod içinde, *Behavioral Public Finance* (s. 206-232). Newyork: Russel Sage Foundation.
- Christian, C. W. (1994). "Voluntary Compliance with the Individual Income Tax: Results from the 1988 TCMP Study. In *The IRS Research Bulletin*, 1993/1994, Publication 1500 (Rev 9-94). Washington, D.C.: Internal Revenue Service.
- Christiansen, V. (1980). Two Comments on Tax Evasion. *Journal of Public Economics*, 13 (3), 389-393.
- Cialdini, R. ve Trost, M. R. (1998). Social Influence: Social Norms Conformity, and Compliance. D. T. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey içinde, *The Handbook of Social Psychology*.
- Clotfelter, C. T. (1983). Tax Evasion with Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. *The Review of Economics and Statistics*, 65 (3), 363-373.
- Cobham, A ve Janský, P. (2017). Global Distribution of Revenue Loss from Tax Avoidance - Reestimation and Country Results. UNU-WIDER, UNU-WIDER : Working Paper(55). Retrieved from <https://www.wider.unu.edu/publication/global-distribution-revenue-loss-taxavoidance>.
- Cohen-Crash, Y. ve Spector, P. E. (2001). The Role of Justice in Organizations: A Meta Analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86 (2), 278-321.
- Coleman, S. (1997). Income Tax Compliance: A Unique Experiment in Minnesota. *Government Finance Review*, 13 (2), 11-15.

- Coleman, C. ve Freeman, L. (1997). Cultural Foundations of Taxpayer Attitudes to Voluntary Compliance. *13 Australian Tax Forum*, 311-336.
- Collins, J. H. ve Plumlee, R. D. (1990). The Taxpayer's Labor and Reporting of Decision: The Effect of Audit Schemes?" *The Accounting Review*, 66 (3), 559-576.
- Congdon, W. J., Kling, J. R. ve Mullainathan, S. (2009). Behavioral Economics and Tax Policy. *National Tax Journal*, 62 (3), 375-386.
- Congdon, W. J., Kling, J. R. ve Mullainathan, S. (2011). *Policy and Choice Public Finance through the Lens of Behavioral Economics*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Cowell, F. A. (1985). The Economic Analysis of Tax Evasion. *Bulletin of Economic Research*, 37 (3), 163-193.
- Cowell, F. A. ve Gordon, J. P. (1988). Unwillingness to Pay Tax Evasion and Public Good Provision. *Journal of Public Economics*, 36, 305-321.
- Cowell, F. A. (1992). Tax Evasion and Inequity. *Journal of Economic Psychology*, 13 (4), 521-543.
- Cox, D. (1984). Raising Revenue in the Underground Economy. *National Tax Journal*, 37 (3), 283-288.
- Crane, S. E. ve Nourzad, F. (1990). Tax Rates and Tax Evasion: Evidence from California Amnesty Data. *National Tax Journal*, 43, 189-199.
- Cullis, J. G. ve Lewis, A. (1997). Why People Pay Taxes: From a Conventional Economic Model to a Model of Social Convention. *The Journal of Economic Psychology*, 18, 305-321.
- Cullis, J., Jones, P. ve Lewis, A. (2007). Tax Compliance: Social Norms, Culture and Endogeneity. International Studies Program, Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University.
- Cullis, J., Jones, P. ve Savoia, A. (2012). Social Norms and Tax Compliance: Framing the Decision to Pay Tax. *The Journal of Socio-Economics*, 41 (2), 159-168.

- Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M. ve Torgler, B. (2004). Effects of Culture on Tax Compliance: A Cross Check of Experimental and Survey Evidence. CREMA Working Paper No. 2004-13.
- Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M. ve Torgler, B. (2005). Effects of Tax Moral and Survey Evidence. Switzerland: CREMA- Center of Research in Economics, Management and the Arts.
- Çağan, N. (1982). Vergilendirme Yetkisi. İstanbul: Kazancı Hukuk.
- Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H. (2008). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi. *Sosyoekonomi*, 8 (8), 23-54.
- Çiçek, H., Karakaş, M. ve Yıldız, A. (2008). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/381.
- Das-Gupta, A., Ghosh, S. ve Mookherjess, D. (2004). Tax Administration Reform and Taxpayer Compliance in India. *International Tax and Public Finance*, 11, 575-600.
- Dean, P., Keenan, T. ve Kenney, F. (1980). Taxpayers' Attitudes to Income Tax Evasion: An Empirical Survey. *British Tax Review*, 1, 28-44.
- DeCicca, P., Kenkel, D. ve Liu, F. (2013). Excise Tax Avoidance: The Case of State Cigarette Taxes. *Journal of Health Economics*, 32 (6), 1130-1141.
- Dell'Anno, R. (2009). Tax Evasion, Tax Morale and Policy Maker's Effectiveness. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 988-997.
- Dhami, S. ve al- Nowaihi, A. (2007). Why Do People Pay Taxes? Prospect Theory versus Expected Utility Theory. *Journal of Behavior and Organization* 64 (1), 171-192.
- Diamond, P. ve Vartiainen, H. (2007). *Behavioral Economics and Its Applications*. New Jersey: Princeton University Press.
- Doerrenberg, P. ve Peichl, A. (2013). Progressive Taxation and Tax Morale. *Public Choice* 155(3-4), 293-316.
- Dollery, B. E. ve Worthington, A. C. (1996). The Empirical Analysis of Fiscal Illusion. *Journal of Economic Surveys* 10(3), 261-297.

- Doran, M. (2009). Tax Penalties and Tax Compliance, *Harvard Journal of Legislation*, 46, 111-114.
- Dougan, W. R. ve Kenyon, D. A. (1988). Pressure Groups and Public Expenditures : The Flypaper Effect Reconsidered. *Economic Inquiry*, 26 (1), 159-170.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65, 135-150.
- Dubin, J. A., Graetz, M. J. ve Wilde, L. L. (1990). The Effect of Audit Rates on the Federal Individual Income Tax 1977-1986. *National Tax Journal*, 43 (4), 395-409.
- Dubin, J. A. ve Wilde, L. L. (1988). An Empirical Analysis of Federal Income Tax Auditing and Compliance. *National Tax Journal*, 43(4), 395-409.
- Dulleck, U., Fooker, J., Newton, C., Ristl, A., Schaffner, M. ve Torgler, B. (2016). Tax Compliance and Psychic Costs: Behavioral Experimental Evidence Using a Psychological Marker. *Journal of Public Economics*, 134, 9-18.
- Durham, Y., Manly, T. S. ve Ritsema, C. (2014). The Effects of Income Source, Context, and Income Level on Tax Compliance Decisions in a Dynamic Experiment. *Journal of Economic Psychology*, 40, 220-233.
- Edlund, J., ve Aberg, R. (2002). Social Norms and Tax Compliance . *Swedish Economic Policy Review*, 9, 201-228.
- Eğilmez, M. (2016). *Kamu Maliyesi*. Remzi Kitabevi.
- Eichberger, J. ve Kelsey, D. (1999). E- Capacities and the Ellsberg Paradox. *Theory and Decision*, 46, 107-140.
- Elffers, H. ve Hessing, D. (1997). Influencing the Prospects of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 18 (2-3), 289-304.
- Elffers, H., Weigel, R. ve Hessing , D. (1987). The Consequences of Different Strategies Measuring Tax Evasion Behavior. *Journal of Economic Psychology*, 8, 311-337.
- Elgin, C. (2012). Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 39, 237-258.

- Ellsberg, D. (1961). Risk, Ambiguity, and The Savage Axioms. *The Quarterly Journal of Economics*, 75, 643-669.
- Elster, J. (1989). Social Norms and Economic Theory. *Journal of Economic Perspectives*, 3(4), 99-117.
- Enrick, N. L. (1963). A Pilot Study of Income Tax Consciousness. *National Tax Journal*, 16, 169-173.
- Erard, B. ve Feinstein, J. S. (1994). Honesty and Evasion in the Tax Compliance Game. *The RAND Journal of Economics*, 25 (1), 1-19.
- Eren, E. (2012). Yerleşik İktisatta İçerik Kayması ve Paradigma Değişikliği. Tartışma Metni 2012/51. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Erkan, H. (2004). *Ekonomi Sosyolojisi*, Tümüyle Yenilenmiş 5. Baskı. İzmir: Fakülteler Kitabevi.
- Erkuş, H.ve Karagöz, K. (2009); Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini, *Maliye Dergisi*, 156, 126-140.
- Eser, R. ve Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve İktisadın Birleşimi Olarak, Davranışsal İktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 287-321.
- Fehr, E. ve Gächter, S. (2000). Fairness and Retaliation: The Economics of Reciprocity. *Journal of Economic Perspectives*, 14 (3), 158-181.
- Feinstein, J. S. (1991). An Econometric Analysis of Income Tax Evasion and Its Detection. *Rand Journal of Economics*, 22, 14-35.
- Feld, L. P., ve Frey, B. S. (2001). Trust Breeds Trust: How Taxpayers Are Treated. CESifo Working Paper Series No. 322; Zurich IEER Working Paper No. 98.
- Feld, L. P. ve Frey, B. S. (2002). Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated. *Economics of Governance*, 3 (2), 87-99.
- Feld, L. P. ve Frey, B. (2007). Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law and Policy*, 29 (1), 102-120.

- Feld, L. ve Kirchgässner, G. (2000). Direct Democracy, Political Culture, and the Outcome of Economic Policy: A Report on the Swiss Experience. *European Journal of Political Economy*, 16 (2), 287-306.
- Fischhoff, B. (1975). Hindsight & Foresight: The Effect of Outcome Knowledge on Judgement Under Uncertainty. *Journal of Experimental Psychology Human Perception and Performance*, 1 (3), 288-299.
- Fislow, A. ve Friedman, J. (1994). Tax Evasion, Inflation and Stabilization. *Journal of Development Economics*, 43 (1), 105-123.
- Frantz, R., ve Leeson, R. (2013). Hayek and Behavioral Economics. Palgrave.
- Franzoni, L. A. (2008). Tax Compliance. B. Bouckaert, G. D. Geets ve E. Elgar içinde, *Encyclopedia of Law and Economics*.
- Frey, B. S. ve Eichenberger, R. (1989). Anomalies and Institutions. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 145, 423-437.
- Frey, B. S. ve Meier, S. (2004). Social Comparisons and Pro-social Behavior: Testing "Conditional Cooperation" in a Field Experiment. *The American Economic Review*, 94 (5), 1717-1722.
- Frey, B. S. ve Stutzer, A. (2001). Economics and Psychology: From Imperialistic to Inspired Economics. *Philosophie Economique*, 2001/2, 5-22.
- Frey, B. S. ve Torgler, B. (2007). Tax Morale and Conditional Cooperation. *Journal of Comparative Economics*, 35 (1), 136-159.
- Friedland, N. (1982). A Note on Tax Evasion as a Function of the Quality of Information about the Magnitude and Credibility of Threatened Fines: Some Preliminary Research. *Journal of Applied Social Psychology*, 12 (1), 54-59.
- Friedland, N., Maita, S. ve Rutenberg, A. (1978). A Simulation Study of Income Tax Evasion. *Journal of Public Economics*, 10 (1), 107-116.
- Friedman, M. P., Burke, C. J., Cole, M., Keller, L., Millward, R. B. ve Estes, W. K. (1964). Two Choice Behavior under Extended Training with Shifting Probabilities of

- Reinforcement. R. C. Atikson içinde, *Studies in Mathematical Psychology*. Standford CA: Standford University Press.
- Galeotti, F. ve A. Karakostas (2010) "The Promise of Behavioural Economics". Norwich Economic Papers, University of East Anglia, UK.
- Gangl, K., Hofmann, E. ve Kirchler, E. (2015). Tax Authorities' with Taxpayer: A Conception of Compliance in Social Dilemmas by Power and Trust. *New Ideas in Psychology*, 37, 13-23.
- Gashi, M. ve Kukaj, H. (2016). The Effect of Tax Rates on Fiscal Evasion and Avoidance. *European Journal of Sustainable Development*, 5 (1), 31-38.
- Geeroms, H. J. Ve Wilmots, H. (1985). An Emprical Model of Tax Evasion and Tax Avoidance. *Public Finance*, 40, 190-209.
- Gerçek, A. ve Yüce, M. (1998). Mükelleflerin Vergiye Karşı Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi. Bursa: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası.
- Gërxhani, K. ve Schram, A. (2003). Tax Evasion and the Source of Income: An Experimental Study in Albania and the Netherlands. AIAS Working Paper, 03/11, Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS).
- Gilad, B. ve Kaish, S. (1986). *Handbook of Behavioral Economics*. Greenwich CT: Vol. A. JAI Press.
- Gordon, J. P. (1989). Individual Morality and Reputation Costs as Detterents to Tax Evasion. *European Economic Review*, 33 (4), 797-805.
- Gorodnichenco, Y., Martinez-Vazquez, J. ve Peter, K. S. (2007). Myth and Reality of Flat Tax Reform: Micro Estimates of Tax Evasion Response and Welfare Effects in Russia. *Discussion Paper No. 3267*. IZA.
- Gouldner, A. W. (1960). The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review*, 25 (2), 161-178.
- Gökbunar, A. R., Selim, S. ve Yanıkkaya, H. (2007). Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomik Yaklaşım*, 18, 69-94.
- Göker, C. (2011). Yönlendirici Vergilendirme. Ankara: Turhankitabevi.

- Graetz, M. J. ve Wilde, L. L. (1985). The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy. *National Tax Journal*, 38 (3), 355-363.
- Graetz, M. J., Reingan, J. F. ve Wilde, L. L. (1986). The Tax Compliance Game: Toward an Interactive Theory of Law Enforcement. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 2 (1), 1-32.
- Grasmick, H. G. ve Bursick, R. J. (1990). Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model. *Law & Society Review*, 24 (3), 837-861.
- Grasmick, H. G., Bursick, R. J. ve Cochran, J. K. (1991). "Render Unto Caesar's": Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat. *Sociological Quarterly*, 32 (2), 251-266.
- Grasmick, H. G. ve Scott, W. J. (1982). Tax Evasion and Mechanisms of Social Control: A Comparison with Grand and Petty Theft. *Journal of Economic Psychology*, 2(3), 213-230.
- Grasso, L. P. ve Kaplan, S. E. (1998) 'An Examination of Ethical Standards for Tax Issues', *Journal of Accounting Education*, 16(1), 85-100.
- Güth, W., Levati, V. ve Sausgruber, R. (2005). Tax Morale and (De-)centralization: An Experimental Study. *Public Choice*, 125 (1/2), 171-178.
- Hallsworth, M., List, J. A., Metcalfe, R. D. ve Vlaev, I. (2017). The Behavioralist as Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance. *Journal of Public Economics*, 148 (C), 14-31.
- Hanousek, J. ve Palda, F. (2002a). Why People Evade Taxes in the Czech and Slovak Republics: A Tale of Two Twins. Discussion Paper, CERGE-EI.
- Hanousek, J. ve Palda, F. (2002b). Quality of Government Services and the Civic Duty to Pay Taxes in the Czech and Slovak Republics, and other Transition Countries. Public Economics 0209007, EconWPA.
- Hashimzade, N., Myles, G. D. ve Tran-Nam, B. (2012). Application of Behavioural Economics to Tax Evasion. *Journal of Economic Survey*, 27 (5), 941-977.
- Hasseldine, J. (1998). Tax Amneties: An International Review. Bulletin for International Fiscal Documentation.

- Hattwick, R. E. (1989). Behavioral Economics: An Overview. *Journal of Business and Psychology*, 4 (2),162-168.
- Heinemann, F. ve Kocher, M. G. (2013). Tax Compliance under Tax Regime Changes. *International Tax and Public Finance*, 20 (2), 225-246.
- Helhen, Y. ve Ahmed, Y. (2014). Factors Affecting Tax Attitudes and Tax Compliance: A Survey Study in Yemen . *European Journal of Business and Management*, 6 (22), 48-58.
- Hessing, D. J., Elffers, H. ve Weigel, R. H. (1988). Exploring the Limits of Self-reports and Reasoned Action: An Investigation of the Psychology of Tax Evasion Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3), 405-413.
- Heyndels, B. ve Smolders, C. (1994). Fiscal Illusion at the Local Level: Emprical Evidence for the Flemish Municipalities. *Public Choice*, 80, 325-338.
- Hindriks, J. ve Myles, G. D. (2006). *Intermediate Public Economics*. Cambridge, MA. The MIT Press.
- Hindriks, J., Keen, M. ve Muthoo, A. (1999). Corruption, Extortion and Evasion. *Journal of Public Economics*, 74, 395-430.
- Hofmann, E., Hoelzl, E. ve Kirchler, E. (2008). Preconditions of Voluntary Tax Compliance: Knowledge and Evaluation of Taxation, Norms, Fairness, and Motivation to Cooperate. *Journal of Psychology*, 216, 209-217.
- Hofmann, E., Voracek, M., Bock, C. ve Kirchler, E. (2017). Tax Compliance Across Sociodemographic Categories: Meta Analyses of Survey Studies. *Journal of Economic Psychology*, 62, 63-71.
- Hont, I. (2008). Rich Country–Poor Country’’ Debate Revisited The Irish Originsand French Reception of the Hume Paradox. C. Wennerlind ve M. Schabas içinde, *David Hume’s Political Economy*. New York and London: Routledge.
- Jackson, S. ve Hatfield, R. 2005. A Note on the Relation Between Frames, Perceptions, and Taxpayer Behavior, *Contemporary Accounting Research* 22 (Spring), 145-164.
- James, S. ve Alley, C. (2002). Tax Compliance, Self-assessment and Tax Administration. *Journal of Finance, and Management in Public Services*, 2 (2), 27-72.

- Juan, A. D., Lasheras, M. A. ve Mayo, R. (1994). Voluntary Tax Compliant Behavior of Spanish Income Tax Payers. *Public Finance*, 49, 90-105.
- Kafkalas, S., Kalaitzidakis, P. ve Tzouvelekas, V. (2014). Tax Evasion and Public Expenditures on Tax Revenue Services in an Endogenous Growth Model. *European Economic Review*, 70, 438-453.
- Kahneman, D. (2003). A Psychology Perspective on Economics. *American Economic Review* 93 (2), 162-168.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Penguins Books.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47 (2), 263-291.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1984). Choices, Values, and Frames. *American Psychology Association Inc.*, 39 (4), 341-350.
- Kahneman, D., Wakker, P. P. ve Sarin, R. (1997). Back to Bentham? Explorations of Expected Utility. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (2), 375-405.
- Kamdar, N. (1995). Information Reporting and Tax Compliance: An Investigation Using Individual TCMP Data. *Atlantic Economic Journal*, 23 (4), 278-292.
- Katona, G. (1951). *Psychological Analysis of Economic Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Kaufmann, D., Kraay, A. ve Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. Draft Policy Research Working Paper.
- Keenan, A. ve Dean, P. N. (1980). Moral Evaluationas of Tax Evasion. *Social Policy and Administration*, 14 (3), 209-220.
- Kinsey, K. A. (1992). Deterrence and Alienation Effcets of IRS Enforcement: An Analysis of Survey Data. J. Slemrod içinde, *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of the Tax Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kirchler, E. ve Alm, J. (2012). Combining Psychology and Economics in the Analysis of Compliance: From Enforcement to Cooperation. *Tulane University Working Paper Series, Working Paper 1212*, Tulane University.
- Kirchler, E. ve Wahl, I. (2010). Tax Compliance Inventory TAX-I: Designing an Inventory for Surveys of Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 31 (3), 331-346.
- Kirchler, E., Hoelzl, E. ve Wahl, I. (2008). Enforced versus Voluntary Tax Compliance: The ‘‘Slippery Slope’’ Framework. *Journal of Economic Psychology*, 29 (2), 210-225.
- Kirchler, E., Muelbacher, S., Kastlunger, B. ve Wahl, I. (2010). Why Pay Taxes? A Review of Tax Compliance Decisions. J. Alm, J. Martinez-Vazquez ve B. Torgler içinde, *Developing Alternative Frameworks for Explaining Tax Compliance* (s. 15-31).
- Kitapçı, İ. (2013). *Vergi Etiği Vergi Psikolojisi Verginin Sosyo-Psikolojik Teorisi*. Ankara: Seçkin.
- Kling, J. (2011). Behavioral Economics and Public Finance. W. J. Congdon, J. R. Kling ve S. Mullainathan içinde, *Policy and Choice Public Finance through the Lens of Behavioral Economics* (s. 40-66). Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251-1288.
- Kogler, C., Mittone, L. ve Kirchler, E. (2016). Delayed Feedback on Tax Audits Affects Compliance and Fairness Perceptions. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 124, 81-87.
- Kogler, C., Batrancea, L., Nichita, A., Pantya, J., Belianin, A. ve Kirchler, E. (2013). Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia. *Journal of Economic Psychologie*, 34, 169-180.
- Kornhauser, M. E. (2007). Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers. Florida Tax Review.
- Korobkin, R. B. ve Ulen, T. S. (2000). Law and Behavioral Science: Removing the Rationality Assumption from Law and Economics. *California Law Review*, 99 (4), 1051-1144.

- Krishna, A. ve Slemrod, J. (2003). Behavioral Public Finance: Tax Design as Price Presentation. *International Tax and Public Finance*, 10(2), 189-203.
- Kuchumova, Y. (2017). The Optimal Deterrence of Tax Evasion: The Trade-off Between Information Reporting and Audits. *Journal of Public Economics*, 145, 162-180.
- Lago-Penas, I. ve Lago-Penas, S. (2010). The Determinants of Tax Morale in Comparative Perspective: Evidence from European Countries. *European Journal of Political Economy*, 26 (4), 441-453.
- Laibson, D. (1997). Golden Eggs and Hyperbolic Discounting. *The Quarterly Journal of Economics*, 112 (2), 443-478.
- Lang, O., Nöhrbaß , K. H. ve Stahl, K. (1997). On Income Tax Avoidance: The Case of Germany. *Journal of Public Economics*, 66 (2), 327-347.
- Lederman, L. (2003). The Interplay Between Norms and Enforcement in Tax Compliance. *Ohio State Law Journal*, 64 (6), 1453-1514.
- Leicester, A., Levell, P. ve Rasul, I. (2012). Tax and Benefit Policy: Insights from Behavioral Economics. *IFS Commentary C125*. Londra: Institute for Fiscal Studies.
- Lewin, S. B. (1996). Economics and Psychology: Lessons for Our Own Day from the Early Twentieth Century. *Journal of Economic Literature*, 34 (10), 1293-1323.
- Lewis, A. (1979). An Empirical Assessment of Tax Mentality. *Public Finance*, 34, 245-257.
- Lewis, A. (1982). The Social Psychology of Taxation. *British Journal of Social Psychology*, 21 (2), pp. 151-158.
- Lillements, K. (2010). Tax Morale, Influencing Factors, Evaluation Opportunities and Problems: The Case of Estonia. *Discussions on Estonian Economic Policy* 18.
- Lisi, G. ve Pugno, M. 2011. "Tax Morale, Entrepreneurship, and the Irregular Economy," Working Papers 2011-01, Università di Cassino, Dipartimento di Scienze Economiche.
- Litina, A. ve Palivos, T. (2016). Corruption, Tax Evasion and Social Values. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 124, 164-177.

- Loewenstein, G. (1999). Experimental Economics from the Vantage-Point of Behavioral Economics. *The Economic Journal*, 109, F25-F34.
- Loewenstein, G. ve Thaler, R. H. (1989). Anomalies: Intertemporal Choice. *The Journal of Economic Perspectives* 3 (4), 181-193.
- Logue, K. D. (2006). Optimal Tax Compliance and Penalties When the Law is Uncertain. *Law & Economics Working Papers*. University of Michigan Law School.
- Loo, R. (2003). Are Women More Ethical than Men? Findings from Three Independent Studies. *Women in Management Review*, 18 (4), 169-181.
- Malik, A. S. ve Schwab, R. M. (1991). The Economics of Tax Amneties. *Journal of Public Economics*, 46 (1), 29-49.
- Markowitz, H. (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7 (1), 77-91.
- Marshall, L. (1989). Fiscal Illusion in Public Finance: A Theoretical and Empirical Study. *PhD Dissertation*. University of Maryland.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396.
- Mason, R. ve Calvin, L. D. (1978). A Study of Admitted Income Tax Evasion. *Law & Society Review* 13(1), 73-89.
- McCaffery, E. J. ve Baron, J. (2004). Framing and Taxation: Evaluation of Tax Policies Involving Household Composition. *Journal of Economic Psychology*, 25, 679-705.
- McCaffery, E. J. ve Jonathan, B. (2006). Thinking about Tax. *Psychology, Public Policy and Law*, 12 (1), 106-135.
- McCaffery, E. J. ve Slemrod, J. (2004). Toward an Agenda for Behavioral Public Finance. *Law and Economics Working Paper Series, Paper 21*. University of Southern California Law School.
- McGee, R. W. (1998). The Ethics of Tax Evasion in Islam: A Comment. R. W. McGee içinde, *The Ethics of Tax Evasion*. : Springer New York Dordrecht Heidelberg London: Springer Science Business Media

- McGee, R. W. ve Gelman, W. (2009). Options on the Ethics of Tax Evasion: A Comparative Study of the USA and Six Latin American Countries. *Akron Tax Journal*, 24 (3), 69-91.
- McGee, R. ve Sheldon, R. S. (2007). Ethics, Tax Evasion, Gender and Age: An Empirical Study of Utah Opinion. Miami, Florida: Andreas School of Business Working Paper, Barry University.
- McGee, R. W. ve Smith, S. R. (2007). Ethics, Tax Evasion, Gender and Age: An Empirical Study of Utah Opinion. Andreas School of Business Working Paper .
- Moser, D., Evans, J., III ve Kim, C. (1995). The Effects of Horizontal and Exchange Inequity on Tax Reporting Decisions. *The Accounting Review*, 70(October), 619–634.
- Muelbacher, S., Kirchler, E. ve Schwarzenberger, F. (2011). Voluntary versus Enforced Tax Compliance: Emprical Evidence for the "Slippery Slope" Framework. *European Journal of Law and Economics*, 32 (1), 89-97.
- Muehlbacher, S., Mittone, L., Kastlunger, B. ve Kirchler, E. (2012). Uncertainty Resolution in Tax Experiments: Why Waiting for an Audit Increases Compliance. *Journal of Socio-Economics*, 41 (3), 289-291.
- Mullainathan, S. ve Thaler, R. (2000). Behavioral Economics. *NBER Working Paper No. 7948*.
- Murphy, K. (2004). The Role of Trust in Nurturing Compliance: A Study of Accused Tax Advoiers. *Law and Human Behaviour*, 187-209.
- Murphy, K. (2007). Procedural Justice and the Regulation of Tax Compliance Behaviour: The Moderating Role of Personel Norms. International Studies Program Working Paper 07-31.
- Muter, N. B., Sakınç, S. ve Çelebi, A. K. (1993). Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması. Celal Bayar Üniversitesi Maliye Bölümü.
- Myles, G. D. (2000). Taxation and Economic Growth. *Fiscal Studies*, 21 (1), 141-168.
- Myles, G. D. ve Naylor, R. A. (1996). A Model of Tax Evasion with Group Conformity and Social Customs. *European Journal of Political Economy*, 12 (1), 49-66.
- Nadaroğlu, H. (1992). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

- Namusonge, G. S., Biraori, O. E. ve Kipicoech, E. C. (2014). Factors Affecting Tax Compliance among Small and Medium Enterprises in Kitale, Kenyan. *International Journal of Recent Research in Commerce Economics & Management*, 1, 60-65.
- Nerré, B. (2008). Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. *Economic Analysis&Policij*, 38 (1), 153-167.
- Nordhaus, W. D. (1975). The Political Business Cycle. *Review of Economic Studies*, 42(2), 169-190.
- Norton, D. C. ve Taylor, J. (2009). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oates, W. E. (1988). On the Nature and Measurement of Fiscal Illusion: A Survey. G. Brennan, B. Grewel, ve P. Groenwegen içinde, *Taxation and Fsicaf Federalism Essays in Honour of Russell Mathews* at 65.
- Ockenfels, A. ve Weimann, J. (1999). Types and Patterns: An Experimental East- West German Comparison of Cooperation and Solidarity. *Journal of Public Economics* , 71, (2), 275-287.
- Oladipupo, A. O. ve Obazee, U. (2016). Tax Knowledge, Penalties and Tax Compliance in Small and Medium Scale Enterprises in Nigeria. *iBusiness*. Published Online March 2016 in SciRes. <http://www.scirp.org/journal/ib>.
- Oliver, T. ve Bartley, S. (2005). Tax System Complexity and Compliance Costs-some Theoretical Considerations. OECD Committee of Fiscal Affairs. Working Party 2 meeting in June 2005.
- Oriska, M. ve Hudson, J. (2002). Tax Evasion, Civic Duty and the Law Abiding Citizen. *European Journal of Political Economy*, 19, 82-103.
- Ostrom, E. (2000). Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives* 14 (3), 137-158.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2013). *Vergi Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Papp, T. K. ve Takats, E. (2008). Tax Rates Cuts and Tax Compliance- The Laffer Curve Revisited. IMF Working Paper WP/08/7.

- Park, C. ve Hyun, J. (2003). Examining the Determinants of Tax Compliance by Experimental Data: A Case of Korea. *Journal of Policy Modeling*, 25, 673-684.
- Peek, P. ve Wilcox, J. A. (1984). The Degree of Fiscal Illusion in Rates: Some Direct Estimates. *American Economic Review*, 74, 1061–1066.
- Pellizzari, P. ve Rizzi, D. (2014). Citizenship and Power in Agent-based Model of Tax Compliance with Public Expenditure. *Journal of Economic Psychology*, 40, 35-48.
- Pickhardt, M. ve Prinz, A. (2014). Behavioral Dynamics of Tax Evasion– A Survey. *Journal of Economic Psychology*, 40, 1-19.
- Polinsky, A. M. ve Shavell, S. (2000). The Economic Theory of Public Enforcement of Law. *Journal of Economic Literature*, 38 (1), 45-76.
- Pommerehne, W. W. ve Frey, B. (1992). The Effects of Tax Administration on Tax Morale. Unpublished Manuscript.
- Pommerehne, W. W. ve Weck-Hanneman, H. (1996). Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland. *Public Choice*, 88 (1/2), 161-170.
- Porcano, T. M. (1988). Correlates of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 9 (1), 47-67.
- Puviani, A. (1903). *Teoria della Illusione Finanziaria*. Sanaron: Palermo.
- Posner, R. A. (1997). Are We One Self or Multiple Selves? *Implications for Law and Public Policy*, 3 (1), 23- 24.
- Rabin, M. (2002). A Perspective on Psychology and Economics. *European Economic Review* 46, 657-685.
- Rablen, M. D. (2010). Tax Evasion and Exchange Equity: A Reference- Dependent Approach. *Public Finance Review*, 38 (3), 282-305.
- Recker, P. M., Sander, D. L. ve Roark, S. J. (1994). The Influence of Ethical Attitudes on Taxpayer Compliance. *National Tax Journal*, 47(4), 825-836.
- Richards, P. ve Tittle, R. (1981). Gender and Perceived Changes of Arrest. *Social Forces*, 59 (4), 1182-1199.

- Richardson, G. (2005). An Exploratory Cross Cultural Study of Tax Fairness Perceptions and Tax Compliance Behavior in Australia and Hong Kong. *International Tax Journal*, 31 (1), 11-67.
- Richardson, G. (2006). Determinants of Tax Evasion: A Cross Country Investigation. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 15 (2), 150-169.
- Robinson L.A. ve Hammitt J.K. 2009. The Value of Reducing Air Pollution Risks in Sub-Saharan Africa. Prepared for the World Bank under Subcontract to ICF International.
- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner Researchers*. Oxford: Blackwell.
- Rosen, H. ve Gayer, T. (2010). *Public Finance*. Singapore: McGraw- Hill International Edition.
- Rosenau, P. V. (2005). Is Economic Theory Wrong about Human. *Journal of Economic and Social Policy*, 10 (2), 61-77.
- Roth, J. A., Scholz, J. T. ve Witte, A. D. (1989). *Taxpayer Compliance: An Agenda for Research*. Philadelphia: University of Pensilvanya Press.
- Roxas, M. L. ve Stoneback, J. Y. (2004). The Importance of Gender Across Cultures in Ethical Decision- Making. *Journal of Business Ethics*, 50 (2), 149-165.
- Ruben, E. B. ve Dumludağ, D. (2015a). Davranışsal İktisadın Gelişim. *İktisat ve Toplum*, 5 (58), 4-9.
- Ruben, E. B. ve Dumludağ, D. (2015b). D. Dumludağ, Ö. Gökdemir, L. Neyse, ve E. Ruben içinde, *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar* (s. 31-50). Ankara: İmge Kitabevi.
- Rubin, E. L. (2005). Rational Choice and Rat Choice: Some Thoughts on the Relationship Among Rationality, Markets, and Human Beings. *Chicago- Kent Law Review*, 80 , 1091-1127.
- Rueggeer, D. ve King, E. W. (1992). A Study of the Effect of Age and Gender upon Student Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 11 (3), 179-186.
- Russo, F. F. (2013). Tax Morale and Tax Evasion Reports. *Economic Letters*, 121, 110-114.
- Sağbaşı, İ. (2010). *Vergi Teorisi*. Ankara: Ece Matbaası.

- Samson, A. (2015). The Behavioral Economics Guide 2015. The Behavioral Economics Science Hub.
- Samuelson, W. ve Zeckhauser, R. (1988). Status Quo Bias in Decision Making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1, 7-59.
- Sandford, C., Godwin, M. ve Hardwick, P. (1989), Administrative and Compliance Costs of Taxation. Bath, UK: Fiscal Publications.
- Sandmo, A. (2005). The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View. *National Tax Journal*, 58 (4), 643-663.
- Saraçoğlu, F. (2008). Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum ve Eğitim Durumunun Vergiye Karşı Tutum Üzerine Etkilerinin Anket Sonuçları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *KMÜ İİBF Dergisi*, 15, 16-34.
- Saruç, N. T. (2015). *Vergi Uyumunu: Teori ve Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
- Saruç, N. T. ve Sağbaş, İ. (2003). Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, V (1), 79-96.
- Saruç, N. T. ve Sağbaş, İ. (2004). Mükelleflerin Vergi Eşitliğini Algılaması Vergi Kaçırma Eğilimi İlişkisi. *Finans- Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 482, 64-74.
- Saunders, M., Lewis, P. ve Thornhill, A. (2009). *Research Methods for Business Students*. Italy: Pearson Education Limited.
- Sausgruber, R. ve Tyran, J.R. (2005). Testing the Mill Hypothesis of Fiscal Illusion. *Public Choice*, 122, 39-68.
- Savage, L. J. (1953). *Foundation of Statistics*. New York: Wiley.
- Savaşan, F. ve Odabaş, H. (2005). Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5, 1-28.
- Schmölders, G. (1960). *Das Irrationale in der öffentlichen Finanzwirtschaft*. Suhrkamp: Frankfurt am Main.

- Schenider, F. (2005). Shadow Economies of 145 Countries All over the World: What Do We Really Know?. CREMA Working Paper 2006-01.
- Schneider, F. (2011). *Handbook on the Shadow Economy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Schneider, F. ve Enste, D. H. (2000). Shadow Economies: Sizes, Causes and Consequences. *Journal of Economic Literature*, XXXVIII, 77-114.
- Schoemaker, P. J. (1982). The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidences and Limitations. *Journal of Economic Literature*, 20 (2), 529-563.
- Scholz, J. T. (2003). Contractual Compliance and the Federal Income. *Washington University Journal of Law & Policy*, 13, 139-203.
- Scholz, J. T. ve Lubell, M. (1998). Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action. *American Journal of Political Science*, 42 (2), 398-417.
- Scholz, J. T. ve Pinney, N. (1995). Duty, Fear, and Tax Compliance: the Heuristic Basis of Citizenship Behavior. *American Journal of Political Science*, 42 (3), 903-920.
- Schuknecht, L. (2000). Fiscal Policy Cycles and Public Expenditure in Developing Countries. *Public Choice*, 102 (1-2), 113-128.
- Schwartz, H. (2002). Herbert Simon and Behavioral Economics. *Journal of Socio-Economics*, 31, 181-189.
- Schwartz, R. ve Orleans, S. (1967). On Legal Sanctions. *University of Chicago Law Review*, 34, 274-300.
- Scitovsky, T. (1973). A New Approach to the Theory of Consumer Behavior. *The American Economist*, 17(2), 29-32.
- Scott, W. ve Grasmick, H. (1981). Deterrence and Income Tax Cheating: Testing Interaction Hypothesis in Utilitarian Theories. *Journal of Applied Behavioral Science*, 17, 395-408.
- Seçilmiş, E. (2017). *Freudyen İktisat*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Sent, E. M. (2004). Behavioral Economics: How Psychology Made Its (limited) Way Back into Economics. *History of Political Economy*, 36 (4), 735-760.

- Serim, N. (2015). Gönüllü Vergi Uyumunu Arttırmada Kamu Otoritesinin Düzenleyici Rolünün ve Mükellef Çevresinin Önemi: Sıralı Probit Modeli Yaklaşımı. *AKÜ İİBF Dergisi, XVII (1)*, 141-156.
- Sheffrin, S. M. ve Triest, R. K. (1992). Can Brute Deterrence Backfire? Perceptions and Attitudes in Taxpayer Compliance. J. Slemrod içinde, *Why People Pay Taxes: Tax Compliance and Enforcement*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Sigala, M., Burgoyne, C. ve Webley, P. (1999). Tax Communication and Social Influence: Evidence from a British Sample. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 9 (3), 237-241.
- Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69 (1), 99-118.
- Simon, H. A. (1979). Rational Decision Making in Business Organizations. *The American Economic Review*, 69 (4), 493-513.
- Simon, H. A. (1985). Human Nature in Politics: A Dialogue of Psychology with Political Science. *American Political Science Review*, 79, 293-304.
- Skinner, J. ve Slemrod, J. (1985). An Economic Perspective on Tax Evasion . *National Tax Journal*, 164, 345-353.
- Slemrod, J. (1985a). An Empirical Test for Tax Evasion. *The Review of Economics and Statistics*, 67 (2), 232-238.
- Slemrod, J. (1985b). The Return to Tax Simplification: An Econometric Analysis. National Bureau of Economic Research Working Paper, No. 1756.
- Slemrod, J., Blumenthal, M. ve Christian, C. (2001). Taxpayer Response to an Increased Probability of Audit: Evidence from a Controlled Experiment in Minnesota. *Journal of Public Economics*, 79 (3), 455-483.
- Slemrod, J. ve Yitzhaki, S. (2002). Tax Avoidance, Evasion and Administration. A. J. Auerbach ve M. Feldstein içinde, *Handbook of Public Finance* (s. 1473-1470).
- Smith, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*. MetaLibri.

- Song, Y.D. ve Yarbrough, T.E. (1978). Tax Ethics and Taxpayer Attitude: A Survey Public Administration Review, September-October, 442-452.
- Spicer, M. W. (1986). Civilization at a Discount: The Problem of Tax Evasion. *National Tax Journal*, 39 (1), 13-20.
- Spicer, M. W. ve Becker, L. A. (1980). Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach. *National Tax Journal*, 33 (2), 171-175.
- Spicer, M. W. ve Lundstedt, S. B. (1976). Understanding Tax Evasion. *Public Finance = Finances Publiques*, 31 (2), 295-305.
- Spicer, M. W. ve Thomas, J. E. (1982). Audit Probabilities and the Tax Evasion Decision: An Experimental Approach. *Journal of Economic Psychology*, 2 (3), 241-245.
- Stainer, A., Stainer, L. ve Segal, A. (1997). The Ethics of Tax Planing. *Business Ethics. A European Review*, 6 (4), 213-219.
- Stiglitz, J. (1969). The Effects of Income, Wealth, and Capital Gains Taxation on Risk-Taking. *The Quarterly Journal of Economics*, 83 (2), 263-283.
- Stiglitz, J. E. (2003). *Economics of the Public Sector*. New York/ London: W. W. Norton & Company.
- Stiglitz, J. E. ve Rosengard, J. K. (2015). *Economics of the Public Sector*. New York/ London: W. W. Norton & Company.
- Strotz, R. H. (1955). 1955. *The Review of Economic Studies*, 23 (3), 165-180.
- Sunstein, C. (1996). Social Norms and Social Roles. *Columbia Law Review*, 96, 903-968.
- Sutherland, S. (2013). *Irrationality*. Pinter&Martin.
- Swaidan, Z., Vitell, S. J., Rose, G. M. ve Gilbert, F. W. (2006). Consumer Ethics: The Role of Acculturation in U. S. Immigrant Populations. *Journal of Business Ethics*, 64, 1-16.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2016). *Vergi Teorisi ve Politikası*. Ankara: Kalkan Matbaacılık San. Tic. A.Ş.

- Tekeli, R. (2011). The Determinants of Tax Morale: the Effects of Cultural Differences and Politics. *PRI Discussion Paper Series (No.11A-10)*. PRI (Policy Research Institute).
- Thaler, Richard. (1980). Toward a Positive Theory of Consumer Choice. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1, 39-60.
- Thaler, R. H. (1997). Irving Fisher: Modern Behavioral Economists. *The American Review*, 87 (2), 439-441.
- Thaler, R. H. ve Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New- Haven- London: Yale University Press.
- Tiebout, C. M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *The Journal of Political Economy*, 64 (5), 416-424.
- Tittle, C. R. (1980). *Sansctions and Social Deviance: The Question of Deterrence*. New York: Praeger Publishers.
- Tomer, J. F. (2007). What is Behavioral Economics? *The Journal of Socio-Economics*, 36, 463-479.
- Tor, A. (2008). The Methodology of the Behavioral Analysis of Law. *Haifa Law Review*, 4, 237-327.
- Torgler, B. (2003a). Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance. PhD Dissertation.
- Torgler, B. (2003b). Tax Morale and Insitutions: Evidence from Switzerland. CREMA Center for Research in Economics, Management and the Arts .
- Torgler, B. (2003c). Does Culture Matter?: A Tax Morale in An East-West German Comparison. WWZ Discussion Paper 02/07 Basel: Universitat Zürich.
- Torgler, B. (2004a). Tax Morale in Asian Countries. *Journal of Economic Psychology*, 15, 237-266.
- Torgler, B. (2004b). Tax Morale Trust and Corruption: Emprical Evidence from Transition Countries. CREMA Working Paper. Working Paper No. 2004 – 05.
- Torgler, B. (2005). Tax Morale in Latin America. *Public Choice*, 122 (1/2), 133-157.

- Torgler, B. (2006). The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity. *Journal of Economic Behavior and Organisation*, 61 (1), 81-109.
- Torgler, B. (2007). Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis. Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA:Edward Elgar Publishing.
- Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A. ve Schaffner, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis & Policy*, 38 (2). 313-339.
- Torgler, B. ve Murphy, K. (2004). Tax Morale in Australia: What Shapes it and Has it Changed Over Time?. *Journal of Australian Taxation*, 7 (2), 298-335.
- Torgler, B., Schaffner, M. ve Macintyre, A. (2007). Tax Compliance, Tax Morale, and Governance Quality. Georgia State University International Studies Program Working Paper 07-27.
- Torgler, B. ve Schaltegger, C.A. 2005. Tax Morale and Fiscal Policy, CREMA Working Paper, 2005-30.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2004). Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries. CREMA Working Paper No. 2004-17, Basel: Center for Research in Economics, Management and Art.
- Torgler, B. ve Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on the Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30 (2), 228-245.
- Torgler, B. ve Valev, N. T. (2010). Gender and Public Attitudes Toward Corruption and Tax Evasion. *Western Economic Association International*, 28 (4), 554-568.
- Tosuner, M. ve Demir, İ. C. (2009). Vergi Ahlakının Sosyal ve Kültürel Belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 1-15.
- Tran-Nam, B. (1999), Tax Reform and Tax Simplification: Some Conceptual Issues and a Preliminary Assessment, *The Sydney Law Review*, 21(3), 500- 522
- Trepel, C., Fox, C. R. ve Poldrack, R. A. (2005). Prospect Theory on the Brain? Toward a Cognitive Neuroscience of Decision Under Risk. *Cognitive Brain Research*, 23, 34-50.

- Trivedi, V., Shehata, M. ve Lynn, B. (2003), Impact of Personal and Situational Factors on Taxpayer Compliance: An Experimental Analysis. *Journal of Business Ethics*, 47(3), 175–197.
- Trivedi, V.U., Shehata, M. ve Mestelman, S. (2004). *Attitudes, Incentives, and Tax Compliance*. Hamilton: McMaster University, Department of Economics.
- Tuay, E. ve Güvenç, İ. (2007). Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı. GİB.
- Tulkens, H. ve Jacquemin, A. (1971). The Cost of Delinquency: A Problem of Optimal Allocation of Private and Public Expenditure. CORE Discussion Paper 7133.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science* 185 (4157), 1124-1131.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1981). The Framing of Decision and the Psychology of Choice. *Science* 211 (4481), 453-458.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1986). Rational Choice and the Framing of Decision. *The Journal of Business*, 59 (4), Part 2: *The Behavioral Foundations of Economic Theory*, 251-278.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1992). Advances in Propect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5, 297-323.
- Tyler, T. R. (2001). Public Trust and Confidence in Legal Authorities: What Do Majority and Minority Group Members Want from the Law and Legal Institutions? *Behavioral Science & the Law*, 19 (2), 215–235.
- Tyler, T. R., Casper, T. R. ve Fisher, B. (1989). Maintaining Allegiance toward Political Authorities: The Role of Prior Attitudes and the Use of Fair Procedures. *American Journal of Political Science*, 33 (3), 629-652.
- Varma, K. N. ve Doob, A. N. (1998). Deterring Economic Crimes: The Case of Tax Evasion. *Canadian Journal of Criminology*, 40 (2), 165-184.
- Vogel, R. C. (1974). Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data. *National Tax Journal*, 27 (4), 499-513.

- Von Neumann, J. ve Morgenstern, O. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton University Press, Third Edition.
- Wagner, R. E. (2007). *Fiscal Sociology and the Theory of Public Finance An Exploratory Essay*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Wahl, I., Kastlunger, B. ve Kirchler, E. (2010). Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: an Empirical Analysis of the "Slippery Slope Framework". *Law&Policy*, 32 (4), 383-406.
- Wahlund, R. (1992). Tax Changes and Economic Behaviour: The Case of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 13 (4), 657-677.
- Wallschutzky, I. G. (1984). Possible Causes of Tax Evasion. *Journal of Economic Psychology*, 5, 371-384.
- Wärneryd, K. E. (1982). The Life and Work of George Katona. *Journal of Economic Psychology*, 2, 1-31.
- Wärneryd, K. ve Walerud, B. (1982). Taxes and Economic Behaviour: Some Interview Data on Tax Evasion in Sweden. *Journal of Economic Psychology*, 2(3), 187-211.
- Weber, T. O., Fookan, J. ve Herrmann, B. (2014). Behavioural Economics and Taxation. *Taxation Papers Working Paper N. 41*. European Commission.
- Weck-Hannemann, H. ve Pommerehne, W. (1989). Einkommenssteuerhinterziehung in der Schweiz: Eine Empirische Analyse. *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*, 125(4), 515-556.
- Weeks, W. A., Moore, C. W., McKinney, J. A. ve Longenecker, J. G. (1999). The Effects of Gender and Career Stage on Ethical Judgement. *Journal of Business Ethics*, 20 (4), 301-313.
- Weigel, R. H., Hessing, D. J. ve Elffers, H. (1987). Tax Evasion Research: A Critical Appraisal and a Theoretical Model. *Journal of Economic Psychology*, 8 (2), 215-235.
- Wenzel, M. (2003). Tax Compliance and the Psychology of Justice: Mapping the Field. V. Braithwaite içinde, *Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Evasion*.

- Wenzel, M. (2004). An Analysis of Norm Processes in Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 25 (2), 213-228.
- Wenzel, M. (2005). Misperceptions of Social Norms about Tax Compliance: From Theory to Intervention. *Journal of Economic Psychology*, 26, 862-883.
- Westat Inc. (1980). Individuals Income Tax Compliance Factors Study Qualitative Research. Internal Revenue Service.
- Whalley, J. (2005). Rationality, Irrationality and Economic Cognition. 1-42. CESIFO Working Paper No. 1445 Category 10: Empirical and Theoretical Methods.
- Wilkinson, N. (2008). *An Introduction to Behavioral Economics*. UK: Palgrave Macmillan.
- Witte, A. D. ve Woodbury, D. F. (1985). The Effect of Tax Laws and Tax Administration on Tax Compliance: The Case of the U.S. Individual Income Tax. *National Tax Journal*, 38 (1), 1-13.
- Yaniv, G. (1999). Tax Compliance and Advanced Tax Payments: A Prospect Theory Analysis. *National Tax Journal*, 52 (4), 753-764.
- Yesegat, W. A. (2009), Value Added Tax in Ethiopia: A Study of Operating Costs and Compliance, PhD Thesis, University of New South Wales, Faculty of Law, Sydney.
- Yitzhaki, S. (1974). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics* 3 (2), 201-202.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Zager, M. A. (1994). Gender and Crime, içinde T. Hirschi ve M. R. Gottfredson (eds.), *The Generality of Deviance*. New Brunswick: Transaction Publishers: 71-80.
- Zak, P. J. 2011. The Physiology of Moral Sentiments. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 77, 53-65.
- Zenginobuz, Ü., Adaman, F., Gökşen, F., Savcı, Ç. ve Tokgöz, E. (2010). Vergi, Temsilîyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları. İstanbul.

Zhang, N., Andrighetto, G., Ottone, S., Ponzano, F. ve Steinmo, S. (2016). "Willing to Pay?"
Tax Compliance in Britain and Italy: An Experimental Analysis. *PloS One*, 11(2).

EK 1: ANKET ÇALIŞMASI

ANKET ÇALIŞMASI

Çalışmaya katıldığınız için teşekkür ederiz. Bu araştırma “Vergi Sisteminin Nasıl Daha Etkin Hale Dönüştürülebileceğini” irdeleyen bir doktora tez çalışması kapsamında gerçekleştirilmektedir. Anket ile ilgili tüm materyaller Hacettepe Üniversitesi'nin yetkili kurullarınca incelenmiş ve etik çerçeveye uygun bulunmuştur. Paylaşacağınız tüm bilgiler anonim kalacak ve sadece araştırma amacı ile kullanılacaktır.

Doç. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ

Arş. Gör. İrem DİDİNMEZ

Hacettepe Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

Hacettepe Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

ies@hacettepe.edu.tr

iremdidinmez@hacettepe.edu.tr

vergiuyumuanket@gmail.com

SORULAR 1

- 1) Düz oranlı gelir vergisi uygulaması, herkesin aynı oranda vergi ödediği bir sistemdir. Düz oranlı gelir vergisi sisteminin var olduğu bir ülkede yaşadığımızı düşündüğünüzde, elde ettiğiniz gelir üzerinden yüzde kaç oranında vergi ödemek istersiniz? (Örnek: Geliriniz 100 TL ve önerdiğiniz oran %20 ise ödeyeceğiniz vergi 20 TL' dir.)

.....

- 2) Aşağıdaki tabloda Türkiye’de 2016 yılında uygulanan artan oranlı gelir vergisi tarifesi verilmiştir. Size göre gelir vergisi tarifesi oranları nasıl olmalıdır?

	Uygulanan Oran	Önerilen Oran
12.600 TL'ye kadar	%15	
30.000 TL'nin 12.600 TL'si için 1.890 TL, fazlası	%20	
110.000 TL'nin 30.000 TL'si için 5.370 TL (ücret dışındaki gelirlerin 69.000 TL'nin 30.000'si için 5.370 TL, fazlası), fazlası	%27	
110.000 TL'den fazlasının 110.000 TL'si için 26.970 TL (ücret dışındaki gelirlerinde 69.000 TL'den fazlasının 69.000 TL'si için 15.900 TL), fazlası	%35	

- 3) Vergi uyumu, mükellefin vergi ile ilgili yükümlülüklerini kanunlara uygun bir biçimde yerinde ve zamanında yerine getirmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre, vergiye uyumunuzu değerlendirdiğinizde kendinize en uygun seçeneği işaretleyiniz.

- Vergi uyumumun olmadığını düşünüyorum
- Vergi uyumumun düşük olduğunu düşünüyorum
- Vergiye bazen uyum sağlıyorum bazen sağlamıyorum
- Vergi uyumumun yüksek olduğunu düşünüyorum
- Vergiye tam uyum sağladığımı düşünüyorum

SORULAR 2

Bu bölümde yer alan sorular için düşüncenize en uygun seçeneği işaretleyiniz.

- a. Kesinlikle katılıyorum
- b. Katılıyorum
- c. Fikrim yok
- d. Katılmıyorum
- e. Kesinlikle katılmıyorum

		a	b	c	d	e
1	Vergi kaçırmam.					
2	Vergiler kamu hizmetlerinin finansmanın sağlanması için toplanmaktadır.					
3	İnsanlar payına düşen verginin tamamını ödemelidir.					
4	Vergi kaçakçılığı önemli bir suç değildir.					
5	Vergi kanunları hazırlanırken dikkat edilmesi gereken en önemli husus vergilerin toplumda adaleti bozmadan, etkin ve minimum maliyetle toplanmasıdır.					
6	Üzerime düşen vergiyi ödemediğimde bu durumun fark edilmeyeceğini bilsem yine de üzerime düşen vergiyi öderim.					
7	Vergiler öncelikli olarak toplumda adalet ve eşitliğin sağlanması için kullanılmalıdır.					
8	Hiç kimse vergi ödemese bile ben üzerime düşen vergiyi ödemeliyim.					
9	Türkiye’de düzenli vergi ödeyenlerin büyük bir kısmı yasal olmayan yollardan fırsat bulduklarında üzerine düşen verginin önemli bir kısmını ödemezler.					
10	Ödediğim vergi tutarını büyük ölçüde karşılayacak kadar kamu hizmeti aldığımı düşünüyorum.					
11	Ev kiralayacağım bir durumda ev sahibi daha az vergi ödemek için kira kontratında kirayı daha düşük göstererek indirim yapmayı teklif ederse yapılan teklifi kabul ederim.					

SORULAR 3

FORM 1: Bu bölümde yer alan soruları yanıtlarken düz oranlı bir gelir vergisi sisteminde beyan esasının geçerli olduğu; verginin, mükellefin veya vergi sorumlusunun beyanı üzerine tarh edildiği bir vergi sistemi benimsendiğini esas alınız. Yanıt için kullanacağınız seçenekler aşağıda sıralanmıştır. Soruları yanıtlarken tablodaki tercih ettiğiniz seçeneği daire içine alınız:

- a. Hiç beyan etmem
- b. Küçük bir kısmını beyan ederim
- c. Fikrim yok
- d. Büyük bir kısmını beyan ederim
- e. Tamamını beyan ederim

TABLO 1		%15				
Soru 1: %15 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 2: %15 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 3: %15 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 4: %15 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	

TABLO 2		%20				
Soru 1: %20 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 2: %20 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 3: %20 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 4: %20 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	

TABLO 3		%27				
Soru 1: %27 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 2: %27 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 3: %27 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 4: %27 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	

TABLO 4		%30				
Soru 1: %30 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 2: %30 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 3: %30 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsunuz; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 4: %30 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsunuz; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	

TABLO 5		%35				
Soru 1: %35 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 2: %35 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 3: %35 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsunuz; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	
Soru 4: %35 vergi oranının uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsunuz; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e	

FORM 2: Bu bölümde yer alan soruları yanıtlarken artan oranlı bir gelir vergisi sisteminde beyan esasının geçerli olduğu; verginin, mükellefin veya vergi sorumlusunun beyanı üzerine tarh edildiği bir vergi sistemi benimsendiğini esas alınız. İlgili artan oranlı gelir vergisi sistemi aşağıda verilmiştir:

- 12.600 TL'ye kadar %15
- 30.000 TL'nin 12.600 TL'si için 1.890 TL, fazlası 66.000 TL'nin 29.000 TL'si için 5.200 TL (ücret gelirlerinde 106.000 TL'nin 29.000 TL'si için 5.200 TL), fazlası %27,
- 110.000 TL'nin 30.000 TL'si için 5.370 TL (ücret dışındaki gelirlerin 69.000 TL'nin 30.000'si için 5.370 TL, fazlası), fazlası
- 110.000 TL'den fazlasının 110.000 TL'si için 26.970 TL (ücret dışındaki gelirlerinde 69.000 TL'den fazlasının 69.000 TL'si için 15.900 TL), fazlası

Yanıt için kullanacağınız seçenekler aşağıda sıralanmıştır. Soruları yanıtlarken tablodaki tercih ettiğiniz seçeneği daire içine alınız:

- a. Hiç beyan etmem
- b. Küçük bir kısmını beyan ederim
- c. Fikrim yok
- d. Büyük bir kısmını beyan ederim
- e. Tamamını beyan ederim

TABLO 6					
Soru 1: Form 2'de belirtilen artan oranlı vergi tarifesinin uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?	a	b	c	d	e

TABLO 7

Soru 2: Form 2’de belirtilen artan oranlı vergi tarifesinin uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmeti herkese eşit olarak sunuluyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?

a

b

c

d

e

TABLO 8

Soru 3: Form 2’de belirtilen artan oranlı vergi tarifesinin uygulandığı bir sistemde, vergilerle finanse edilen kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?

a

b

c

d

e

TABLO 9

Soru 4: Form 2’de belirtilen artan oranlı vergi tarifesinin uygulandığı bir sistemde, toplam vergi hasılatının iki katı değerinde kamu hizmetinden siz hiç yararlanmıyorsanız; ancak sizin dışınızdaki herkes eşit olarak faydalaniyorsa gelirinizin ne kadarını beyan edersiniz?

a

b

c

d

e

DEMOGRAFİK BİLGİLER

1) Cinsiyetiniz.....

2) Yaşınız.....

3) Yaşadığınız yer

 Şehir merkezi İlçe Kasaba/Köy

4) Medeni durumunuz

 Evli Bekâr Diğer

5) Kaç çocuğunuz var?.....

6) Mesleğiniz nedir?.....

7) Eğitim durumunuz

 Lise mezunu Lisans eğitimi alıyor Lisans mezunu Lisansüstü mezunu Diğer.....

8) Yıllık geliriniz (TL)

 0-12.600 12.600-30.000 30.000-69.000 69.000-110.000 110.000 ve üstü

9) Aşağıdaki gelir unsurlarından

hangisi veya hangileri üzerinden

gelir elde etmektesiniz? (Birden

fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.)

 Ticari kazanç Zirai kazanç Serbest meslek kazancı Ücret Gayrimenkul sermaye iradı Menkul sermaye iradı Diğer kazanç ve iratlar

EK 2: ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi: Türkiye Örneği

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 144 sayfalık kısmına ilişkin, 05/12/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

05.12.2017

Adı Soyadı: İrem DİDİNMEZ

Öğrenci No: N11249326

Anabilim Dalı: Maliye

Programı: Maliye

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Doç. Dr. İbrahim Erdem SEÇİLMİŞ)

EK 3: ETİK KURUL İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172/ 433-3403

16 Kasım 2016

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: 17.10.2016 tarih ve 5296 sayılı yazımız.

Enstitünüz Maliye Anabilim Dalı doktora programı öğrencilerinden **Arş. Gör. İrem DİDİNMEZ**'in **Doç. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ** danışmanlığında yürüttüğü "**Türk Vergi Sisteminin Vergi Uyumu Kavramı Çerçevesinde Davranışsal İktisat Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **01 Kasım 2016** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

Meral An

